B. KÁDÁR ZSUZSANNA

ÁLLAM PÁRT

TÖRTÉNETÍRÁS

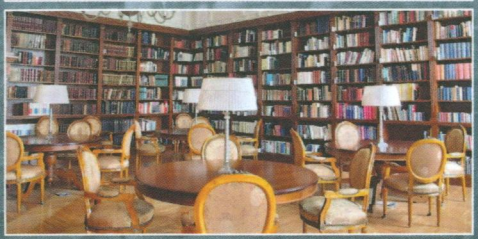

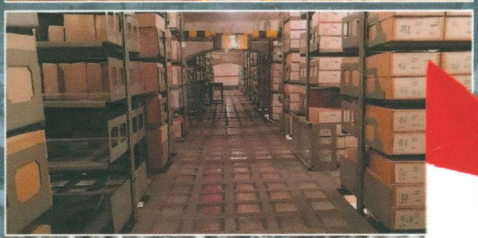

GONDOLAT

329
K10

K2

B. Kádár Zsuzsanna

Állam – párt – történetírás

A hatalmon lévő állampárt az 1940-es évek végén hozta létre saját történeti intézetét abból a célból, hogy az kifejezetten saját (a párt) történetét írja meg, dolgozza fel. Vajon ez speciális, egyedi, magyar jelenség, vagy a pártállam kezdetétől annak végéig (1949–1989) tartó intézményesülési folyamat a környező szovjet típusú országokban is többé-kevésbé hasonlóan játszódott le? Mi volt a szerepe, ha volt, a személyi kontinuitásnak, kik és hogyan irányították ezt a pártintézményt? Milyen, a szélesebb szakmai közönségnek is szánt művek születtek, s hogyan rezonált rájuk a történészszakma? A szerző ezekre a kérdésekre keresi a választ e munkában.

B. Kádár Zsuzsanna

Állam – párt – történetírás

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet – az MSZMP Párttörténeti Intézete (1948–1989)

Gondolat Kiadó • Budapest, 2021

A kötet megjelenését támogatták

Center for Hungarian Studies and Publications, Inc.
Budapest Bank Budapestért

Somogyi-könyvtár, Szeged
S000728820

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© B. Kádár Zsuzsanna, 2021

SOMOGYI KÖNYVTÁR
949506
1881
213
SZEGED
329
K10

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel a kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Berényi Gábor
Tördelő Keresztes Mária
A borítót tervezte Molnár Iscsu István
ISBN 978-963-556-054-7

Tartalom

Előszó 9

I. Az épület(ek) és történetei(k) 11

II. Egy történeti intézet intézményesülése (1948–1989) 13

1. „A párttal, a néppel egy az utunk".
A Magyar Munkásmozgalmi Intézet megalakulása
és „tündöklése" (1948–1955) 13
1. a. Az Intézet megalakulása 13
1. b. Az Intézet szervezeti felépítése 22
1. c. Tudományos élet az Intézetben 38
1. d. Az Intézet a nemzetközi térben 47

2. 1956 és ami utána jött. Az MSZMP Párttörténeti Intézete
és kibővült feladatköre 49

III. Az Intézet historiográfiája 74

1. A munkásmozgalom-történetírás mint virtuális tér 74
1. a. „Kratkij kursz" 75
1. b. További kiadványok 80
1. c. Tudományos élet 90
2. A „Kun Béla-ügy" (1979) 98
2. a. A Kun Béla könyv előzményei 100
2. b. A könyv recepciója 100
2. c. A könyv utóélete 110
3. A magyar munkásmozgalom-történetírás centruma
és perifériája – avagy hol helyezkedett el
a Párttörténeti Intézet folyóirata 113
3. a. A munkásmozgalomtörténet-írás 113
3. b. A PTI folyóirata, az „origo" 114
3. c. A PTI folyóirata és a rendszerváltás 120

IV. Jelenidőben 121
A PTI és a rendszerváltás körüli évek 121

Források 125
A kötetben szereplő fontosabb személyek annotált névmutatója 126
Interjúk jegyzéke 133
Igazgatók 134
Fotók jegyzéke 135

Szabó Ágnes,
Erényi Tibor
és Kende János
emlékére…

Előszó

A hatalmon lévő állampárt létrehoz egy saját történeti intézetet abból a célból, hogy az kifejezetten saját (a párt) történetét írja meg, dolgozza fel.

Van-e ebben speciális, egyedi, magyar vonatkozású, vagy a *pártállam kezdetétől a pártállam végéig (1949–1989) tartó intézményesülési folyamat a környező szovjet típusú országokban is többé-kevésbé hasonlóan játszódott le?*[1] *Mi volt a szerepe, ha volt, a személyi kontinuitásnak*, kik és hogyan irányították ezt a pártintézményt? Milyen, a szélesebb szakmai közönségnek *látható művek születtek*, s hogyan rezonált rájuk a történészszakma? Nem utolsósorban pedig az Intézetben dolgozók elbeszéléseivel[2]mennyire lehet közelebb hozni, élővé varázsolni e 40 év mindennapjait?[3]

[1] Megint más történet annak leírása, hogy a nyugat-európai pártintézmények kiépülése hogyan ment végbe, miért és kik hozták létre és volt-e kapcsolódásuk a magyar vagy a környező szovjetblokk-országok hasonló ideológiai alapon szerveződő társaival? Ez a kérdéskör szétfeszítené a jelen munka kereteit.

[2] 2012–2017 között 87 interjút készítettem korábbi és jelenleg is itt dolgozó munkatársakkal, valamint olyanokkal, akik életük egy szakaszában ezer szállal kötődtek az Intézethez. Ezúton is köszönöm valamennyiük megtisztelő közreműködését. Volt, akivel már nem állt módomban beszélgetni, mert elhunyt: Sipos Levente. Nekrológ: *Múltunk* 2015/1. sz. 3–19.: Feitl István: Sipos Levente 1940–2015, voltak, akiknek már nem tudom megmutatni az elkészült munkát: Jemnitz János, nekrológ *Századok* 2014/VI. sz., 1596., Harsányi Iván: Jemnitz János 1930–2014, Harsányi Iván – Székely Gábor: Búcsú Jemnitz Jánostól. In *Évkönyv 2015. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből*, Magyar Lajos Alapítvány. Tamás Gáspár Miklós: Jemnitz János meghalt, Élet és Irodalom, 2014. augusztus 1., Imre Mátyásné, szül. Bertalan Magdolna (2015), Bugyi Istvánné, szül. Nagy Ilona (2016), Lett Miklós (2016), Szűcs László (2017), Svéd LászlóSvéd László (1927–2017) – Politikatörténeti Intézet Nekrológ (Feitl István), Sipos Péter-nekrológ: *Történelmi Szemle* 2017/4. sz. 699–701. o. Simándi Irén: *Sipos Péter* 1935–2017, Harsányi Iván-nekrológ 1930–2018 Elhunyt Harsányi Iván, a spanyol történelem elismert kutatója *hvg.hu*, 2018. február 16. *Népszava* Harsányi Iván halála https://nepszava.hu/1153031_harsanyi-ivan-halala), Ujlaki Péter (2020), és volt olyan kolléganő, aki nem vállalta az emlékezést (Tóth Eszter Zsófia).

[3] A korabeli intézeti munkatársak közül Sipos Balázs A szigorúan ellenőrzött intézet címmel akart 1995-ben írni egy könyvet az intézetről. *Interjú Sipos Balázzsal*, 2015. július 9.

A magyarországi államszocializmus időszakában az MSZMP-nek három olyan intézménye volt, amely közvetlenül a Központi Bizottság alá tartozott a szervezeti hierarchiában: a Párttörténeti Intézet, a Politikai Főiskola, és a Társadalomtudományi Intézet. (Gyakorlatilag a KB osztályaiként kezelték őket.) Ezek közül kettőt még a Rákosi-korból „örökölt meg" a kádári pártvezetés: a Párttörténeti Intézetet a kommunista diktatúra hajnalán, 1948 őszén hozták létre Munkásmozgalmi Intézet néven, a Politikai Főiskola elődjét, a Pártfőiskolát pedig (az MKP/MDP korábbi egy és kétéves pártiskoláinak egyesítésével) 1950-ben. Mindkét intézmény nagy szerepet vállalt a kiépülő totális diktatúra hivatalos ideológiájának terjesztésében, illetve az új kommunista hatalmi elit kinevelésében. Funkciójuk alapvetően 1956 után sem változott, viszont szakszerűbbé vált a bennük zajló munka. Két jellegzetes pártállami intézményről van tehát szó, amelyek a rendszer alapításától kezdve annak bukásáig folyamatosan működtek, és természetesen olykor együttműködtek a Társadalomtudományi Intézettel is.[4]

[4] Lásd erről Pál Zoltán: A *Társadalomtudományi Intézet* (kézirat, 2019). Köszönöm a szerzőnek, hogy lehetőséget adott a kézirat elolvasására.

I. Az épület(ek) és történetei(k)

„Micsoda dolog az, hogy egy ilyen szép épületben szidják a rendszert!"[5]

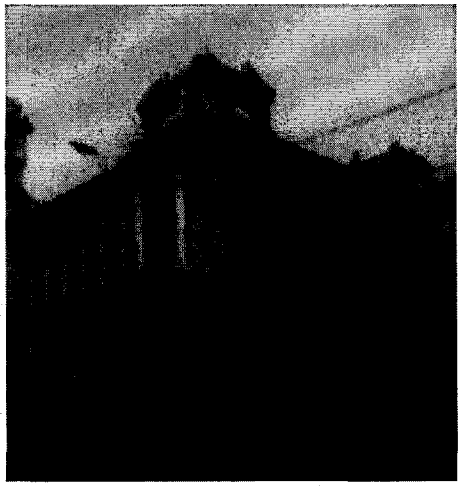

1. kép: Alkotmány utca 2.

A 19. század derekától szinte folyamatosan napirenden volt a Magyar Királyi Kúriának (a legfelsőbb bíróságnak) a jelentőségéhez méltó, új épületben való elhelyezése. Mivel párhuzamosan a Budapesti Királyi Ítélőtáblának (a másodfokú bíróságnak) is otthont kerestek, így merült fel az az ötlet, hogy e két bíróságot egy épületben, az Igazságügyi Palotában helyezzék el. Fontos szempont volt a megfelelő telek kiválasztásakor az előkelő környezet, valamint a könnyű megközelíthetőség. E kritériumoknak az Országházzal szemben elhelyezkedő Alkotmány utca – Honvéd utca – Szalay utca – Nádor utca által határolt telek felelt meg a korabeli döntéshozók számára. A tervezést neves építészre, a Budavári Palota, a New York-palota és számos közintézmény alkotójára, Hauszmann Alajosra bízták. 1893-ban megkezdődött az építkezés, az ünnepélyes zárókőletételre 3 év múlva került sor. Nehéz feladatnak bizonyult egy olyan épületet tervezni, mely a Parlament környezetében is jól érvényesül. Hauszmann ezért választotta a római barokk stílust (ahogy egyik korabeli írásában szól erről), „melyet az arányok és részletek szigorúságának fenntartása mellett antik szellemben használhattam fel."[6]

[5] Jellemzi Pók Attila a mai kormányzati álláspontot. Interjú Pók Attilával, 2016. október 28.

[6] Lásd Az épület története. Néprajzi Múzeum https://www.neprajz.hu/muzeumrol/az-epulet-tortenete.html Utolsó letöltés: 2019. január 15. valamint Deák Ildikó: Az épületről. A volt Igazságügyi Palota épülete. In PIL (régi) honlapján. Általános információk – Politikatörténeti Intézet www.polhist.hu › old › view=article › id=60 Utolsó letöltés: 2019. szeptember 17.

A választás a Magyar Munkásmozgalmi Intézet létrehozásakor tudatosan esett a patinás épületre, hiszen az 1919-es kommün bukása után itt rendezték a népbiztosok elleni pereket, és később is többször ítélkeztek a kommunista mozgalom hívei felett falai között.

Az épület déli szárnyán működő Magyar Királyi Kúria helyére költözött be 1957–1989 között az MSZMP Párttörténeti Intézete, majd az MSZP Politikatörténeti Intézete (1989–1998). 1998-tól a jelenleg is itt működő (2019-re már kilakoltatással fenyegetett[7]) Politikatörténeti Intézet.[8]

Az Alkotmány utcai szárnyban ma is megtekinthető a (már nem működőképes) régi lift kovácsoltvas liftháza. Ugyanakkor az Intézet az épület belsejét – az eredeti díszítések felújításával, és az eredeti hangulat megőrzésével – az elmúlt években modernizálta, elegáns könyvtári olvasótermet, levéltári kutatótermet, valamint klimatizált, projektorral, hangtechnikával felszerelt modern konferenciatermet alakított ki. A harmadik emeleten vannak az Intézet adminisztratív helyiségei, a kutatók szobái, a Napvilág Kiadó[9], az *Egyenlítő* és a *Múltunk* szerkesztőségei, valamint a díszes Tanácsterem.

[7] Ez a problémakör mindig a „politikai uborkaszezonban" kerül előtérbe, ami egy „anticiklikus politika" része. Az ide vezető útról a PIL honlapján lehet tájékozódni: Politikatörténeti Intézet polhist.hu/

[8] Konok Péter (az intézet volt munkatársa) szellemes megfogalmazása egy sajátos „épülettörténeti sétára" invitálja az olvasót: „Rengeteg pesti legenda terjedt az Országház, illetve a Kúria alatti titkos alagutakról... Én a volt Kúria épületében dolgoztam 12 évig mint tudományos munkatárs, a tudományos munkatársnak pedig mélyre kell hatolnia valóságunk alvilágába, és magasra hágnia a realitás galambszaros-poros kakasülőjén, akárcsak annak, aki például dudás akarna lenni; ismerem hát a zegzugos ház pincéjét-padlását is. A pince sötéten látványos: nagy „Wertheim & Társa" páncélszekrényekben régről ottfelejtett, még hasasabb-forma sörösüvegek; a padláson orosz krétafeliratok (világháborús és ötvenhatos lőállások mikrotörténeti narratívái; bár a kedvencem – ne feledjük, akkoriban ez a Párttörténeti Intézet jól őrzött épülete volt az «itt jártak a magyar hippik, 1972. június 11.» krétafirka – a szabadságnak nem lehetett gátat vetni, beszivárgott a fellazítás, gondolom néhány hosszú hajú, csencselt bakeliteket hallgató tetőfedő tanonc képében) – *de alagút nincs, nem hogy a pincéből, még a padlásról sem (pedig az lenne ám az igazi szenzáció).*" Konok Péter facebook bejegyzése, 2016. június 14.

[9] Gelléríné Lázár Márta (1997–2010 között a Napvilág Kiadó főszerkesztője) szerint 1997-ben a Rákosi-anyaggal tudtak „kilépni a névtelenségből", de „mindig meztelen seggű kiadó volt, még a legjobb korszakában is..." Interjú Gelléríné Lázár Mártával, 2015. november 9.

II. Egy történeti intézet intézményesülése (1948–1989)

1. *„A párttal, a néppel egy az utunk". A Magyarunkásmozgalmi Intézet megalakulása és „tündöklése" (1948–1955)*

„Egyidős vagyok az Intézettel, 1948-ban alakult meg, amikor én születtem. 25 éves volt az Intézet , mikor az ünnepségen Aczél György mellett kiültettek az emelvényre."[10] *– vallott tudományos pályája kezdetéről Standeisky Éva intézeti munkatárs.*

1. a. Az Intézet megalakulása

A kommunista hatalomátvétel folyamata az MDP 1948. június 12-i megalakulását követően felgyorsult. Az egész magyar tudományos élet, beleértve a történetírás intézményrendszerét, egy esztendő alatt átalakult. A vezető gárda kicserélődött.[11]

Megtörtént a történész szakma lefejezése: Mályusz Elemért, Domanovszky Józsefet, Hajnal Istvánt és Kosáry Domokost eltávolították az egyetemekről, Hóman Bálint börtönben ült. Mind a MTA és Történelmi Társulatának vezetősége, mind a fontosabb folyóiratok[12] szerkesztőbizottságai sorra lecserélődtek.

[10] Interjú Standeisky Évával, 2015. szeptember 23.

[11] Lásd erről Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 370. o.

[12] Jelentés a történelmi folyóiratok helyzetéről, problémáiról, 1962. január 20. (Balogh Sándor, Elekes Lajos, Ránki György, Pamlényi Ervin és Székely György) 10 különböző történeti lapot vontak górcső alá. „A folyóiratok eszmei–politikai színvonala rendkívül különböző. Egy részük (*Párttörténeti Közlemények, Századok, Történelmi Szemle*) gyorsabban, más részük (*Agrártörténeti Szemle, Történetstatisztikai Évkönyv*) lassan küzdötte le az 1956 utáni eszmei zűrzavar nyomait... Általában meg lehet állapítani, hogy történettudományi folyóirataink elmúlt évi számában jobboldali, revizionista, nacionalista tendenciák csak elvétve, rendkívül burkoltan jelentkeznek: több az elavult témákkal, a készenvett formulákkal dolgozó, az elméletileg kitaposott utakon járó, a felületen mozgó adatközlő tanulmány. Ez ellen, az igen szemmelláthatő tendencia ellen még a legjobb folyóiratok szerkesztőségei sem harcolnak elég következetesen." MOL 280. f. 1948–64/53. ő. e. 2–3. o.

A történészek személyi összetételében a változást az hozta, hogy egyfelől a régi, szélsőjobboldali, németbarát orientációjú történészek emigráltak, illetve börtönbe kerültek vagy egyszerűen csak háttérbe szorultak. Másfelől, az új történetírói gárda a Szovjetunióból hazatért kommunista történészekből alakult ki. A politikai elvárás szerint készült történeti munkáknak mindenekelőtt az osztályharc állomásait kellett korszakonként bemutatniuk. További elvárás volt a „klasszikusok", Marx, Engels, Lenin és Sztálin, hazai vonatkozásban Rákosi Mátyás és Révai József munkáinak, beszédeinek szó szerinti idézése. A kutatás fő hangsúlya a legújabb kor és a munkásmozgalom történetére helyeződött.

Ehhez a „megrendelt igényhez" kellett illeszkednie a létrejövő intézményrendszernek. Az MKP KV Szervező Bizottsága az Intézet megalakítása előtt, *már* 1946 novemberében Orbán László elnökletével jóváhagyta a párttörténeti anyaggyűjtő bizottság megalakítását. A párt történetét öt periódusra osztotta fel: egy-egy időszaknak Friss István, Berei Andor, Kállai Gyula, Szántó Béla, Réti László[13] lett a felelőse. Titkárnak dr. Gerő Györgyöt kérték fel. A Párttörténeti Anyaggyűjtő Bizottság 1946 és 1947 vége között többször is ülésezett.[14]

A Belügyminisztériumból mintegy két vagonnyi ömlesztett anyagot kapott az Archívum 1948 őszén.[15] Egy 1947. november 27-i feljegyzés szerint „az ÁVO szempontján felül párttörténeti és munkásmozgalmi szempontból felmérhetetlen jelentősége lenne az anyag feldolgozásának."[16]

1951 őszéig elhanyagolták az iratok begyűjtésének munkáját. Ekkor alakult meg a begyűjtő alosztály. Az első időkben a levéltárat leginkább tudományos célokra használták, ami a későbbiekben agitációs és propaganda, valamint káderpolitikai és más (filmes, színházi és írói) célokkal is kibővült.[17]

Az MKP és az SZDP közös propaganda bizottsága 1948 áprilisában megtartott ülésén[18] a Szervező Bizottsághoz (SZB) fordultak, hogy a két párt

[13] Réti László: lásd az annotált bibliográfiában. PIL 936. f. 1-21. ő. e. Réti László anyagai

[14] Az ülések jegyzőkönyvei, 1946. december 30., 1947. június 2., június 7., november 11. PIL 280. f. 1. ő. e.

[15] A kölcsönös érdekek úgy is megjelentek, hogy a BM-nél felhalmozódó anyagokat – a jelentős politikai és történeti értékre tekintettel – a Párt szerette volna biztonságba helyezni és feldolgoztatni. Valószínűleg ez a gondolat adta a kezdő lökést a későbbiekben kialakított Intézet létesítéséhez.

[16] PIL 280. f. 1/1. ő. e. 120. lap, MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.

[17] Az archívum jelentése, é. n., MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[18] Lásd erről Réti László: Javaslat a Munkásmozgalmi Tudományos Intézet szervezetéről és költségvetéséről, 1948. augusztus 2. PIL, 280. f. 1/2. ő. e.

könyvtárának és archívumának egyesítése után az ott meglévő anyagokból s a most előkerült belügyi titkos irattár feldolgozásából származó anyagokból[19] *egy* Munkásmozgalmi Tudományos Intézetet hozzanak létre.

1948 derekán a párt Országos Oktatási Osztálya javasolta a Munkásmozgalmi Tudományos Intézet szervezését, amire azután az SZB rábólintott, de kezdeményezésére az elnevezése *Munkásmozgalmi Intézetre* változott. A létesítendő intézet költségvetését egy hétre rá az Állampolitikai Osztály Gazdasági Bizottsága elfogadta. Szirmai Istvánt utasították a megfelelő épület kijelölésére (először egy József Attila úti ház helyreállításáról volt szó). 1948. július 22-én Siklós András és Boros „elvtárs" megtekintette a József Attila u. 3. sz. házat, ám mivel helyben kiderült, hogy az átalakítási költségek mintegy 275 ezer forintra rúgtak volna, elvetették.

1948. október 7-i PB-ülésen Réti László javaslatot nyújtott be az MMI megalakítására. A PB (október 10-én) hozzájárult azzal a megkötéssel, hogy„az Intézetet nem a párt, hanem állami vonalon kell létrehozni, a Kultuszminisztériumhoz tartozik. Pártvonalon az Intézet a PB ellenőrzése mellett az Oktatási Tanács közvetlen irányítása alatt áll."[20]

1948. november 20-án végre megalakult a Magyar Munkásmozgalmi Intézet (MMI). Elsődleges feladatát – az alapító okirat szerint – a következőkben határozták meg: „a magyar munkásmozgalom történelmére és jelenére vonatkozó dokumentumanyagok rendszeres és tervszerű gyűjtése, rendezése és feldolgozása", valamint ezzel párhuzamosan „a dokumentumanyag publikálása, a magyar munkásmozgalom harcos és hősi hagyományainak népszerűsítése. Annak előmozdítása, hogy a magyar munkásmozgalom történetének gazdag tanulságai a *jelen gyakorlatában felhasználásra kerüljenek* és alkalmazást nyerjenek. Az Intézet célja másodsorban a nemzetközi munkásmozgalom történetére vonatkozó anyag tervszerű rendezése és gyűjtése."[21]

[19] Az archívum jelentése, é. n., MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[20] „A Magyar Munkásmozgalmi Intézet a MDP Központi Vezetőségének egyik osztálya, de egyben külön intézet is, külön épületben." Feljegyzés a Szervező Bizottság számára a Titkárság éberségről szóló határozatának a Munkásmozgalmi Intézetben való végrehajtásáról. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1949. augusztus 25. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1. o.

[21] Réti László: A Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkája és feladatai. Századok, 1953. 188–192. o., valamint Vass Henrik igazgatói működése alatt megjelentett minikönyv: A Párttörténeti Intézet 3 évtizede, 1948–1978 (készült 500 számozott példányban a MSZMP KB Párttörténeti Intézete megalakulása 30. évfordulójának tiszteletére a Kossuth Könyvkiadó gondozásában, é. n.)

Ebből is látható, hogy (1956-ig egyértelműen) ezt az Intézetet a Párt *nem* tudományos intézetnek hozta létre. Az intézeti alapító okiratban a pártiratok gyűjtőhelyének szánták, amihez egy jó könyvtár, valamint egy munkásmozgalmi múzeum tartozik. Az épület kiválasztásánál a fő szempont az volt, hogy legyen szép, múzeumnak megfelelő hely. (Ekkoriban még csak négy termet, majd egy év múlva már kilenc termet foglaltak el)

Fontos hangsúlyozni, hogy ekkoriban nem csupán az Intézetnek, de a magyar történettudománynak sem volt kapcsolata a szovjet történettudománnyal. A sztálini időszakban rapszodikusan, nem következetes módon foglalkoztak a szovjetek a népi demokratikus országokkal. Sztálinnak a legfontosabb a hadsereg és a belügy kézbentartása volt, 1955-ig a tudományos életben a kapcsolattartás lehetősége sem merült fel.

Persze azért valamifajta mintakövetést feltételezhetünk, hiszen eredetileg – a lágerből frissen kikerült – Czóbel Ernőt szánták vezetőnek[22], aki alkalmas lett volna arra, hogy a marxizmus klasszikusainak fordítását, kiadását[23] irányítsa.

Végül az intézmény igazgatójává Rákosi feltétlen hívét, egy 1945 előtti illegális kommunista vezetőt, Réti László[24] textilmunkást nevezték ki. Történészi képzettséggel nem rendelkező amatőr volt. Szervezeti szempontból kiváló igazgatónak bizonyult, aki ugyan kapott egy kandidátusi fokozatot, de a szakmában nem sikerült előretörnie.

Az MMI megnyitóján, 1948. november 20-án Révai József beszélt. Kiemelte, hogy kettős jelentőségű az alapítás és megnyitás, hiszen egybeesik a Kommunista Párt megalapításának 30 esztendős évfordulójával[25]. Bár az Intézet

[22] Hajdu Tibor szóbeli közlése, 2018.

[23] Az MMI célkitűzései, szervezete és feladatai (1948. október 4.), MOL 280. f. 1/2. ő. e. 10. o. Míg Lenin és Sztálin művei kiadását a Szikra kiadó vállalta fel, addig Marx és Engels összes művei magyar nyelvű kiadásának elkészítését a PB a MMI feladatának szánta. Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya 1954.augusztus 4-i levelében Réti László igazgatóhoz már arról írnak, hogy „a MMI-nek nincs apparátusa a tisztára fordítói munkára." MOL 289. f. 5/13. ő. e.

[24] Réti Lászlóról fia, dr. Réti György ny. diplomata, történész a következőket írta: „Magamat az Intézet »mostohatestvérének« tekintettem, ugyanis Apám első számú »gyermeke«, életének központi kérdése az intézet volt." Lásd Az intézeti gyűjtemény (összeállította: Lett Miklós – Svéd László, 2009, kézirat gyanánt) 63. o.

[25] „A 30 éves kommunista mozgalom a magyar történelem döntő tényezőjévé lett. Három évtized harcaiban és megpróbáltatásaiban *mi neveltük ki azt a gárdát, azt az emberanyagot, azt a vezetőkádert, amely meg tudta állni a helyét a börtönökben és a bitófa alatt éppúgy, mint a tömegek nevelésének és a demokrácia építésének munkájában.*" Révai József beszéde, 1948. november 20. MOL 280. f. 1/2. ő. e. 26. o. (PIL 280. f. 1/2. ő. e. 20–28. o.)

pártintézmény, de „közügyet is szolgál a megalapítása, hiszen tudatosítani kell népünk gondolkodásában a magyar munkásosztály évtizedes harcainak döntő jelentőségét a magyar fejlődésben."[26] Arról is szólt, hogy „a haladás nemzetközi eszméi számára a talaj mindig megvolt Magyarországon", tehát a marxizmus-leninizmus importja azért is sikerülhetett, mert „Magyarország várta az új forradalmi eszméket saját problémái megoldására."[27] A 11 órakor kezdődő ünnepélyes megnyitót a híradó is megörökítette, amiről korábban PB-határozatot hoztak.[28]

2. kép: Réti László és Révai József a Rákosi-kiállítás megnyitóján

1949. november 20-án, az újjáépített Lánchíd avatásának napján nyitották meg az MMI új múzeumát és kibővített helyiségeit (a korábbi 4 termet 9-re bővítették). A megnyitón déli 12 órakor a PB nevében Gerő Ernő beszélt.

[26] Révai, uo. 20. o.

[27] Révai, uo. 22.o.

[28] A Nagybudapesti Pártbizottság, Kádár Jánossal az élen, a kerületi titkárok, valamint az üzemi titkárok egy része meghívást kapott a megnyitó ünnepségre. (névsort lásd PIL 280. f. 1/2. ő. e. 13–19. o.)

SOMOGYI KÖNYVTÁR
949506
1881
SZEGED

Az Intézettel szimbiózisban elképzelt Nemzetközi Munkásmozgalmi Múzeum létesítését 1950. november 4-én Réti László javasolta[29]. Ehhez már az eddigi terület növelésére is szükség volt.

A Titkárság által kiküldött bizottsági jelentés szerint már 1950 decemberében átnézték a Kúria épületét[30], és a szakértői vélemény szerint az épület minisztériumnak nem alkalmas, viszont az MMI és egy létesítendő új múzeum[31] céljaira megfelel. Ybl Miklós tervei szerint (a Lánchíd-társulat székházának épült) Fő utcai kétemeletes eklektikus homlokzatú házból1952-ben új helyre költözött a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és Múzeuma. 1956-ig a teljes Kossuth Lajos téri épületet elfoglalták, utána már „társbérlő" is jelentkezett: az északi szárnyon a Néprajzi Múzeum rendezkedett be.

A költözésnél is döntőnek bizonyult, hogy legyen egy exkluzív múzeumi tér, amit a fejlesztés követelt. Az az ötlet pedig, hogy ott legyen egy emlékterem Rákosi Mátyásnak, ahol annak idején a perét lefolytatták, Vas Zoltántól származott.[32]

[29] „Tekintettel arra, hogy új intézmény felállítása hosszadalmas, költséges és káderekkel nehezen ellátható feladat volna, továbbá, hogy a Munkásmozgalmi Intézet megfelelő keretet nyújt ennek az új feladatnak az ellátására és hogy ott eddig is folyt a nemzetközi munkásmozgalomra vonatkozó anyag gyűjtése – a Nemzetközi Munkásmozgalmi Múzeum, mint a *Munkásmozgalmi Intézet új alosztálya* hozandó létre." Kb. 6000 m2-es hasznos területet jelöltek ki rá. (az Intézet jelenlegi területe kb. 3300 m2) 1951. november 7-én akarták megnyitni az új múzeumot. „A két új múzeumrész felállításának ideológiai irányításával az Előadói Iroda marxizmus–leninizmus, illetve nemzetközi kérdések munkaközösségeit kell megbízni." Nyolc munkatárssal és berendezéssel, átalakításokkal számolva 1 200 000 forintra taksálták az előre látható költségeket. Réti László: Javaslat Nemzetközi Munkásmozgalmi Múzeum létesítésre, 1950. november 4., valamint 1950. december 10. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 86–88. o.

[30] A Titkárság által 1950. december 28-án kiküldött bizottság jelentése: „A Kuria épületét személyesen megnéztük és szakértői véleményt kértünk. Egybehangzóan megállapítottuk, hogy az épület minisztérium céljára nem alkalmas, viszont a Munkásmozgalmi Intézet és a létesítendő új múzeum céljaira megfelel. Javasoljuk tehát, hogy a Titkárság ilyen értelemben döntsön." 1951. január 12. Vas Zoltán, Horváth Márton, Réti László, Mándi Péter. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 95. o.

[31] Az Intézet fennállásának egy éves évfordulójára – a régi kiállításnál hatszor nagyobb terjedelemben – nyílt meg az Intézet Múzeuma. (1949. december 31-ig 30 ezer látogatót vonzott.)

Rákosi életét bemutató kiállítást[33] 1952. március 8-án (a főtitkár 60. születésnapjára[34] időzítve) megnyitották, majdnem egyszerre a Bolsevik Párt (SZKP) Története múzeummal (1952. május 1-én 17 teremben[35]). Ötszáz meghívott előtt Révai József mondott ünnepi beszédet.

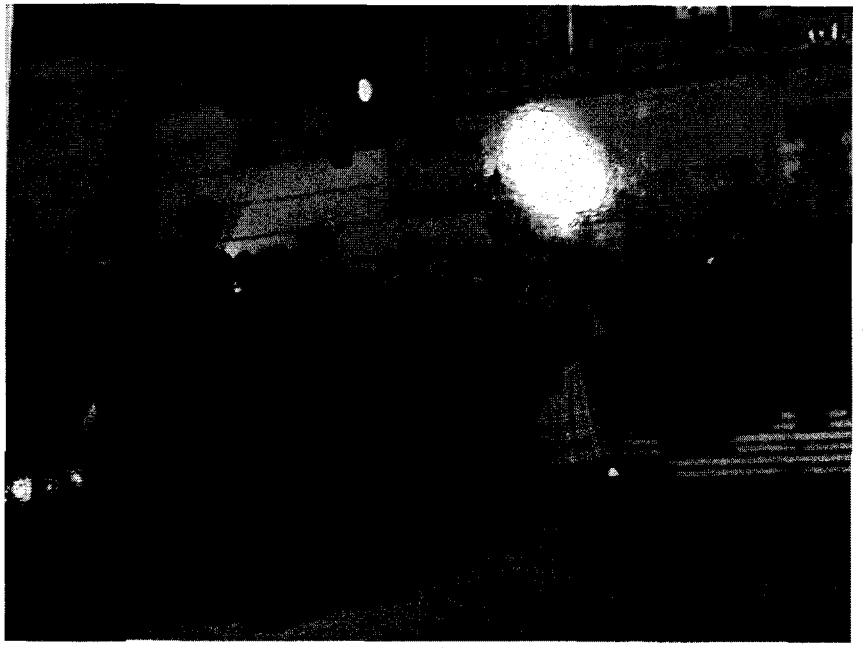

3. kép: Sorban állás a kiállításra
(a *Rákosi Mátyás harcos élete* című fotóalbumból (MMI, 1952)

[33] Rákosi Mátyás 60. születésnapján megnyílt – négy hónapig nyitva tartó – kiállításnak 480 ezer látogatója volt.

[34] Rákosi Mátyás 60. születésnapjának megünneplésére készített tízpontos javaslat egyik lényeges pontja volt, hogy a „*Munkásmozgalmi Intézet készítsen elő Rákosi elvtárs életéről kiadványt kb. 10 ív terjedelemben.* Előkészítik: Réti László és Karinti Ferenc elvtársak. Végső formába önti egy kijelölendő szerkesztőbizottság." 1951. augusztus 27. Révai József s. k. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 100. o.

[35] A sztálini „Rövid tanfolyam" minden fejezetének a múzeum egy-egy terme felelt meg. A Bolsevik Párt története múzeum létrehozását Rákosi Mátyás kezdeményezte.

Több tárlatot[36] is szerveztek az évek folyamán: az SZKP történetéről (1952. május 1.), Dimitrov emlékkiállítást (1952. szeptember 9.), a magyar munkásmozgalom története[37], valamint a népi demokratikus országok munkásmozgalmának története bemutatását (1954. május 1.) 1953. március 14-én a Marx-kiállítást, melyet Molnár Erik akadémikus nyitott meg[38].

A teljesen átdolgozott, kibővített múzeum 1953 áprilisában vált megtekinthetővé. „Anyaga szentesítve volt, hiszen 1953-ban a PB jóváhagyta a magyar párttörténet periodizációját."[39] A „Szovjetunió Kommunista Pártjának története" és „A nemzetközi munkásmozgalom története" (1952. november 10.) elnevezésű múzeumokkal kialakult egy olyan szakmúzeumi komplexum, mely grandiózus méreteivel európai szinten is egyedülállónak tekinthető.[40] Önkritikusan leírták ugyan, hogy „erőinkhez mérten túl sok, a lehetőségeket messze meghaladó feladatokra vállalkoztunk." Az eredeti célkitűzés szerint 1952. március 9-re négy, később három múzeum megnyitását tervezték, amire mindössze három szakértő munkatárs állt rendelkezésre.[41]

Rákosi Mátyás kétszer látogatta meg ezeket a kiállítótereket, de természetesen a politikai bizottság tagjai közül kerültek ki az egyes megnyitók vezérszónokai (Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Kovács István, Horváth Márton, illetve Hegedűs András)

[36] Már az MMI megnyitásával egy időben megnyílt egy, a magyar munkásmozgalom történetét bemutató kiállítás (1948. november 20.–1949. október 1-ig 75 ezer látogatót regisztráltak).

[37] A központi múzeum anyagából 24 nagy méretű tablón összesűrítve vándorkiállításokat is szerveztek országszerte. A kimutatás szerint 69 helységben vendégeskedtek, 203 515 látogatót jegyeztek fel. Svéd László visszaemlékezett arra, hogy „az akció roppant nagy fizikai erőfeszítést is igényelt, mivel az 1950-es évek elején szokatlanul nagy havazás volt és elakadt teherautóinkat olykor intenzív hólapátolással kellett kiszabadítanunk." Lásd Intézeti gyűjtemény... 36. o.

[38] A kiállítás előre látható költségeit 3000 forintra becsülték (az egyik feljegyzésre valaki ceruzával odaírta: „várható bevétel 25 000 forint"!) Készítettek mellé egy – a Lenin és Sztálin albumhoz hasonló jellegű és kivitelű – 80 oldalas képes albumot is Marx Károly halálának 70 éves évfordulója alkalmából.

[39] Lásd Intézeti gyűjtemény... Svéd László visszaemlékezése, 35. o.

[40] 1948 és 1954 között a feljegyzés szerint 400 000 látogatója volt a múzeumnak közel 100 teremben „Az Intézet által eddig létrehozott kiállításokat és múzeumokat együttesen *mintegy kétmillió (!) néző tekintette meg*, tehát Magyarország *összlakosságának több mint 20%-a.*" – tudósított a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkája és feladatai című jelentést jegyző Réti László igazgató 1952. július 3-án, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 4. o.

[41] A munkát az is nehezítette, hogy bár 28 emberre növelték a létszámot, de szakképzetlenek foglaltak el fontos pozíciókat. Emellett „nem sikerült jó és elvtársias együttműködést létrehozni az intézet vezetőségével." Jelentés a Magyar Munkásmozgalmi Intézet múzeumi alosztályának munkájáról (1952. január 1.–1952. december 31.), 1952. december 12. MOL 280. f. 1948–1964/10. ő. e. 1–3. o.

4. kép: Sorban állás a Rákosi Mátyás kiállításra

5. kép: A kiállítás megnyitó

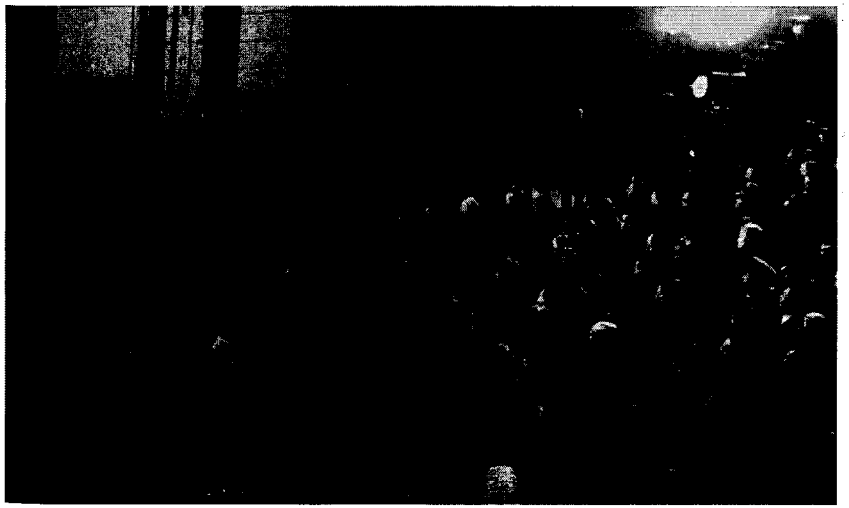

Az épület átvételekor nehézségek merültek fel: kiderült, hogy az 1895-ben készült palota azóta teljesen elhanyagolt állapotba került, a fűtési és világítási berendezések teljesen elavultak (féléves építkezési munkálatoknak néztek elébe a felújítást végzők). Másfelől az akkor ott lévő igazságügyminisztériumi és bírósági szervek elhelyezése is gondot okozott.

A költözködés során néhány sajátos körülményt is figyelembe kellett venni: legyen az Intézetnek külön bejárata és az összes alosztály egy tömbben, illetve épületszárnyban helyezkedjen el. Ezt azzal indokolták, hogy „az Intézet külső kapcsolatai olyanokra is kiterjednek, tudományos kutatók, előadók, visszaemlékezők, tanárok, stb., akiknek más osztályokon való átjárása nem csak hogy nem kívánatos, hanem meg is nehezítené a velük való kapcsolat gyors és egyszerű folytatását."[42]

Az Intézet őrzését egy rövid ideig az ÁVH őrsége látta el, majd erre is PB határozatot hoztak: civil portások beállítását írták elő. Ezt nem mindenki helyeselte, így született meg a következő (név nélkül) feljegyzés Rákosihoz: „Nemrég hoztuk létre az ÁVH-val közösen a Dokumentumgyűjtő alosztályt, amely máris hatalmas mennyiségű és úgy az ÁVH, mint történelmi szempontból rendkívül fontos anyagot gyűjtött össze. Mindezt elpusztítani, megszerezni vagy megsemmisíteni az ellenségnek feltétlenül érdekében állhat, és ezért véleményem szerint nem az őrség megszüntetését, hanem megerősítését és az őrzés hatályosabbá tételét kellene megfontolás tárgyává tenni."[43]

Az, hogy mennyire fontos volt már az első perctől kezdve, hogy az Intézet a párt osztályaként működjön, abban is tetten érhető, hogy amikor egy személygépkocsit rendelkezésére bocsájtottak, azt logisztikai szempontok indokolták: „mivel a közelben nincs taxiállomás, ez megnehezíti a gyors ügyintézést a Fő utca és a pártközpont között."[44]

1. b. Az Intézet szervezeti felépítése

Az intézet öt osztályból állt, melyek közül egy a tudományos munkával (Tudományos alosztály), egy a kiállítások rendezésével, múzeumi feladatokkal foglalkozott, míg a másik három a felállítandó könyvtárat és archívumot

[42] Az Intézet új központi épületben való elhelyezéséről, aláírás és é. n. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 1. o.
[43] Feljegyzés Rákosi elvtárs részére, 1952. január 24. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 103. o.
[44] MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.

működtette, valamint a különböző dokumentumokat gyűjtötte (Begyűjtő alosztály).[45]

Első telephelye (1948-ig a Legfelsőbb Bíróság székháza, a volt Közigazgatási Bíróság épülete) a II. kerület Fő utca 1. számú épületben volt, közvetlenül az Országos Diákjóléti Hivatal szomszédságában.[46] Itt még 21 állandó alkalmazottal számoltak, a tudományos munkatársakat három főben határozták meg. A frissen létrehozott Archívum (a professzionalizálódás jegyében 1952-től bevezette a proveniencia elvét) és múzeum[47] hét emberrel, a könyvtár[48] öt fővel (35 ezer kötetes szakkönyvtár[49], indexen lévő könyvekkel, illegális újságokkal)[50] működött.

Az Archívum vezetője „a ritka szavú ember és nem túlságosan humoros"[51] Siklós András lett. Hat osztályt hoztak létre: 1. régi anyagok feldolgozása 1945-ig (Kiss

[45] Az MMI munkája és feladatai (cikkvázlat). 1952. június 10. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–4. o.
A dokumentumbegyűjtő alosztály munkájának hiányosságairól írt „A dokumentumbegyűjtő alosztály egyéves munkájának lényegesebb szempontjai" címet viselő szigorúan bizalmas irat: „időben felismertük azt a helytelen munkamódszert, hogy egyes elvtársak a selejtező szerveknél csak rövid időt töltöttek el, s ennek következtében a selejtezés módszereiben egyes szerveknél hiányosságok mutatkoztak. Egyes elvtársak a kiadott szempontok ellenére a vidéki útjaik alkalmával végigszáguldtak egy sor községi szervnél és a fontosabb megyei, városiszervekhez csak vendégségbe mentek... egy év alatt kb. 11 ezer köteg iratanyagot gyűjtött be, kb. 2000 kötegnyi iratanyagot válogatottak át és eddig kb. 250 kötegnyi válogatott dokumentum iratanyagot adott át az Archívumnak az alosztály." MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–3. o.
[46] Az épületet sürgősen tatarozni kellett, mivel „szégyenletes dolog lenne, ha a Lánchíd megnyitásakor ez az épület, mely közvetlenül a híd mellett van, elhanyagolt állapotban lenne... Tekintettel arra, hogy a Munkásmozgalmi Intézet a Központi Vezetőség egyik osztálya, kérjük a Gazdasági osztályt, sürgősen tegye meg a szükséges lépéseket, hogy a megfelelő szervek a tatarozást elvégeztessék." Feljegyzés a Gazdasági osztálynak, 1949. szeptember 7. a. n. MOL 280. f. 1948–64/48. ő. e.
[47] Múzeum, vándorkiállítás (Pető László, Hidas György, Csébi Lajos, Berták Sándor).
[48] A könyvtárat Práger Miklós vezette. Munkatársai: Elbert Imréné, Forgács Sándorné, Kardos Jenő, Matalin István, Zöldi Margit (bizalmas könyvtár). Ide tartozott a könyvkötészet (Gáspár Ferencné és Lett Miklós) is.
[49] A Párt Országos Központjának Könyvtárából, az SZDP Központ Könyvtárából, valamint vétel, csere és ajándék útján szerzett könyvekből tevődött össze.
[50] MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e.
[51] Interjú Svéd Lászlóval, 2015. szeptember 7.

János, Rákosi Sándor, Lipinszki Károly), 2. új anyagok feldolgozása (Hoffmann), 3. fényképarchívum, laboratórium (Feri Sándorné, Rédner Miklósné, Kléhr Zoltánné), 4. újságkivágás-gyűjtemény (Hajdu Tibor, Rigó János), 5. emlékirat-gyűjtemény (Lányi Ernőné), 6. katalogizáló (Pfeffer József, Khirer Erzsébet, Vértes Imréné, Kiss Eszter). Már 1952-ben felütötte fejét a nyomasztó káderhiány és a káderek minőségi összetételének kérdése: „e miatt az archívum hovatovább az Intézet szűk keresztmetszetévé válik. Jelentősebb levéltárakban 20-30-40 egyetemet végzett munkatárs dolgozik, nálunk egyetlen egyetemet végzett sincs...Nem sikerült még a bírálat és önbírálat fegyverét az alosztály munkatársainak eléggé magukévá tenni.[52]"

Az *éberség* kezdetektől megvolt: „El kell különíteni, *bizalmas anyagként kell kezelni* és csak az archívum vagy könyvtár vezetőjének engedélyével szabad helybeli tanulmányozásra, olvasásra kiadni: a trockisták és egyéb a politikai célszerűség szempontja szerint megítélt /szoc.dem.stb./ *zárt anyagnak nyilvánított* iratokat, röpiratokat, könyveket...A fasiszta könyvek gyűjteményét a könyvtár raktárában *vasajtóval elzárható helyiségben kell őrizni.*"[53]

Azért pedig, hogy a Szervező Bizottság éberségről szóló határozatát[54] még hathatósabban tudják végrehajtani, az ablakokra szerelendő vasrácsokról is intézkedtek, valamint bevezették a belépési engedélyt az Intézetbe érkező külsősöknek.

Milyen körülmények között dolgoztak az Intézetben? Erre ad érdekes összefoglalót az intézetalapító „örökifjú", Svéd László: „Éberség volt: ajtó, nyitott szekrények, íróasztalon hagyott dolgok ügyében a rendészek és velük egy szakember körbejártak. Úgy nézett ki az Intézet, mint egy ház alapozása– különféle emberek voltak itt, a legkülönbözőbb formában. Hárman voltak az Intézetben szabók (Balla Aladárné, Kiss János, Svéd László), Kubitsch Imre pedig bőrdíszműves volt."[55]

Kubitsch Imre kémkedett a munkatársak után, s mint jó „káderosztály helyettes vezető a káderbanyákat teljesen beidomította, nevelte erre a feladatra."[56] 1952. augusztus 16-án olyan körlevelet fogalmaztak, miszerint gépelésre

[52] Jelentés az archívum 1952. évi munkájáról, 1952. december, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[53] MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1. o.

[54] 1949. augusztus 25-én feljegyzést fogalmaztak meg a Szervező Bizottság számára a Titkárság éberségről szóló határozatának a Munkásmozgalmi Intézetben való végrehajtásáról. Beszámoló, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 7. o.

[55] Interjú Svéd Lászlóval, 2015. szeptember 7.

[56] Interjú Kende Jánossal, 2012. június 13. és 2019. augusztus 28.

ideiglenes munkatársakként csak párttagot alkalmazhattak. Munkájukért azok a munkatársak feleltek, akik a munkát számukra kiadták.

A párt kiemelkedő hangsúlyt fektetett 1949-től kezdve a bizalmas ügykezelési és ügyviteli munka megszervezésére. Volt persze egy sor olyan – betarthatatlannak tűnő – szabály, mely éppen a túlzott óvatosság miatt teljesen feleslegesnek bizonyult: így „az írásos anyagok diktálásának megtiltása gyorsírásba rendkívül lassítja a munkát." Vagy az a probléma, hogy „a pártszervezeteink 1949 óta selejtezés nélkül gyűjtik az írásos anyagokat, az irattárak zsúfoltak, több helyen papírraktár jellegűek." [57] Mindez természetesen kihatott az MMI egész munkájára, valamint az archívum működésére, ahol előírták, hogy ki kell dolgozni a működési szabályzatát, az írásos anyagok gyűjtésének rendszerét.

A korabeli beszámolókban felsorolt hiányosságok és hibák az Intézet vezetősége szerint elsősorban abból erednek, hogy „Intézetünk új és újszerű intézmény, melynek munkamódszereit menet közben, saját tapasztalatainkon okulva kell kidolgoznunk és kádereinket menet közben kell szakkáderekké kiképezni."[58]

A „korszellemnek" megfelelően a tudományos munkatársak részére „normatervet" írtak elő: az évi norma hat ív önálló tanulmány, illetve 15 ív forráskiadvány, dokumentumkötet volt. Egy ív[59] 360 munkaórát jelentett önálló tanulmány készítése esetén, a forráskiadványnál ez az arány 150 munkaóra volt.

Az MMI költségvetésére az első időben 23 170 forintot különítettek el, ebből Réti László igazgató 2100 forinttal állt a bértábla csúcsán. A tudományos munkatársak (Győrffy Sándor, SzerémiBoriska[60], Aranyossi Pálné[61]) 800 forintos havi fizetést vihettek haza. Az Archívum és múzeum vezetője (Siklós András)

[57] Sátor János (Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály): Javaslat a Titkárság 1949. augusztus 10-i határozatának hatályon kívül helyezésére. 1956. május 17. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1. és 3. o.

[58] Beszámoló, aláírás és é. n. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 8. o.

[59] Egy ív alatt a Tudományos Akadémia által meghatározott normál ívet értették.

[60] Szerémi Boriska, lásd az annotált bibliográfiában.

[61] Aranyossi Pálné, Magda, lásd az annotált bibliográfiában.

Nádas Péter nagy ívű családtörténetében sok helyen felbukkan Aranyossi Magda, a nagynéni: „Magda nagynéném barátai és munkatársai a Párttörténeti Intézetben, vagy szerkesztői a Kossuth Könyvkiadónál ezeket a megimádkoztatásra vonatkozó ártatlanul szép mondatait kihúzták, ő pedig hozzájárult a módszeres csonkoláshoz. Szabó Ágnes volt az egyik csonkoló lektora. A kézirat csonkolási processzusa sokáig tarthatott, emlékezetem szerint tíz évig is. Különböző intézeti grémiumok ültek össze, védték a kéziratot, azaz átírták és csonkolták, hogy ne maradjon támadható felülete. Vagy éppen támadták, vitatták

950 forintot, a könyvtár élén álló Práger Miklós[62] 1300 forintot keresett.[63]

Az MMI pénzügyeit 1952-től az állami költségvetés keretei közé illesztették[64]. Két év múlva már egy sor hibát és hiányosságot tártak fel az MMI pénzügyi ellenőrzése kapcsán.[65] A figyelem arra is kiterjedt, hogy az Intézet jelentős mennyiségű fordítást végeztet, túlnyomó részét magánszemélyekkel, amit a jelentéstevő úgy summáz, hogy „helytelen az ilyen maszek-társulások"

állításait, és ennek megfelelően tettek csonkolási és kiegészítési javaslatokat. Az intézeti grémiumok a lektoron túl különböző párttörténész személyeket bíztak meg a kézirat gondozásával. Erényi Tibort, Ságvári Ágnest, Hajdu Tibort. Szaktörténészként kellett a munka egyes részeihez vagy elemeihez hozzászólniuk. Magda nagynéném bizonyos fejezeteket elhagyott, másokat újraírt, méltatlankodott, alkalmanként párnái közé süppedve dühöngött és átkozódott. Különböző aspektusok szerint együtt szabták és varrták át az élettörténetét. Lektora nem védte többé, hanem más kutatókhoz fűződő tudományos vagy személyes érdeke alapján váratlanul cserben hagyta, elárulta, alattomosan hátba támadta, s így a csoport az érvek és ellenérvek mentén szerveződve állandóan újrarendeződött. De bármily szörnyű, vagy bármily nehéz megérteni, nagynéném attól szenvedett, hogy nem tudott nem egyetérteni elvtársai csonkolási vagy korrekciós szándékaival... Az ember a maga animálisan opportunista alapjáratán eleget is tehet egy korszak kívánalmainak, de a saját anyagán csak látja, hogy ez nem ő volt. Ez nem az ő élete. De a következő mondatát sem engedték meg neki. Különben is szerettem a verseket, írta. Kihúzták a mondatot. Aranyossiné elvtársnő ne szeresse a verseket." Kollégái úgy húzták meg a kéziratát, úgy írták át, úgy íratták át vele, hogy minél kevesebb személyes elem maradjon benne. Úgynevezetten objektív legyen a szemlélete. Korrajz legyen. Ez volt a korszak nagy parancsa." In Nádas Péter: Világító részletek. Jelenkor, Budapest, 2017.

[62] Práger Miklós (1904–1984), lásd az annotált bibliográfiában. „A Krisztusfejű, ősz hajú könyvtárvezető" (Ács Irénke szemléletes leírása szerint, lásd Interjú Ács Irénkével, 2015. június 2.)

[63] PIL 280. f. 1/2. ő. e. 30. o. 1956 körül úgy alakult a bértábla, hogy a Szovjetunióban végzettek 144, az ELTE-n végzettek 200 forinttal kevesebbet kaptak.

[64] A Tudományos alosztály költségvetése 63 000, az Archívumi alosztályé 95 000, a Múzeumi alosztályé 1 119 000 forint (ezt a vándorkiállítások, múzeumi belső berendezések nyomták ilyen magasra). Jegyzőkönyv az MMI alosztályvezetői értekezletén, 1952. szeptember 13. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–3. o.
Éppen tíz év múlva, 1962-ben a költségvetés 4 962 millió forint volt!

[65] Ilyen volt például az a megállapítás, hogy „a túlórák számfejtése helytelen. Minthogy az Intézet dolgozói ebédidejüket a 48 órás heti munkaidőn belül veszik ki, a Munka Törvénykönyve értelmében a heti első 3 túlórára pótlék nem fizetendő. Az Intézet ezeket a túlórákat is pótlékkal számolta el." A MMI ellenőrzése során megállapított hibákról és hiányosságokról, 1955. szeptember 6. (Oláh Antalné), MOL 280. f. 1948–64/11.ő.e. 2. o.

támogatása."[66] Veszélyforrásnak tartották továbbá, hogy rokoni–ismerősi összefonódások bukkantak fel a megbízások teljesítésekor.

Az Intézet legfőbb állandó feladata volt, hogy a MDP KV-nek és Országos Központja egyes osztályainak minden, az Intézet kutatása körébe eső kérdésben felvilágosítást, adat- és anyagszolgáltatást nyújtson.

Az Intézet múzeuma indításként két nagy falitáblán megjelentette a Rákosi Mátyás élettörténetének legfontosabb eseményeit bemutató fényképeket és más dokumentumokat. Erről azután nyomtatott anyag is készült, amit az ország valamennyi pártszervezetének okulására szétküldtek. Még arról is rendelkeztek, hogy „a pártszervezetek feladata, hogy megfelelő módon kezeljék ezeket a táblákat, illő helyre függesszék ki és gondoskodjanak karbantartásukról. Nem lenne méltó a táblák tartalmához, ha valamilyen homályos sarokban, rongyosan, elhanyagoltan lógnának a falon, vagy ha az utcára kerülnének, mint valami választási plakát."[67]

Az érdemi munka 1949. január 1-jén kezdődött a PB által jóváhagyott szervezeti felépítés és munkaterv alapján. Az 1949. június 20-i dokumentum[68] szerint hét politikai munkatárs (Réti László igazgató, Práger Miklós könyvtárvezető, alosztályvezető, Siklós András archívumvezető, dr. Révész Mihály, Győrffy Sándor, Aranyossi Pálné, Szerémi Boriska) mellett 20 technikai munkatárs volt. A tudományos alosztályon mindössze nyolc munkatárs dolgozott: az 1848–1919 időszakot felölelő történelmi anyaggyűjtéssel Erényi Tibor és Kubitsch Imre foglalkozott, az 1919–1945 időszakkal pedig Győrffy Sándor, Balla Aladárné, Svéd László és Szerémi Boriska. A kronológiát Aranyossi Pálné és Szabó Andrásné készítette, korrektorként pedig Schiller Dénesné és Derkovits Jenő dolgozott. Három év elteltével számuk 22-re gyarapodott. „Kollegáink többségének eleinte nem volt egyetemi diplomája, de felsőfokú beiskoláztatásuk szinte azonnal megkezdődött."[69]

A magyar szakmai közéletnek, jelesül például a nyolc évtizedes múltra visszatekintő Magyar Történelmi Társulatnak azzal a politikai nyomással kellett szembenéznie, hogy saját soraiban is vannak olyanok, akik a „hivatalos történetírás" eredményeit sutba dobva a párttörténetírásra helyezték a hangsúlyt. Andics Erzsébet[70] 1949. március 27-i elnöki székfoglaló előadása pontosan

[66] Uo. MOL 280. f. 1948–64/11. ő. e. 3. o.

[67] Réti László: Pártunk új intézménye: a Magyar Munkásmozgalmi Intézet. MOL 280. f. 1/2. ő. e. 48. o.

[68] PIL 280. f. 4/1. ő. e. 88. o.

[69] Lásd Intézeti gyűjtemény... Svéd László visszaemlékezése 33. o. Svéd László: lásd az annotált bibliográfiában.

felvázolta az igényeket: „a legfontosabb kérdésekben elölről kell kezdeni a munkát, mivel *a hivatalos [azaz: polgári, megjegyzés tőlem: K. Zs.] magyar történetírás mindmáig alapvetően feudális és klerikális történetírás volt*, amely nem ismerte el még a polgári történetírás alapvető tételeit sem...rendkívül elhanyagolta az újkor, különösen a legújabbi kor történetének feltárását."[71] A marxista történelemtudományt objektív tudománynak tekintette, mely annak az osztálynak a történelemszemléletét tükrözi vissza, amely osztálynak törekvései (a szocializmus megvalósítására) az objektív fejlődés irányába mutatnak.

A munkásmozgalom történetének mint önálló, tudományos diszciplínának szervezett és rendszeres kutatása az Andics Erzsébet által felvázoltak szerint gőzerővel beindult.

A munkatársak száma 1952-re megközelítette az ötvenet, a tudományos osztályon[72] kilencen dolgoztak. Nagy részük ugyanúgy az illegális kommunista mozgalom aktivistái közül került ki, mint az igazgató. Szakirányú végzettsége csak két munkatársnak volt: a NÉKOSZ-vezető Győrffy Sándornak[73] (akit 1948 őszén vezényeltek az Intézetbe, ahol 1956 végéig alosztályvezetői minőségben dolgozott), valamint Erényi Tibornak[74]. Két volt Györffy-kollégista kezdte meg itt működését: Győrffy mellett Fekete Sándor, aki pár hónap után „megszökött" erről a munkahelyről.

A kezdetekkor még nem alakult ki az Intézet szervezete, 1949-től kezdődött bizonyos „specializálódás", majd 1950. január 1-jével a PB által jóváhagyott szervezeti felépítés mellett, egy éves munkatervet készítettek, ekkor kezdte meg

[70] Andics Erzsébet (1902–1986): lásd az annotált bibliográfiában. Berei Andor felesége, Farkas Vladimir anyósa, Karikás Frigyes sógornője volt.

[71] Andics Erzsébet elnöki székfoglaló előadása a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. Lásd Rubicon forrásközlése Andics Erzsébet elnöki székfoglaló előadása a Magyar... www.rubicon.hu › magyar › oldalak › andics_erzsebet... (Századok 82 [1948] 1–18.)

[72] T. Varga György megfogalmazása szerint: „a tudományos osztály elnevezés szerencsétlen, mert akkor az összes többi részleg tudománytalan?" Interjú T. Varga Györggyel, 2015. július 16.

[73] Győrffy Sándorról Svéd László a temetésén emlékezett meg (Svéd László sírbeszéde, 1998. július 27.). Lásd Intézeti gyűjtemény... (Összeállította: Lett Miklós – Svéd László, 2009. kézirat gyanánt.) „Nem túlzás azt állítani, hogy Győrffy Sanyi intézeti munkásságának összegzése nélkül, nem lehetne hitelesen ábrázolni a Magyar Munkásmozgalmi Intézet fejlődéstörténetét." 65–66. o.

[74] Erényi Tibor: lásd az annotált bibliográfiában. Erényi Tibor 1998-ban, az Intézet megalapításának 50. évfordulójára rendezett ünnepség előtt egy nappal hunyt el.

igazán működését a Tudományos Alosztály is. Jóllehet az 1950–1954-es időszakra nem volt 5 éves tervnek nevezhető, egységesen átgondolt és felépített munkatervük, azért az MDP KV, PB, Titkárság, Agitációs és Propaganda Bizottság ezen évek során az Intézet munkáját meghatározó, munkaterveit jóváhagyó belső határozataiból rekonstruálni lehet az első ötéves tervüket. Nyolc fő irányt lehet megjelölni: a magyar munkásmozgalom részletesen kidolgozott téziseinek elkészítése, sajtó alá rendezni a Pártfőiskolán elhangzott előadások alapján a Magyar Kommunista Párt Történetének tankönyvét, kiválogatni és nyomtatásban megjelentetni a párttörténet legfontosabb dokumentumait (Olvasókönyvek), megjelentetni tíz nagy kötetben a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumait, valamint néhány fontos témára vonatkozó anyagokat (Magyar Tanácsköztársaság, A Rákosi-per, magyar május elsejék, a magyar ifjúmunkásmozgalom válogatott írásai két kötetben, az illegális *Szabad Nép* és *Lenin Magyarországon*), népszerűsítő tudományos munkák elkészítése, idevonatkozó anyagok lektorálása, konzultáció (a magyar munkásmozgalom

6. kép: A Rákosi-kiállítás közönsége

története tanulmányozásának központjává válni) és végül kialakítani az alosztály szerkezetét munkacsoportok felállításával. Az öt év summázata viszont az *irreális tervezésről* szólt, „a teendők elsietéséből származott alosztályunk munkájának legfőbb gyengéje, hogy a *minőségi fejlődése*, noha nem lebecsülendő, *nem tudott lépést tartani a mennyiségi gyarapodással*. Tervezésünk fő hibája: *maximalizmusa* és az ezzel összefüggő felületessége."[75]

Az intézeti munka leggyengébb oldalának a *munka megszervezése*, irányítása tűnt.[76] A tervezésben korábban a munkatársak érdeklődése, akarata dominált."[77]

Az MMI 1953 októberében,az Intézet munkatársai lengyelországi tanulmányútjának tapasztalatai alapján megalakította a *Tájékoztató csoport*ot[78]. Célul az Intézet és főként a múzeum népszerűsítését jelölték meg. (Öt munkatárssal állt fel a csoport: a csoportvezető mellett két kronológus, egy múzeumi propaganda munkatárs és egy titkárnő) 1954-től a fényképarchívum (30 ezer képpel[79]) is a tájékoztató csoporthoz került.

Az Intézet népszerűsítésének erősítését szolgálta volna az az igény is, hogy az MMI a Budapesti Pártbizottsággal szorosabbra fűzze kapcsolatait: a párt egy kijelölt embere (Kun László, majd Radnai György) mozgósítson a kerületekben, hogy a múzeumokat mind többen keressék fel.[80] A kísérlet érdektelenség okán kudarca fulladt. Miután sem az MMI-t, annak munkáját, eredményeit, sem a nagy költséggel (a párt pénzén) felépült múzeumait nem ismerték és nem használták

[75] Beszámoló a Tudományos Alosztály első 5 éves tervének teljesítéséről, eredményeinkről, tapasztalatainkról, fogyatékosságainkról, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 4–5. o.

[76] Ez a probléma a későbbiekben készült beszámolókban is fel-fel tűnik: „A gyorsabb terv-teljesítés, a tömegesebb publikáció érdekében mindenekelőtt a szekciótagok munkamódszerét kell bizonyos fokig javítani. El kell érnünk, hogy az üresjáratokat kiküszöböljük, a felesleges megterheléseket elhárítsuk /ezen a téren elsősorban az osztályvezetőnek kell szívét megkeményíteni/ és gyorsabb ütemben dolgozzunk." Beszámoló az I. szekció 1963-as tervteljesítéséről, aláírás és é. n. MOL 280. f. 5/21. ő. e. 9. o.

[77] Jegyzőkönyv az MSZMP KB PTI alapszervezetének taggyűléséről, 1960. május 27. MOL 280. f. 1948–64/75. ő. e. 11. o.

[78] Beszámoló a Tájékoztató csoport munkájáról és munkatervéről, 1954. április 16. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–7. o. A Tájékoztató Csoport osztotta be a munkatársakat évi két-három előadás megtartására, részt vettek a magyar párttörténet oktatásában (a Tudományos alosztályról 12-en a Pártfőiskola magyar párttörténeti tanszékének is a tagjai).

[79] A máshol bevált kartotékrendszert a fotótárnál nem alkalmazták, mondván, hogy „túladminisztrálásra vezetne". Feri Sándorné: Feljegyzés a fotó archívum működését felülvizsgáló bizottság jelentésére vonatkozólag, 1954. november 1. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[80] Feljegyzés aláírás és é. n. MOL 280. f. 1948–64/11. ő. e. 1. o.

fel az agitációs és propagandamunkájuk során, az Intézet javaslatai pedig nem érték el az „az elvtársak ingerküszöbét", minden maradt a régiben...

Az első év 1954 volt az Intézet történetében, amikor sikerült a munkatervben előírtakat teljesíteni. Sajtó alá rendezték a pártfőiskolai előadásokat, a „Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához" öt kötetéből három megjelent, a negyedik nyomdába került, illetve az utolsó kötetnek elkészült a kézirata. Hasonló volt a helyzet a „Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai" tizennégy kötetre tervezett sorozatának első kilenc kötetével. Tematikus dokumentumkötetek megjelentetése (*Lenin Magyarországról, Az illegális Szabad Nép, Előre, harcra, ifjúmunkás. Válogatott írások a magyar ifjúmunkásmozgalom történetéből 1919–1945*) mellett néhány monográfiát is kiadtak (*A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről. Tanulmánygyűjtemény*, Réti László: *Lenin és a magyar munkásmozgalom*), továbbá néhány disszertáció-kézirat is elkészült. Mivel tudományos népszerűsítő kiadványokat 1952–1953-ban nem jelentettek meg, ismét fontossá vált néhány ilyen jellegű munka elkészítése (Erényi Tibor: *A vasas szakszervezet története*, Aranyossi Magda: *A magyar nőmunkásmozgalom története*, T. Szerémi Borbála: *A magyar munkásmozgalom dalai*.)

A korábban hangsúlyos „propagandista tevékenységet" 1956-ra vissza akarta a vezetőség szorítani azzal is, hogy a munkatársak ilyen jellegű munkát csak „terven kívül, munkaidő után végezzenek, egyéni vállalás alapján." Ugyanígy járnának el az elkerülhetetlenül szükséges lektorálási és konzultálási munkákkal kapcsolatban is, „amiket a minimumra kell redukálni."[81] A lektorálás ügye sokáig sarkalatos problémája volt az intézeti munkának: „nem kívánatos módon növekedett a lektorálások száma. Ez összefüggésben van egyrészt intézetünk helyzetének megszilárdulásával, másrészt a munkásmozgalmi tárgyú irodalom növekedésével. Ugyanakkor fényt vet ez arra is, hogy a különböző kiadók a felelősség vállalásától félve – sokszor indokolatlanul – kérik intézetünk állásfoglalását."[82]

Az Intézet tudományos részlegének belső átszervezése folyamatos volt, a leghatározottabb váltásra az 1960-as évek elején került sor. Három szekció és egy nemzetközi csoport formálódott kronologikus tagolással: I. szekció: 1872–1919, II.szekció: 1919–1933, III.szekció: 1945–1948, valamint a nemzetközi részleg a kommunista pártok bolsevizálódási folyamatának vizsgálatával, a népfrontpolitika kérdésével és a népidemokratikus feljődés kérdéseivel foglalkozott.[83] Nemes Dezső bírálatot fogalmazott meg Vass

[81] A Tudományos Alosztály munkaterve 1956-ra, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/12. ő. e. 3. o.

[82] Jelentés a Párttörténeti Intézet 1961. évben végzett munkájáról, a. n. és é. n. MOL 280. f. 5/16. ő. e. 5. o.

Henriknek[84] : „a Történettudományi Intézetben öt osztály van. Honnan vesznek maguk ilyen alosztályvezetőt, aki ezt a munkát el tudja látni. A legfontosabb hiányzik, hogy nincs alosztályvezető. Azért hárult a szekcióvezetőkre sok munka, a felkészültségi színvonal alacsony...Egyáltalán nem értem miért kell az 'alosztály'-t használni, miért nem osztályt?"[85] A végszava: „a vezetés szisztémáját kell rendszeresíteni",[86] jelentsen ez bármit is...

A szekcióvezetés reformja megérett, mely egyúttal az alosztály szétesését akadályozná meg. A munkatársak megfogalmazása szerint az összes adminisztráció a *szekcióvezetők*re hárult, akik „nem is vezetői, hanem napszámosai voltak a szekcióknak."[87] Az 1962-re körvonalazódott a változás: az eddig alosztályok helyett osztályok és osztályvezetők alakultak, s közvetlenül az igazgatóhoz tartozott az osztályvezető. A szekciók megmaradtak, élén a szekcióvezetőkkel, akik egy „nagyobb történeti időszak specialistái"[88] voltak.

A nemzetközi munkásmozgalom történetének feldolgozása a magyarországi munkásmozgalmi kutatómunka legelmaradottabb területe volt sokáig, aminek oka részben a nyelvtudás(ok) hiánya[89] lehetett, valamint az a tény, hogy a feldolgozást rendkívül gátolta a Komintern érinthetetlenségéről vallott felfogás. A Komintern tevékenységének[90] bíráló elemzése Togliatti ismert, 1949-ben megjelent cikkének[91] megállapításain alig ment túl.

[83] Irányelvek a Tudományos Alosztály perspektivikus tervének kidolgozásához /1961–1965/, a. n. 1960. szeptember 8. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e.

[84] Vass Henrik: lásd az annotált bibliográfiában.

[85] Jegyzőkönyv, 1961. december 21. Nemes elvtárssal folytatott beszélgetésről, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 2. o.

[86] Uo. 3. o.

[87] Uo. Szabó Ágnes felszólalása, 8. o.

[88] Lásd erről Erényi Tibor: Feljegyzés a tudományos osztály szervezésére vonatkozóan, 1962 január, MOL 280. f. 1948–64/15. ő. e. 3. o.

[89] A kezdeti időkben csupán az orosz nyelvoktatásra fordítottak kiemelt figyelmet: az Intézetben 1949-ben három orosz nyelvtanfolyam működött 34 résztvevővel!

[90] A Komintern levéltárában levő magyar vonatkozású iratok másolatait a PTI három munkatársa „hozta haza" Moszkvából: Réti László, Horváth Zoltánné és Szabó Endréné (Szabó Ágnes). „Az MDP KV Titkársága már 1956. szeptember 25-én határozatot is hozott három elvtárs kiküldéséről, de az ellenforradalmi események megakadályozták a küldöttség elutazását." Így ténylegesen 1957 májusában került sor az utazásra. MOL 280. f. 1948–64/36. ő. e.

91 Palmiro Togliatti: A munkásosztály egysége és a kommunista és munkáspártok feladatai. In *Közlemény a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának értekezletéről* (M. Szuszlov, P. Togliatti, G. Gheorghiu-Dej elvtársak beszámolói), MDP KV, Budapst, 1949, 44–58. o.

A nemzetközi munkásmozgalom szekció olyan általános, az egész nemzetközi munkásmozgalmat, vagy legalábbis több országot érintő problémákra összpontosította a figyelmét, amelyek „a mi pártunk akkori, vagy esetleg mai története szempontjából különösen fontosak."[92] (a szekció létszámát a 60-as évek első felében öt főre kívánták emelni)[93]

Egy új szerepkör is megjelent az intézeti igazgató mellett: a *tudományos titkáré*, aki a munkáját az igazgató, illetve az igazgatóhelyettes elvi irányítása alatt végezte.[94]

Az Intézet fontos dokumentációs bázisa az *Archívum*, ahol a munkásmozgalmi dokumentumokon kívül a gyűjtőkör felölelte az ez irányú röpiratokat és plakátokat is. Kezdetben a levéltár sem volt nyilvános, de a tudományos kutatóknak mindig tájékoztatást adott.

1953-ig egy 18 főből álló (a belügyminisztérium státuszába tartozó) csoport működött az Intézetben, mely országos méretekben irányította és ellenőrizte a selejtezést és az iratok begyűjtését. 1953-tól megszűnt és erre a feladatra az Archívumban egy négytagú csoport kialakítását kezdeményezte az Intézet vezetősége.[95]

A levéltár gyűjtőkörének bővítésére aktivistákat is bevontak: egyetemi tanszemélyzet, középiskolai tanárok például a magyar–szovjet és munkásmozgalmi vonatkozású levéltári dokumentumokat gyűjtötték be. (1952-ben a Közoktatásügyi Minisztériumot kérték, hogy pedagógusmunkaerőt bocsássanak az anyaggyűjtéshez az Intézet rendelkezésére, nyáron teljes, egyébként napi 2-3 órás munkaidőben)

A két munkáspárt archívumának egyesítéséről egy közös propagandabizottság döntött: az MKP munkásmozgalmi archívuma (Akadémia u. 17.) 3259 darab iratot, plakátot, röpcédulát, emléktárgyat, fényképet, stb. és kb. ugyanennyi még

[92] A nemzetközi munkásmozgalom története kutatásának kérdései a Párttörténeti Intézetben, a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 4. o.

[93] 1957 és 1973 között a PTI-ben dolgozó Szokolay Katalin így vallott erről: „Én voltam az, akit nem tudtak úgy befolyásolni, mint a többieket. Mázlista voltam a lengyel tudásommal, nagyobb szabadságom volt a saját területemen." Interjú Szokolay Katalinnal, 2016. január 26. és május 9.

[94] Tudományos titkári feladatok, a. n. és é. n. MOL 280f.1948–64/13. ő. e. 1–2. o.
Az első intézeti (tudományos) titkár Korom Mihály volt. Őt követte Kóti János, Zsilák András, intézeti titkárként Nagy Ferenc, Deme Péter (nagyon fiatalon, 24 évesen lett Vass Henrik idején intézeti titkár és 36 éves volt, mikor kikerült az Intézetből), majd a rendszer-váltásig – 10 év után az ELTE BTK tudományos szocializmus tanszékéről átjött – Máté István töltötte be 3 évig ezt a pozíciót.

[95] Lásd erről PIL 280. f. 4/5. ő. e. 23. o.

1963 óta a Petrák Katalin vezette (Vass Henrik által létrehozott) önálló csoport és több nagy mozgalmi tapasztalattal rendelkező veterán is foglalkozott a gyűjtéssel.[108] Mellette az ún. *Kabinet*nek[109] az volt a feladata, hogy a magyar munkásmozgalom története kronológiájának, krónikájának, névmutatójának (munkásmozgalmi álnevek/fedőnevek katalógusával együtt) folyamatos elkészítésével segítse az Intézet munkáját, tulajdonképpen tudományos segédmunkák elvégzésére hozták létre. „A kabinet egyúttal az intézet új, fiatal munkatársainak, gyakornokainak első állomása legyen, ahol gyakorlati idejüket, vagy annak egy részét töltik."[110] (Nyelveket tudó fiatalokat alkalmaztak, akik a külföldi kiadványok figyelésével is foglalkoztak.) Így került oda Vértes Róbert[111], Boros Ferenc, Hudy Attila, valamint a vezetőnek kinevezett Borus József.[112] 10 évig állt fenn a Kabinet.

Az intézeti *Könyvtár* praesens jellegű, azaz nem nyilvános könyvtárként működött az első időkben (1957 végére 50 ezer kötetesre duzzadt az állománya, 1978-ra pedig megduplázódott). 1952-től kezdve rendszeresen feldolgozta a

[108] „A Régi Párttagok Bizottságával együtt az Intézet országos visszaemlékezésgyűjtési munkát folytat." A tudományos alosztály 1960. II. félévi munkaterve, I. szekció, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 6. o.
„Közel egy éve senki meg nem kérdezte, hogy mit tudnék segíteni. Mi magunk gyötörjük ki magunkból, hogy mit is csináljunk. Mi dolgozni akarunk. Ezen kell és lehet is változtatni, mert mi bele akarunk folyni az intézet munkájába és mi szeretjük az intézetet, és szükségét érezzük annak, hogy értékeljék munkánkat, mint akik hozzájárulunk az intézet munkájának hasznosságához." – mondta Szerémi Borbála Kelenné, Aranyossiné és a többi pártveterán nevében. Jegyzőkönyv az 1961. február 15-én megtartott osztályértekezletről, MOL 280. f. 5/18. ő. e. 11. o.

[109] Betlen Oszkár: Javaslat az intézet kabinetjének megszervezéséhez, 1962. augusztus 28. MOL 280. f. 1948–64/15. ő. e.

[110] Betlen Oszkár – Kóti János: Javaslat a Párttörténeti Intézet Kabinetjének felállítására, 1962. november 26. MOL 280. f. 1948–64/15. ő. e. 3. o.

[111] Vértes Róbert: lásd az annotált bibliográfiában. Vértes Róbert az összevont könyvtár- és dokumentációs csoport (1980 és 1990 között működött) vezetője volt, aki még életében a könyvtár javára alapítványt hozott létre. Vértes Róbert Alapítvány – Politikatörténeti Intézet. www.polhist.hu › old
Varga Sára a könyvtári rész, Barna Zoltán a dokumentáció felelőse volt. A rendszerváltás után (1990–2012 között) Tóth Éva került a könyvtár élére. Boldog békeidők címmel posztumusz kötetet szerkesztett Vértesnek Botos János, a könyvet Vértes fia adta ki. Botos János a legjobb barátját a temetésén búcsúztatta. Interjú Botos Jánossal, 2015. október 14.

[112] Vass Henrik: Javaslat a Párttörténeti Intézet Kabinetjének felállítására, 1962. december 7. MOL

beérkező hazai folyóiratokat, valamint a külföldi[113] történeti és párttörténeti periodikákat. A magyar és a külföldi munkásmozgalommal foglalkozó minden cikkről minimum két karton készült: egy a betűrendes, egy pedig a tematikus katalógus számára; ugyanakkor a cikkeket a címfelvételeknél annotálták is.

Már a nyitás után három hónappal azzal a problémával szembesültek a könyvtár dolgozói, hogy a könyvtári kölcsönzők nagy része nem hozza vissza a könyveket. Innen egyenes út vezetett ahhoz a rendelkezéshez, hogy csak helyben lehetett olvasni, a könyvek elvitelére csak az MDP PB tagjainak volt lehetősége.

Az Intézet helyzete a pártapparátusban nem volt egységesen meghatározva. Bármilyen (az MMI-vel kapcsolatban felmerülő) kérdésről minden alkalommal külön kellett dönteni, nevezetesen, hogy az adott ügyben a KV apparátusához tartoznak-e, vagy sem. Így a státusra vonatkozó javaslataikat hosszú hónapokig jegelték, ami állandó súrlódásokat és nehézségeket okozott. 1954-ben ezért felmerült az a javaslat, hogy az MMI költségvetése és beruházási költségei a pártbüdzsébe[114] kerüljenek vissza. Az Intézet a Központi Vezetőség Osztálya, ennek következtében dolgozói a Központi Vezetőség alkalmazottai voltak.[115] Hasonló felépítést láthatunk abban az időben a testvérpártoknál is, a lengyel, a csehszlovák, a román valamint a német intézményi struktúrában.

Próbálták az évek folyamán javítani az intézeti infrastruktúrát, korszerű gépek beszerzésével, melyeket az Intézet értékes anyagának megőrzése és feldolgozása indokolttá tett. „Ennek ellenére az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani /ez népgazdasági érdek is/, hogy a gépek beszerzése elsősorban szocialista, és ne kapitalista ország valutájában kerüljön kiegyenlítésre."[116]

[113] Járt a *Neue Zürcher Zeitung*, az újvidéki *Magyar Szó*, a *Pravda* és a *Le Monde*. Nyilvántartották azt is az Intézetben, hogy a politikai munkatársak közül ki és milyen külföldi folyóiratot olvas rendszeresen. (Kóti János, é. n.), MOL 289. f. 5/13. ő. e.

[114] Korábban az MMI gazdasági kérdéseinek négy gazdája volt: a KV Pártgazdasági Osztálya, a Terv-és Pénzügyi Osztály, a Pénzügyminisztérium és a Népművelési Minisztérium, ami bürokratikussá, nehézkessé tette a határozatok végrehajtását. Vissza kell állítani a korábbi helyzetet: az intézeti pénzügyeket az állami költségvetés keretén belül kell megoldani! PIL 280. f. 4/6. ő. e. 86. o.

[115] Javaslat a Titkársághoz a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkájában felmerült nehézségek megoldásának elősegítésére. 1954. február 2. PIL 280. f. 4/6. ő. e. 79–80. o.

[116] Jelentés a Párttörténeti Intézetben végzett ellenőrzésről (Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály), 1962. február 7. MOL 280. f. 1948–64/53. ő. e. 3. o.

1. c. Tudományos élet az Intézetben

A tudományos tevékenység döcögősen indult meg. A munkatársak kiválogatásánál kezdetben nem volt szempont a történészi végzettség.

Erényi Tibor is más irányból érkezett: a háború után végzett a pesti egyetem történelem-földrajz szakán. Siklós András[117] és Győrffy Sándor hívására került az Intézetbe, s bár a szépirodalom világéletében jobban érdekelte, mégis az egyik legkiválóbb történész vált belőle. Ő lett az a szakember, akit legkorábban elfogadtak az Intézeten kívüli szakmai közéletben is. Az Intézeten belül pedig az „intézeti kompromisszumok robotosaként" ismerték.[118]

A novemberben alakult Intézet alapító gárdájához[119] Svéd László (aki négy polgári után aspirantúrára ment)[120], majd Szabó Ágnes[121] csatlakozott.

Történetszociológiai szempontból érdekes az Intézet összetétele[122] Voltak a munkáskáderek, de többen jómódú (zsidó) polgári családból származtak[123].—

[117] Siklós András: lásd az annotált bibliográfiában.

[118] Földes György meghatározása. Interjú Földes Györggyel, 2015. május 6., június 10., július 13.

[119] A törzsgárdát a kissé koros „illegálisok" alkották: Aranyossi Pálné, Balla Aladárné, Gyurkó Ferenc, Kiss János, Kubitsch Imre, Práger Miklós, Siklós András, továbbá a szovjet emigrációból hazatért Derkovits Jenő (Derkovits Gyula testvére) és Zöldi Margit, Schiller Dénesné.

[120] Rendkívülinek számított, hogy Svéd Lászlót megfelelő végzettség nélkül (nyolc évig szabóinas volt) vették fel, még érettségije sem volt bekerüléskor. Később pártiskolát végzett a Karolina úton, majd 1953-ban befejezte az aspirantúrát. A munkásmozgalmi csoport (1938–1945) titkára lett és az ifjúsági mozgalom történetével is foglalkozott. Svéd László: lásd az annotált bibliográfiában.

[121] Szabó Ágnes (férje után Szabó Endréné) jómódú zsidó kereskedő család egyetlen gyermeke volt, érettségizett, de a továbbtanulását „az akkori politikai helyzet akadályozta". Még az auschwitzi koncentrációs táborban megfogadta, ha túléli, belép a kommunista pártba. Így került az MMI-be. Szabó Ágnes: lásd az annotált bibliográfiában.

[122] „Voltak az Intézetben »polgárok«, akik azért léptek be a Kommunista Pártba, mert biztonságosnak ítélték meg (pl. Szabó Ágnes, Hajdú Tibor, Gáborné – a törzsgárda), ők valószínűleg túlkompenzáltak, aztán jöttek a »népi káderek« (pl. Pintér István), a »*Szovjetunióból jöttek*« és volt néhány büntetésből odakerült »*munkáskáder*« (akik főként az ÁVH-ból kerültek oda)." Interjú Kende Jánossal...

[123] Benke Zsuzsa megfogalmazása szerint „hitsorsosi vagy káderalapon lehetett bekerülni, 1971 után már nyitottabb világ jött, akkor már szakmai alapon is..." Interjú Benke Zsuzsával, 2012. július 5. és szeptember 4.

A többnyire egyetemet nem végzett, de mindenképpen „írástudó fiatalok" között volt Lipinszky Károly, a kárpitos végzettségű Rákosi Sándor (a munkapad mellől került szellemi munkára), később Hajdú Tibor, Simon Péter, Ács Andrásné, Fehér András, továbbá 1952-től Ilku Pálné, Pajor Katalin és Scharle Erzsébet. „Az Intézetben dolgozó politikai munkatársak származás és foglalkozás szerinti megosztása kielégítő, bár természetesen szükség lenne ennek állandó javítására. Mindenekelőtt arra, hogy származás tekintetében, de egyben szakmai téren is megfelelő elvtársakkal emeljük az Intézet tudományos színvonalát."[124]– írta Réti László egy feljegyzésében. Az is tény, hogy az 50-es években több olyan politikai munkatársat küldtek ide a pártközpontból, akik akár képzettségüknél, akár egészségi állapotuknál fogva nem tudtak érdemi tudományos munkát végezni.[125]

7. kép: Szabó Ágnes, Kende János, Tóth István

[124] PIL 280. f. 4/6. ő. e. 1954. január 15. 52–53. o.

[125] A pártközpont túlzott merevsége például a következő ügyekben is megnyilvánult: „az egyik elvtárs felvételéhez azért nem járultak hozzá, mert a feleségének az apja (!) katonakarmester volt a Horthy hadseregben. Egy másik elvtársnál az volt az akadály, hogy a nagynénje varrónő Chilében (!)". PIL 280. f. 4/6. ő. e. 52. o.

Rendszerszerű volt, hogy a tudományos alosztályon főadminisztrátor státusú munkatársakat egy idő után politikai munkatárssá minősítettek át.[126]

A szakértelem kérdése időről-időre felmerült a vezetői értekezleteken: „nem szabad beletörődnünk abba, hogy olyan munkatársaink legyenek, akik nem használhatók. Minden alosztálynak tervet kell készíteni arról, hogyan cseréljük ki az elvtársakat. Az intézet nem lehet jóléti intézmény.(sic!)"[127]

Külön „káderfejlesztési tervet" készítettek az Intézet dolgozói számára. Ebben az „állami tanulást" a következő hierarchia alapján írták elő: doktorantúra (Réti László igazgató), aspirantúra (Balla Aladárné, Erényi Tibor és Győrffy Sándor disszertációt készítsen, levelezőn Vincze Edit tanuljon, Svéd László és Korom Mihály is kezdje el az aspirantúrát).[128]

Később került ide Révész Mihály[129] történész, már igencsak idős főmunkatárs, aki magáról azt tartotta, hogy „aki többet dolgozik ebben a Pártban, mint én, az csal". Az egyesült párt miatt fontos volt, hogy 1948 és 1950 között legyenek (mutatóban) szociáldemokraták is. Ebbe a sorba illeszkedett Vágvölgyi Tibor[130] felvétele, aki Réti László helyettese volt egy ideig, majd a könyvtári alosztály, a múzeum- és kiállítási csoport munkájáért felelős munkatárs.

A volt szociáldemokrata munkatársakat (múltjuk miatt) ellehetetlenítették az intézmény falain belül, és kitették őket[131]. Ekkor 67 munkatársat tartottak nyilván

[126] Így 1956. október 19-én javaslat született többek között Pintér István (1955. július–) Szabó Endréné (Pollák Ágnes) (1949. február–), Lányi Ernőné (Strasser Jolán) (1948. november–), Jemnitz János (1954. július–), Hajdu Tibor (1949–), Forgács Sándorné (Ság Anna) (1949–) átsorolására, fizetésemelésére. PIL 280. f. 4/8. ő. e. 1–2. o.

[127] Alosztályvezetői értekezlet, 1952. január 2. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 3. o.

[128] Káderfejlesztési terv 1953/54-re, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–2. o.

[129] Révész Mihály: lásd az annotált bibliográfiában.
Révész Mihály levele Réti Lászlóhoz, 1949. december 4. PIL 280. f. 1/7. ő. e. 277. o.
1948-tól az MMI főmunkatársa, fia, Révész András 1950 szeptemberi koncepciós perbe fogásával egy időben nyugdíjazták, méltatlan körülmények között eltávolították az Intézetből. Az ÁVH lefoglalta a magyarországi szociáldemokrácia történetének általa gyűjtött és őrzött (két teherautónyi) forrásgyűjteményét.

[130] Vágvölgyi Tibor: lásd az annotált bibliográfiában.
Vágvölgyit a Budapesti Pártbizottság Pártiskolájának iskolavezetője (Zentai Józsefné) 1951. október 29-én feljelentette Réti László igazgatónál: „A Bethlen–Peyer-paktumról, a válság ideje alatti árulásokról az előadás folyamán egyáltalán nem beszélt. A Kommunista Párt hibáit azonban igen élesen vázolta..." PIL 280. f. 4/3. ő. e. 16–17. o.

[131] 1950. november 3-án a MDP KEB értesítette Réti László igazgatót, hogy dr. Révész Mihályt a pártból kizárta, mivel „a Párt bizalmára méltatlannak bizonyult, a munkához való viszonyát hűvös tartózkodás, passzivitás, az egyéni érdekeinek előtérbe tolása jellemzi". S ami döntőnek bizonyult nála, hogy „legkisebb jelét sem adta annak, hogy 44 éves jobb-oldali szoc.dem.beállítottságát felszámolja." PIL 280. f. 4/2. ő. e. 82–83. o.

az Intézetben[132]. 1951 körül nagymértékű fluktuációról számolt be az igazgató a Tudományos Alosztályon: Siklós András, Kubitsch Imre, Hajdu Tibor, Lipinszki Károly és Simon Péter, az átlaglétszám 50%-a, „nagyrészt legjobb erőink távoztak."[133] A tudományos munkáról a „legfőbb tanulságokat" vonták le ekképpen: „reálisabban, körültekintőbben kell tervezni, *csak megvalósítható célokat állítsunk magunk elé*."[134]

1953-tól több, a Szovjetunióban végzett fiatal került az Intézet kötelékébe[135]: Milei György[136], Mucsi Ferenc, Dér László[137], Szabó Bálint[138] és Lengyel István. Ekkor már határozott igény mutatkozott arra, hogy tudományos intézetté alakítsák az Intézetet, értékelhető szakmai munkák szülessenek. Czóbel Ernőt és Nemes Dezsőt („a munkásmozgalomtörténet pápáját"[139]) ekkoriban Réti László igazgató távol tartotta az MMI-től, tartott attól, hogy a fejére nőnek. Az intézeti aspiránsképzésre hangsúlyt fektettek, hiszen az aspirantúrát a tudományos káderképzés alapvető formájának tekintették.[140] Már a disszertációs témákat sem lehetett – a korábbi időszak rossz tapasztalatai alapján – egyénileg kiválasztani, erről 1954-től a tudományos alosztály értekezleten döntött, egy-egy disszertációs tématervezet megvitatása után.[141]

[132] PIL 280. f. 4/2. ő. e. 20–22. o.

[133] Beszámoló a Tudományos Alosztály 1951 évi munkájáról, é. n. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1. o.

[134] Uo. 2–3. o.

[135] 1953. szeptember 1-jén az MMI igazgatója, Réti László kérte a „Státusrendező Bizottságot", hogy új státuszokat engedélyezzen: két politikai munkatársat a politikai alosztályra, két munkatársat a közönségszolgálatra, két főt a múzeumba, négyet az archívumba, s hat adminisztratív munkatársat. PIL 280. f. 4/5. ő. e. 23–24. o.

[136] Milei György: lásd az annotált bibliográfiában.

[137] 1955 júniusában a Külügyminisztérium kikérte a szovjetunióbeli Kazanyban végzett fiatal kutatót és külügyi pályán folytatta az életét. Korábban, az Intézetben egy ideig az 1945 utáni osztályon csoportvezető volt.

[138] Szabó Bálint: lásd az annotált bibliográfiában.

[139] Vass Henrik megfogalmazása több helyen.

[140] 1954-ben az Intézetben hét aspiráns dolgozott (Svéd Lászlót nevezték ki aspiránsfelelősnek). Az MTA II. osztályának olyan irányú javaslatot tettek, ami a vizsgarendszer módosításával kapcsolatos, ti. hogy a magyar munkásmozgalom története szakos új aspiránsok speciális vizsgája az 1848-tól 1950-es évekig terjedő időszakra korlátozódjon!

[141] Az intézeti vitákat – a munka intenzitásának növelése érdekében – felváltotta volna az *„elméleti referátumok rendszere*, tehát nem szerveznénk külön előkészületeket igénylő intézeti vitákat, de az biztosítaná az egyes munkatársak ismereteinek szélesebbkörű értékesítését". Ságvári Ágnes: Vázlatos javaslatok a Központi Bizottság határozatának érvényesítéséről az 1962-es intézeti tervben, 1962. október 10. MOL 280. f. 1948–64/51. ő. e. 5. o.

Az MMI-ben a tudományos alosztály szervezetének átalakítására is sor került: létrehozták a pártfőiskolai előadásoknak megfelelő periodizáció alapján az egyes korszakokkal foglalkozó munkacsoportokat. A vezetőség gyengének találta a megjelenő művek színvonalát és célul tűzte ki fejlesztésüket.[142]

Az Intézet megalakulásának 20. évfordulójára (1968-ban Erényi Tibor által készített[143]) összefoglaló visszanyúlik az elődintézmény kialakításának nehézségeire[144], mivel a rendszeres munkásmozgalomtörténeti kutatások feltételei kezdetben nem voltak adottak (káderhiánnyal küzdöttek, nem rendelkeztek kvalifikált, a témában jártas kutatói gárdával)[145] Már a kezdeti időkben (1951-ben) a tudományos munkatársak 50%-a, 1952-ben 25%-a cserélődött ki, ami mindig 4-5 hónap kieséssel járt és „a tapasztalat szerint egy év legalább kell ahhoz, míg az új munkatárs beletanul a munkába...káderein alacsony szakmai színvonala egész munkánk legfőbb nehézsége".[146] Később (1956 nyarán) *az* Intézet létszáma – a párt státuszcsökkentési javaslatának megfelelően – a következőképpen alakult: politikai munkatárs 44 főről 42-re, az adminisztratív 36 főről 34-re és a technikai személyzet 30-ról 24-re csökkent, 1956. szeptember 1-ig. Ilyen módon *az* Intézet költségvetését csaknem félmillió forinttal lehetcsökkenteni![147] A 60-as években is ugyanezzel küzdöttek, a káderkiválasztásra a „mennyiségi hajsza, a körültekintés hiánya volt jellemző."[148] Így az első

[142] Beszámoló az MMI 1954. évi munkájáról, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/11. ő. e. 4. o.
[143] PIL 280. f. 1/19. ő. e. 1–24. o.
[144] Erre a 2. a. fejezetben már korábban utaltunk!
[145] Az MMI 1952. évi munkájáról szóló beszámolóban önkritikusan megemlítik, hogy „fő hiányosságunk, hogy munkánk nem elég tervszerű és minősége sem felel meg eléggé a kívánt tudományos színvonalnak." PIL 280. f. 1/4. ő. e. 32–40. o.
[146] Jelentés a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1952. évi munkájáról, MOL 280.f.1948–64/10. ő. e. 3. o.
Ebben a témában írt Réti László igazgató Ács Lajosnak (MDP KV) egy levelet 1955. november 17-én: „A Párttörténeti Bizottság legutóbbi ülésének határozata értelmében nagy szükség volna a Munkásmozgalmi Intézetnek státuszokkal és káderekkel való megerősítésére. A szóba jöhető elvtársak: Kálmán Endre (Pártépítés szerkesztősége), Baranyi Gyula (KV Titkárság), Esti Béla (Pártfőiskola), Csatári Dániel (Történettudományi Intézet), Kónya Sándor (Tudományos Akadémia), Kató István (Tudományegyetem-Történész Kar), Lengyel István (Lenin Intézet)." A. n. MOL 280. f. 1948–64/43. ő. e.
[147] A PTI (Réti László igazgató) levele az MDP KV vezetőségének (Ács Lajos részére), 1956. június 27. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.
[148] Jelentés a Párttörténeti Intézet 1962-es munkájáról és az 1963. évi feladatairól, a. n. és é. n. MOL 280. f. 5/17. ő. e. 7. o.

lépéseket *egy tudományos műhely kialakítására* úgy kellett megtenni, hogy figyelembe vették a helyi adottságokat. Jelesül azt, hogy kezdetben a munkatársak két csoportból tevődtek össze, egyrészt a történeti munka iránt hajlandóságot mutató pártveteránok, pártmunkások, akik hozták a maguk gazdag mozgalmi tapasztalatait, másrészt az egyetemről frissen kikerült fiatal történészvégzettségű szakemberekre[149] támaszkodhattak. Bár lelkesedésben nem volt hiány, de a kutatói szenvedély önmagában nem pótolhatta sem a kellő szakképzettséget, sem a tudományos gyakorlatot. Nem véletlen hát, hogy a munkásmozgalom történetének művelői jelentékeny hátrányban voltak más történelmi ágazatok művelőivel szemben. A visszajelzés is gyatra volt: „munkánk minőségi színvonalának emelését gátolta kritikai irodalmunk gyengesége. A *Társadalmi Szemle* és a *Századok* megjelent munkáinkat általában agyondicsérte. Másrészt, egyes szóban elhangzott kritikák alapos, konkrét elemzés nélkül „agitációs" irodalomnak nyilvánították munkásságunkat".[150]

Már idejekorán megfogalmazódtak olyan javaslatok, amiket az észlelt problémák, hiányosságok terén, a munka javítására vonatkozóan fontosnak ítéltek az „elvtársak": egy Tudományos Tanács létrehozását[151] vették tervbe, mely negyedévente tárgyalja a felmerülő gondokat és jóváhagyja az Intézet munka tervét is. (Elnök: Révai József, helyettese: Márton, (ljgy.[152]), tagjai:

[149] „Nem akarom lebecsülni a fiatal elvtársakat, de kétségtelen, hogy Strassenreiter elvtársnő, 5-6 éven belül, Réti elvtársat nem fogja [tudja] pótolni." Az 1963. január 26-án tartott alosztályvezetői értekezlet jkv-e /nem szó szerinti/ (Hajdu Tibor felszólalása), MOL 280. f. 1948–64/15. ő. e. 3. o.
[150] PIL 280. f. 1/4. ő. e. 84. o. Beszámoló az MMI 1954. évi munkájáról, valamint – szinte szó szerint megismételve 10 évvel később is – Beszámoló a Tudományos Alosztály első 5 éves tervének teljesítéséről, eredményeinkről, tapasztalatainkról, fogyatékosságainkról, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 5. o.
[151] Erről értesített a *Párttörténeti Közlemények* 1955. május (1. évf. 2. szám): A Magyar Munkásmozgalmi Intézet Tudományos Tanácsának alakuló ülése (1955. február 28.).
[152] Horváth Márton nem akart beleszólt az Intézet munkájába, így például az igazgató által kért helyettes személyéről sem akart nyilatkozni: „Kívülről azonban nem tudunk javaslatot tenni elméletileg megfelelően képzett, mozgalmi tapasztalattal rendelkező elvtársra. Ez év nyarán 6-8 tudományos munkatárssal, köztük két szovjet ösztöndíjassal bővítettük az Intézet státusát és helyesebbnek látszana, ha Réti elvtárs az Intézet saját erői közül nevelne ki helyettest." Horváth Márton: Feljegyzés Réti László elvtársnak a Politikai Bizottsághoz küldött beadványával kapcsolatban, 1953. december 21. MOL 280. f. 1948–64/43. ő. e. 1. o.

Andics Erzsébet[153], Friss István, Nemes Dezső, Lakatos Éva, Bíró Zoltán és Mód Aladár)[154]

Az MMI *propagandájára* külön gondot fordítottak: hiába születtek meg a párttörténeti irodalom első zsengéi és létesültek nagy költségekkel múzeumok, azokat igen kevéssé forgatta, illetve használta a Nagyérdemű. Ezért aztán az Intézet vezetősége külön munkaprogramot javasolt a KV Agit. Prop. osztályának, illetve a különböző állami szerveknek, hogy ezen az áldatlan helyzeten változtassanak. A pártiskolák tantervében szerepeltette az MMI múzeumainak meglátogatását, hasonlóan az egyetemek, főiskolák, honvédségi iskolák társadalomtudományi tagozatán is. A középiskolák felső tagozatosai sem maradhattak ki ebből a programból, miként az iskolán kívüli pártoktatás hallgatói sem. A korabeli médiumok is kaptak feladatot: az MTI, a *Szabad Nép*, az *Esti Budapest*, valamint a rádió rendszeresen foglalkozzon az MMI munkájával, vitassák meg az újságírók az MMI népszerűsítésének kérdését. A mozikban a múzeumokról készült diafilm vetítését tervezték, az üzemekben ankétokat

[153] Andics Erzsébet 1956 utáni „felbukkanásával" (Andics Erzsébet 1958 áprilisában Berei Andorral települt haza a Szovjetunióból) foglalkozik Mérei Gyula, a szegedi egyetem tanára. Mint öreg „szektariánus" örült annak, hogy „Andics elvtársnő hazatérésével végre meg nem alkuvó, nagy tekintélyű tudós akadémikus kommunistát kapunk a burzsoá restauráció elleni harchoz". Ugyanakkor felhívta arra is a figyelmet, hogy Andics Erzsébetnek a tudománypolitikában ellentmondást nem tűrő, embereket és véleményeket semmibevevő magatartása miatt nem szerzett osztatlan népszerűséget. Kálmán Endre: Feljegyzés az MSZMP Intéző Bizottságának, 1957. március 28. MOL 280.f. 1948–64/44. ő. e.

[154] Javaslatok a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkájának megjavítására, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1. o.
Ezt a tervet később, 1958. február 20-án ismét elővették és a PB úgy határozott, hogy Nemes Dezső vezetésével PTI munkája színvonalának emelésére valamint vezetésének megerősítésére létrehozza a Tudományos Tanácsot. (Tagok: Molnár Erik, a Tört. Tud. Int. igazgatója, dr. Horváth Miklós alezr., a Hadtört. Int. vezetője, Kassai Géza, a Pártfőisk. igazgatója, Szerényi Sándor, KB Tud.- és Kult. Oszt. h. vez. és Győri Imre KB Agit. prop. Osztv. aloszt. v. Az Intézet tudományos titkári funkciójára Korom Mihályt javasolták.)
Vass Henrik igazgatósága alatt javaslatot tett a *Tudományos Tanács kibővítésére*: Orbán László (a népi demokrácia története munkaközösség elnöke), Simon Péter (az ELTE docense), Zsigmond László (a nemzetközi munkásmozgalom avatott szakértője) és Pach Zsigmond Pál (az egyik legjobban felkészült marxista történész) közreműködésével. 1962. április 9. MOL 280. f. 1948–64/46. ő. e.

készítettek elő, valamint egy, az MMI-ről szóló népszerűsítő tájékoztató füzet kiadását szorgalmazták.[155]

Nem kis nehézséget okozott a *forrásanyag sajátos jellege és helyzete* is. Kezdetben sem a belső, mozgalmi, sem a külső, hatóságok által termelt források nem voltak kutathatók, sokszor még elérhetőek sem. Így például a szociáldemokrata párt és a vele szoros kapcsolatban lévő szakszervezetek több évtizedes tevékenységük során jelentékeny mennyiségű iratanyagot halmoztak fel, melyet javarészt a párttitkárság, a *Népszava* szerkesztősége és a Szakszervezeti Tanács archívumában[156] helyeztek el. E gyűjtemények jelentős része a háború alatt elpusztult, az anyagok kallódtak, a megmentett töredékek pedig rendezetlen állapotban voltak. A magánkézben lévő gyűjteményekről a kutatóknak tudomása sem volt. Az 1960-as évek elejére már rendelkezésre állt a szakszervezeti anyagok rendezett gyűjteménye, nem véletlen, hogy 1963. szeptember 1-jén az Intézetben létrehozták a szakszervezet-történeti csoportot. Vezetője Kabos Ernő, tagjai Mándi Magda és Habuda Miklós voltak.[157]

Az, hogy a kommunista párt Magyarországon 1918 és 1945 között – egy rövid, tanácsköztársasági időszaktól eltekintve – illegálisan működött, meghatározta a forrásanyag jellegét is. Hazai keletkezésű mozgalmi iratanyag alig állt rendelkezésre, ezeket a későbbiekben a különböző hatósági iratok (belügyminisztériumi, rendőrségi) mellékleteként tárta fel a kutatás. A KMP mint a Komintern magyarországi szekciója működött, dokumentumainak jelentős részét a moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet archívuma[158] őrizte.

A válogató és gyűjtőmunka eredményei – a szociáldemokrata párt irattárának töredékei, a horthysta belügyminisztérium titkos irattára, az illegális kommunista párt tagjai ellen folytatott perek iratai, néhány kiemelkedő munkásmozgalmi személyiség (például Szabó Ervin, Bresztovszki Ernő és Ede, Szántó Béla, Rózsa

[155] Javaslat a Magyar Munkásmozgalmi Intézet propagandájára, az Intézet jobb felhasználása céljából, 1953. október 29. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–4. o.
Javaslat a MMI ismertetésére, 1953. november 3. MOL 280. f. 1948–64/48. ő. e.

[156] Az 1950-es években a szak- és tömegszervezetek felszabadulás utáni anyaga, „melynek a felszabadulás és szocializmus építésének levéltárban a helye a szovjet példa szerint". Az archívum jelentése, é. n. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 3. o.

[157] Kabos Ernő: Jelentés a szakszervezet-történeti csoport tervteljesítéséről, 1963. december 8. MOL 280. f. 5/21. ő. e. 1–4. o.

[158] „A rendelkezésünkre álló sajnos igen kevés szovjet tapasztalatból azt a következtetést lehet levonni, hogy a MMI archívumának gyűjtési köre már is sokkal szélesebb, mint a Marx–Engels–Lenin Intézet levéltáráé." Javaslat az archívum gyűjtési körének elhatárolására. 1952. június 10. MOL 280. f. 1948–64/11. ő. e. 1. o.

Richárd és Ferenc, Ságvári Endre, Révész Mihály és mások) irathagyatéka – teremtették meg a lehetőséget a munkásmozgalomtörténet dokumentumainak kiadásához, az első tanulmányok, monográfiák elkészítéséhez.[159]

Az ország kicsiny volta indokolta, hogy országosan az MMI-be kell gyűjteni a munkásmozgalmi vonatkozású anyagokat, mivel „egy helyen könnyebben feldolgozható, továbbá nagyobb biztonságban van."[160] Érdekes, hogy az archívum bizalmas jellege már akkor némi fejtörést okozott a vezetőknek, mivel a nemzeti, illetve helyi történelem megírása elképzelhetetlen volt a munkásmozgalmi anyag nélkül, ami viszont „meggondolandóvá tette az anyag központosítását."[161]

Sok szempontból hasonló volt a helyzet a könyv- és sajtóanyagot illetően is. Bár a nagyobb fővárosi könyvtárakban fellelhetők voltak a legálisan megjelent kiadványok, de az MKP illegálisan megjelentetett újságjai, brosúrái, plakátjai többnyire csak egyes periratokhoz csatolva és szórványosan bukkantak fel. „Ha valahol a történetírásban, úgy a munkásmozgalomtörténet területén kiváltképpen káros a forrásanyagok fetisizálása."[162] – figyelmeztetett az 1968-as intézeti összefoglaló.

A legnagyobb mennyiségű, munkásmozgalomtörténeti anyagot tehát azok a hatósági iratok alkották, melyek sok szempontból a nyomozást vezető szervek érdekei szerint fogalmazódtak meg, ezért a *forráskritika* kezdettől fogva a tudományos munka egyik nélkülözhetetlen feltétele volt és maradt. Hogy ez valójában hogyan jelentkezett a kiadott párttörténeti munkáknál, volt-e, lehetett-e kritikai szemlélet, tudományos igényű produktum az Intézet falain belül egészen a rendszerváltásig[163], erről külön fejezetben szólok.

[159] Lásd minikönyv... 27–28. o.

[160] Az archívum jelentése, é. n. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[161] „A fentiek egyben a *proveniencia* elvének megsértését [A proveniencia elve azt jelenti, hogy a levéltári anyag rendezésénél, rendszerezésénél abból kell kiindulni, hogy az adott anyagnak hol van a rendeltetésszerű helye. Az anyagot szerves összefüggéséből kiszakítani nem szabad.] is jelentik. Ennek megsértése azonban elkerülhetetlen, mert a párt vezetőire, a párt szervezett életére vonatkozó anyagokat, továbbá az állambiztonság szempontjából fontos anyagokat továbbra is ki kell emelni a közlevéltárakból... Lehet ez fordítva is, hogy az eredeti anyag marad itt és a fénymásolat kerül vissza." Uo. 3. o.

[162] PIL 280. f. 1/19. ő. e. 5. o.

[163] „Magyar Munkásmozgalmi Intézet első éveit egyáltalán nem lehet tudományos mércével mérni – véli Pál Zoltán munkájában – az Intézet alapvetően a totális diktatúra önképének egyik formálója, az állami propaganda egyik műhelye volt, az MDP legitimációját volt hivatva »történeti érvekkel« alátámasztani." Pál Zoltán: A *Társadalomtudományi Intézet* (kézirat, 2019).

1. d. Az Intézet a nemzetközi térben

Az MMI 1955-ben vette fel az intézményes kapcsolatot a szovjet tudományos akadémiával.[164] Informálisan viszont már jóval korábban (1949-ben) megindult a tapogatózás az Intézet és a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetősége között: kiküldték Réti László igazgatót, részben azért, hogy tapasztalatokat gyűjtsön, részben hogy a Szovjetunióban lévő Komintern, IMEL és Forradalmi Múzeum irattáraiban lévő magyar vonatkozású munkásmozgalomtörténeti anyagokat, dokumentumokat összegyűjtse és lemásolja. Az MMI delegációja 1954. június–júliusában a Marx–Engels–Lenin Intézet meghívására először tett tanulmányutat a Szovjetunióban. Ezt követően indult meg a rendszeres intézményközi kapcsolatfelvétel: 1955-ben Varsóban, 1957-ben Prágában, 1959-ben Bukarestben volt a marxizmus–leninizmus-intézetek, a párttörténeti intézetek és a párttörténeti bizottságok konferenciája.

A bekerült fiatalok – akik örültek a Sztálin halála után kialakuló új szakasznak – abban bíztak, hogy mint nagyrészt a Szovjetunióban végzett képzett emberek a szektás Rétitől átveszik a vezetést. Ekkortájt fogalmazódott meg a nemzetközi kapcsolatok munkacsoport létesítésének igénye annak érdekében, hogy a Szovjetunióban és a többi népi demokráciában működő testvérintézményekkel szervezett kapcsolatot tartsanak. (Négy új politikai munkatársi státuszt kértek, továbbá a munkatársi kapcsolatok kialakítására szovjet, csehszlovák, román és német előadókat hívtak.)

A szocialista országok testvérintézményeivel kezdetben nem alakult ki párbeszéd.[165] Csak alkalomszerű, személyes találkozások adtak lehetőséget egymás munkáinak megismerésére. 1953-ban a budapesti Magyar Történész Kongresszuson sor került a szocialista tábor történészeinek tanácskozására is.[166] A szovjet delegációban foglalt helyet: A. M. Pankratova, a „szovjet Andics Erzsébet", Jevgenyij Tarle (a Napóleon-biográfia írója) és Tretyjakova. A *nemzetközi*

[164] MOL 280. f. 1948–64/43. ő. e.

[165] „Mivel az Intézet munkája tudományos színvonala emelésének komoly gátja, hogy nem sikerült kapcsolatot teremteni a Szovjetunió párttörténeti intézményeivel, újra fel kell vetni a Titkárság másfél évvel ezelőtti – az Intézet két tagjának /Réti László és Győrffy Sándor elvtársaknak/ moszkvai tanulmányútjára vonatkozó – határozatának realizálását." Feljegyzés az Agitációs és Propaganda Bizottság 1953. május 29-i ülésének az MMI munkájának megjavítását célzó határozatairól. 1953. június 17. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 116. o.

[166] Lásd erről: Pankratova, A. M.: A magyar történészkongresszus. Történettudományi értesítő 1953. (4. évf.) 10–12. sz.

kapcsolatokban fordulópontot jelentett a szocialista országok párttörténészeinek budapesti találkozása 1954 tavaszán.[167] Ekkorra (április 30-ára) időzítették az Intézet munkatársai a Szovjetunió és a népi demokratikus országok munkásmozgalmának történetét bemutató múzeum[168] megnyitását.[169] Ezen a találkozón egy közös tankönyv elkészítésére is javaslatot tettek,hiszen valamennyi népi demokratikus ország párttörténeti intézetének legfontosabb feladata volt az egyes országok kommunista és munkáspártjai története tankönyvének elkészítése.

1955 májusában a szocialista tábor országai Párttörténeti Intézeteinek varsói értekezlete megállapította, hogy „a Szovjetunió Kommunista Pártja történetének „Rövid Tanfolyama" például szolgál nekünk arra, hogyan kell összeegyeztetni az elvi megalapozottságot és magas elméleti színvonalat a kifejtés marxista népszerűsítésével."[170] Felhívták a figyelmet, hogy el kell kerülni a „faktológiát", valamint arra is, hogy szükséges a nemzetközi tényezőket elméleti síkon is tárgyalni, leleplezve „a burzsoá történetírás hamis tudományellenes koncepcióit."[171]

[167] Az MMI és a szocialista tábor párttörténeti intézetei közötti kapcsolat fejlődéséről, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/11. ő. e. 2–10. o.

[168] 1953-ban a nemzetközi munkásmozgalmi múzeum létesítéséről PB határozat született, amihez Réti László Kutasi Imre segítségét kérte: „Konkrét elképzelésem az, hogy a Külügyminisztériumnak az egyes országokkal foglalkozó referensei részt vehetnének a tervek elkészítésében, megvitatásában, segítséget nyújthatnának a hiányzó anyag beszerzésében, rendelkezésünkre bocsájthatnának esetlegesen olyan folyóiratokat, érdekes lapokat, amelyek a minisztérium birtokában vannak... Javaslom, hogy a Külügyminisztérium bízzon meg egy elvtársat ennek a kérdésnek az összefogásával, aki Gerelyes Ede elvtárssal, Intézetünk tudományos munkatársával, a népi demokratikus múzeum felelősével megbeszélné és kidolgozná ennek az együttműködésnek konkrét tervét." 1953. január 14. MOL 280. f. 1948–64/49. ő. e.

[169] Horváth Márton, a MDP PB tagja mondta az ünnepi megnyitó beszédet 1954. április 30-án. Lásd erről Megnyílt a Munkásmozgalmi Intézetben a népi demokratikus országok múzeuma. Sz. É., é. n. MOL 280. f. 1948–64/49. ő. e. 1–2. o.

[170] A Szocialista tábor országai Párttörténeti Intézeteinek varsói értekezletén elfogadott javaslat, 1955. május 2. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1. o.

[171] Uo. 3. o.

2. 1956 és ami utána jött. Az MSZMP Párttörténeti Intézete és kibővült feladatköre

„...a párt hivatalos álláspontját tükrözik a párttörténészek írásai...a párt történetének kutatása és feldolgozása talán nagyobb körültekintést, politikai felelősségtudatot, hivatástudatot követel, mint a történettudomány más művelői esetében." – mondta Vass Henrik, a korabeli Párttörténeti Intézet (PTI) igazgatója egy 1964. évi Intézeti értekezleten[172]. Itt a munkásmúltú Vass arra utalt, hogy a párttörténészeknél a hivatalos és hatalmi reprezentáció helyett sokkal inkább a hatalom természetét kell ismerni, mert ez a párttörténetírás[173] lényege. Az MSZMP pártvezetése ehhez ambivalens módon viszonyult, egyszerre várt el egyre magasabb színvonalú politikai munkát, ám igyekezett megakadályozni a történészeket, hogy betekintsenek a párt működésének mechanizmusába.

Hosszú távon az utóbbi tendencia, tehát az eltávolodás dominált, amihez az MSZMP politikai kultúrájára nézve az lett a következménye, hogy a párttagság elidegenedett a párt múltjától.[174]

Ennek az elidegenedési folyamatnak egyik fő momentuma az 1956-os események elbeszélésének problémája körül kialakult intézményközi konfliktus volt. A PTI már a forradalom előtti évben a Központi Bizottság Intézete pozíciójábaemelkedett, 1956 utolsó napjaiban pedig megbízást kapott az 1956-os események dokumentumainak gyűjtésére[175], egy pártoktatási célú kiadványgyűjtemény készítésére. Ez volt az ú.n. ellenforradalmi dokumentumokból 5-600 oldalra tervezett kötet, melynek legfontosabb elemei a forradalom bukása után elhurcolt Nagy Imre- és a Kádár-beszédek gyűjteménye a maguk teljességében. A kis példányszámúra (háromezerre) tervezett kötet kifejezetten párt- és állami funkcionáriusok, középvezetői káderek ideológiai képzésére szolgált.

[172] Jegyzőkönyv az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének 1964. évi osztályértekezletéről, Budapest, 1964. január 20. MOL 280. f. 5/20. ő. e.

[173] Vass Henrik egyébként azt tartotta, hogy „önálló párttörténet és munkásmozgalom-történet nincs, azt mi már nem egyszer leszögeztük, hiszen a nemzeti történet és a nemzetközi munkásmozgalom, a nemzetközi viszonyok számbavétele nélkül, ezek összefüggésének a figyelmen kívül hagyásával párttörténetet, munkásmozgalom-történetet sem lehet művelni". Uo. 11. o.

[174] Lásd erről Birkás Anna előadása, Eger, 2016. szeptember 8–9.

[175] Feljegyzés a Tudományos alosztályon folyó munkálatokról és az 1957-es munkaterv előkészítése, 1956. december 18., MOL 280. f. 1948-64/12. ő. e. 1. o. és Irányelvek az 1956. október 23-i eseményekkel kapcsolatos történeti dokumentációk és visszaemlékezések összegyűjtésére, a. n. és é. n., MOL 280. f. 1948-64/50. ő. e. 1. o.

Erre készülve Szabó Bálint vezetésével *munkaközösséget* hoztak létre az Intézetben az 1956. október 23-i események előzményeinek és lefolyásának feltárására. Az adatgyűjtésben az alosztály összes tagja részt vett, 1957. március 30-ig kellett összeállítaniuk az események dokumentációját,a részletes kronológiát és egy összefoglaló tanulmányt is.[176]

1956. december 27-én az MSZMP Ideiglenes Szervező Bizottsága már arról rendelkezett, hogy össze kell gyűjteni az október 23-i események történelmi dokumentumait és visszaemlékezéseit. A PTI gyűjtő–rendszerező–feldolgozó munkáját az Országos Agit.Prop.Bizottság ellenőrzi és segíti. „A visszaemlékezések szavahihetőségének és a leírások adatainak ellenőrzését a helyszínen az átvételkor el kell végezni."[177]

Ezeknek a dokumentumoknak, visszaemlékezéseknek a mielőbbi, gyors összegyűjtését, a tudományos feldolgozás sürgősségén kívül az is indokolta, hogy „a helyi anyagok gyakran elpusztulnak, s az idő teltével az események részletei elmosódnak."[178]

Mikor a pártvezetés tudomására jutott a kiadvány, a friss nyomdaterméket bezúzták, sőt a PB még pártfegyelmivel is sújtotta a PTI munkatársait.

Ebben az esetben nem is a betiltás volt a kirívó, hanem a büntetés. A vétség mibenlétét a PB nem indokolta, nyilvánvalóan azt kifogásolta, hogy a PTI a forradalom idején elhangzott eredeti Nagy Imre beszédeket publikált, csupán két hónappal Nagy Imre kivégzése után. A kötet azonban a Titkárság jóváhagyásával[179] készült – sem az Agitációs és Propaganda Osztály, sem a Kiadó nem emelt kifogást ellene –, fel kell tennünk a kérdést, miért akart akkor kihátrálni ebből a PB? Az Intézetet jól ismerték, tudták, hogy nem képez sem nagyimrés, sem más frakciót a pártban. A tét az volt, hogy a pártról tudományos megállapítás kerüljön a párt nyilvánosságába. Ez elindíthatott ideológiai vitákat, melyek rekonstruálják a párt állásfoglalásait, így visszahatnak a párt vezetőire is. Nem volt tehát annyira súlyos önmagában az, hogy egy párttörténeti intézeti kiadvány

[176] Irányelvek az 1956. október 23-i eseményekkel kapcsolatos történelmi dokumentumok és visszaemlékezések összegyűjtésére, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/50. ő. e. 1. o.
[177] Uo.
[178] Uo.
[179] Az 1957. november 8-i titkársági határozatot említette Szabó Éva is az interjú során. „1958 augusztusára elkészült a kötet – éjjel-nappal dolgoztunk rajta, a Kossuth Kiadóval együtt megszerkesztettük." Augusztus 2-án a PB hatályon kívül helyezte a Titkársági határozatot: büntetés-sorozatot zúdított a kiadványt jegyző szerzőkre. Interjú Szabó Évával és Petrák Katalinnal, 2015. november 16. és november 30.

ügyében a PB is illetékessé vált, lévén hogy fontos politikai kérdésekhez is hozzászólhatott a párttörténetírás. Alapjáraton az intézményes cenzúra[180] visszatartotta a rizikós vállalkozásokat, tehát a PB-vel való konfrontáció kockázatát. 1956 után azonban nagy volt a nyomás, hogy növeljék az „ellenforradalmat" hangsúlyozó narratíva hatékonyságát, így felvállalták kísérleti propagandaanyagok előállítását is.

Az ellenforradalmi dokumentumkötet[181] körül kialakult konfliktust a kötet műfaja okozta. Miként azt az ellenforradalmi kötet betiltása mutatja, ez nemcsak szerkezeti kérdés volt, hanem ténylegesen az apparátus felé a kötet szerzőinek elkötelezettségét kellett biztosítania. Első feltétele volt, hogy az ellenforradalomról szóló tézisek megszülessenek, lényegében 1956 decemberében, mint hogy a párttörténetírás hozzáláthatott volna a hivatásának megfelelő elemző munkához.

A felvetett probléma volumenét mutatja, hogy a kötetet kivizsgáló bizottság tagjainak Nemes Dezsőt, Aczél Györgyöt, Szirmai Istvánt[182] és Biszku Bélát jelölték.

Aczél György fogalmazott a legkonkrétabban: nincs az az előtanulmány, amellyel a dokumentumok tartalmát át lehetne fordítani az 1956-os eseményeknek abba az „objektív értelmezésébe", amit az MSZMP megállapított. Aczél és a

[180] Kálmán Endre igazgató 1959-ben már arról beszélt, hogy „nincs előzetes cenzúra Magyarországon, de ha lenne, sem lenne mód arra, hogy megcenzúrázzuk. Ki kellene lépnünk, ebből a permanens sértődöttségből, nem ezen múlik az intézet tekintélye". a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 6. o.
[181] „Az októberi ellenforradalomról szóló dokumentumkötet számozott példányban, kézirat gyanánt adnánk ki. Szabóné július közepére elkészül a munkával." Határozat az 1957. június 19-i alosztályvezetői értekezletről, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1. o.
1957. január 18-án ismertették az anyaggyűjtéssel kapcsolatos feladatokat az Országos Agit. Prop. értekezleten, február 11-én pedig a vidéki instruktorokat avatták be a problémákba és feladatokba (korabeli sajtótermékek részben eredetiben, illetve hiteles másolatban, a központi pártiratok, ellenforradalmi szervek dokumentumai, Petőfi kör jegyzőkönyvei, rádiós anyagok, több száz visszaemlékezés). Az Intézet átvette és rendezte a „Fehér könyv" anyagát.
Szabó Bálint 1957. július 13-án arról írt, hogy az Intézet az anyagok összegyűjtését és feldolgozását a Szervező Bizottság határozatának megfelelően szervezte meg és végezte. Feljegyzés az októberi–novemberi eseményekkel kapcsolatos anyaggyűjtésről, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1–3. o.
[182] Szabó Évát azonnal rapportra hívták Szirmai István agit. prop. titkárhoz, majd utána a PB-ülésre is meghívták. (1958. szeptember 2-án és október 13-án is tárgyalta az ügyet Kálmán Endre és Betlen Oszkár beszámolói alapján.) Interjú Szabó Évával és Petrák Katalinnal...

bizottság tagjainak közös félelme: az ellenforradalom nyilvánosságából megidézett szövegek olyan erővel tükrözik az októberi–novemberi napok tapasztalati valóságát, amivel szemben az ellenforradalmi narratíva értelmezésének valószerűsége alulmarad. Az eredeti szövegek ugyanis nemcsak azt tükrözték vissza, hogy mi történt valójában, de ezen túlmenően emlékeket is idéztek fel. A párt eredendően tagadta azt, hogy a személyes élmények felől meg lehetne érteni, hogy ami történt, az ellenforradalom volt. Az 1956 utáni párthatározatok azt ismételgették, hogy az emberek meg voltak tévesztve, tehát hogy amit átéltek, az nem valós, egy teljesen más természetű folyamatnak voltak a részesei, mint amit hittek.

Szabó Éva, ennek a dokumentumkötetnek a szerkesztője[183] feltehetően azt gondolta, hogy a dokumentumok jó szolgálatot tehetnek a pártnak, mert éppen a személyes tapasztalatok kritikáját lehet rajtuk gyakorolni, a pártvezetés álláspontját is szerette volna elhinteni. A PB azonban ennek a gyakorlati hasznát nem akarta megérteni. Veszélyesnek ítélték meg a kiadványt, tartottak attól, hogy ennek tanulságán megismétlődhet 56.[184]

De továbbra is kérdés, hogy a kiadatlan tanulmány megírása miért vezetett pártfegyelmihez. Azért, mert a pártvezetés tekintélyét a dokumentumok ebben a párton belüli intézményközi vitában is kikezdték. A PB-tagok közül sokaknak ezek a dokumentumok visszahozták az eseményekben átélt nyomasztó személyes tapasztalatokat. Marosán György a párt újraalakulásának válságos óráit emlegette. Münnich Ferenc pedig egyenesen azt vetette a szemükre, hogy jó hogy nem azt akarták megírni, amikor ő és Kádár a kormány nevében Moszkvában tárgyalt. A pártvezetők az emlékek felidézésével azonban bevallották, hogy a szubjektív tapasztalat is része 56 valóságának, de ennek elbeszélése politikai okokból nem vállalható. Apró Antal ezt így fejezte ki: „a mindenáron igazságra törekvés a mi országpolitikánkat súlyosan sértette." Azzal a vádaskodással rontottak a párttörténészeknek, hogy a politika érdekeivel szemben a tudomány szempontjait részesítették előnyben. Ez azonban egy párttörténeti tanulmány volt, pusztán azzal, hogy szöveghűen használta a dokumentumokat, ám a pártvezetők épp a hivatásbeli teljesítményükért akarták megleckéztetni őket. A párt sajátos

[183] „Erős törekvés volt arra, hogy az egyéb tudományos intézetekkel szoros együttműködéssel dolgozzunk. Ezt bizonyítja, hogy a dokumentumkötet összeállításánál a *Mayer Máriát* bevonták a Történettudományi Intézet részéről. Nemes megírta a felszabadulás történetét a dokumentumkötet alapján..." Interjú Szabó Évával és Petrák Katalinnal...

[184] 1958. augusztus 2-án a PB hatályon kívül helyzete a Titkársági határozatot és büntetés-sorozatot zúdított a kiadványt jegyző szerzőkre. Interjú Szabó Évával és Petrák Katalinnal...

logikája szerint pártszerűtlenséget állapítottak meg. A szerkesztő bizottság vezetője Kálmán Endre, tagjai: Sánta Ilona és Betlen Oszkár[185] voltak. (Kálmánt egy hónapon belül leváltották, Betlen és Szabó Éva[186] szigorú megrovásban részesült)

A későbbiekben vitasorozat bontakozott ki 1956 megítéléséről[187]...

Az 1956-os hivatalos narratíva első nagyobb történészi összegzése szintén a PTI-hez kötődött. Molnár János[188] 1967-ben megjelent monográfiája, *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban (A polgári magyarázatok bírálata)* címmel látott napvilágot.[189] A szerző Magyarországon először tett kísérletet az október 23. és november 4. közötti események tudományos igényű feldolgozására. Publikálatlan dokumentumokat, bírósági jegyzőkönyveket, belügyi aktákat, visszaemlékezéseket használt fel írásához, ezért könyve tárgyszerűnek tekinthető. Ám mégis jóval kisebb visszhangot váltott ki, mint a lábjegyzetek nélkül megjelent, a Kádár-korszakban több kiadást (1969, 1981, 1986) is megért *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956* című Berecz János-könyv. Az ekkoriban igen befolyásos politikus (MSZMP KB-tag, ideológiai és propagandaügyekkel foglalkozó KB-titkár) munkájában a magyar 56 megmaradt a rendszer elleni, kívülről inspirált lázadásnak. Az 1956-os eseményeket a külső ellenség (USA vezette kapitalista tömb) által szervezett és a belső ellenség (nyilas és horthysta elemek, illetve Nagy Imre áruló csoportja) által végrehajtott ellenforradalomként mutatja be, amelynek végső célja a második világháború előtti úri világ restaurációja, Magyarország szovjetbarát, szocialista rendszerének megdöntése volt.

A kommunista pártállami propagandaanyagok szerzője, az állambiztonsági tiszt, Hollós Ervin (többször Lajtai Verával együtt íródott) könyvei[190] a kádárista hivatalos verziót közvetítették a korabeli Magyarországon. A *Kik voltak, mit*

[185] Betlen Oszkár: lásd az annotált bibliográfiában.

[186] „Réti és Nemes összeveszett ez ügyben – Nagy Imrét előtte való héten végezték ki, szektáns és jobboldali nézetek szakították ketté a pártot... én a jobboldali nézetek képviselője voltam a szemükben." Interjú Szabó Évával...

[187] Lásd erről B. Kádár Zsuzsanna: Kísérlet 1956 historiográfiai narratívájának megfogalmazására. *Magyar Tudomány* 2017/9. sz. www.matud.iif.hu › 2017/09

[188] Molnár János: lásd az annotált bibliográfiában.

[189] A kiadás előtt Pach Zsigmond Pálnak, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem professzorának adták oda lektorálásra.

[190] Hollós Ervin: *Kik voltak, mit akartak?* Budapest, 1967, új kiadása: 1976.
Hollós Ervin: *Drámai napok. 1956. október 23. – november 4.* Budapest, 1986.
Hollós Ervin – Lajtai Vera: *Köztársaság tér 56.* Budapest, 1974, további kiadások: 1976, 1977, 1980, 1981, 1986.

akartak?, a *Köztársaság tér,* valamint a *Drámai napok* írásába sok munkát fektettek, iratfeltárást végeztek egy olyan korszakban, amikor csak a kiválasztott keveseknek lehetett hozzáférésük az 56-tal kapcsolatos levéltári dokumentumokhoz. Bár a kötetekben foglaltaknak vannak igazságelemei, de az is tény, hogy erősen tendenciózus és egyoldalú munkák. Hollós volt a legtöbbet foglalkoztatott szerző, 56 pártos történetírását ő fémjelzi leginkább.

***

Az 1953 utáni olvadás idején romlott meg Réti és reformer munkatársai közötti viszony, mert az igazgató Nagy Imre menesztése után leváltotta az intézeti pártvezetést.[191]

1956 szeptemberében Hajdu Tiborék, az ifjú, változáspárti reformerek, elhatározták, hogy leváltják ezt a pártvezetőséget. Erényi terjesztette elő az elhatározást. Tarjáni Sándor helyett Szakács Kálmán lett a párttitkár, aki nem volt munkatárs, de Réti aspiránsa, pártiskolai tanár volt. Réti opponálta ezt a határozatot, végül kompromisszum eredményeként Szabó Bálintot választották meg a posztra.

Az Intézet a forradalmi napokban több csoportra oszlott: a rákosisták (Réti vezényletével) az idősebb korosztályt képviselték, velük szemben a változáspárti fiatalok álltak (elégedetlenek voltak, de senki nem vett részt a fegyveres harcban). Ma már meglepőnek tűnhet, de a közbeszédben nagyon erős volt az antiszemita hang. (A nagyszámban közalkalmazottakat foglalkoztató Országos Levéltárban[192] nyílt zsidózás folyt.)

Október 22-én, a Gerő Ernő hazatérése előtti napon az Intézetben párttaggyűlést tartottak. A pártapparátuson belül többen Gerő helyett Kádár Jánost akarták látni. Bassa Endre a pártapparátus dolgozóinak nevében erről beszélt az intézetieknek.

Október 24-én az Intézetben az újonnan választott pártvezetőség átvette a hatalmat, intézőbizottsággá alakult. Rétit nem tekintették többé igazgatónak, aki ezt akkor tudomásul vette.

[191] Titóval, a korábbi „láncos kutyával" való kibékülés, valamint Kun Béla rehabilitálása (erről Hruscsovék Rákosit informálták, de „ezt a tudást megtartotta magának") 1956 szeptemberében derült égből pofonként érték az intézeti dolgozókat.

[192] Hajdu Tibor szóbeli közlése szerint „az Országos Levéltár a Horthy korszak 'Történettudományi Intézete' volt. 1945 után bekerült sok zsidó az Intézetbe, illetve az Országos Levéltárba, voltak köztük nagyon „irritáló" nagyképűek, de mindenfélék... Egy hangulat volt az antiszemitizmus, de a gondolkozó emberek figyeltek arra, mit is mondanak és tesznek ekkor." Hajdu Tibor, 2018.

Belövések voltak ugyan, de más események (akár támadás az Intézet ellen) nem.[193] Pintér István emlékezete szerint „október 25-én, amikor Kádár lett a főtitkár, végigszórták a harmadik emeletet, hasra vágódtunk, dörögtek a fegyverek. Az Intézet kapuját Réti bezáratta, betörtek az ablakok, a térről lőttek föl a szovjet tankokból."[194] Az Intézet akkori gondnoka, Paletta Károly elmondása alapján 1956. október 26-án és 27-én rövid ideig „négy fegyveres ellenforradalmár tartózkodott az épületben, de a tetőn nem helyezkedtek el fegyveresek."[195]

Mivel őrség nem volt, a levéltárat próbálták védeni. Borsa Iván és Komjádi Miklós, a forradalmi bizottság elnöke[196] valamint Hajdu Tibor az iratokra kitette: az Országos Levéltár védelme alatt állnak (praktikusan kiírták az ajtókra, hogy „Országos Levéltár raktára"!).

A Kossuth téri sortűz után Hajdu bement a Pártközpontba, hogy segítsen, és 1956. október 31. és november 1.között (többekkel együtt) el sem hagyta az épületet.[197]

Amikor már nem okozott gondot Budapesten a közlekedés, a munkatársak többsége bejárt az Intézetbe. Réti[198] közvetlenül a forradalom leverése után megpróbálta visszavenni a hatalmat, de a munkatársak ellenálltak. Pár hetes

[193] Ebben az időben ez azért is érdekes lehetett, mivel még az 50-es években az Intézet levéltári őrizetébe került az osztrák kommunista párt bizalmas irattára (főként káderanyagokat tartalmazott). 1956 novemberében innen menekítették ki az iratokat Moszkvába. Csak jóval később, a rendszerváltás környékén került vissza az osztrákokhoz ez az inkriminált irategyüttes.

[194] Nyilvánvalóan a Kossuth téri sortűzről van itt szó, ahol a szovjetekkel fraternizáló fegyvertelen tömegre, a békés tüntetőkre rálőttek a karhatalmi erők. A szovjet páncélosok azonban visszalőttek. (Eörsi László kutatásai alapján 75 halálos áldozatról, köztük legalább egy szovjet katonáról biztosan tudunk.) Interjú Pintér Istvánnal, 2015. augusztus 10.

[195] Benkei András levele Nemes Dezsőnek, 1969. szeptember 30. Nemes Dezső iratai, PIL 909. f. 12.d.

[196] Az Intézetben alakult forradalmi bizottság, de erről nincs sok információm.

[197] „Milei, Pintér, Hajdu, Rákosi Sándor a Pártközpontba ment a dokumentumokat összeszedni Győrffy megbízására, ahol már elkezdték a tagnyilvántartó névsorok égetését, az anyagok szét voltak szórva. Zsákokba gyűjtötték az anyagokat (8-10 zsáknyi), viszont Rákosi Mátyás páncélszekrényét nem tudták felnyitni, lakatost hívtak, de hiába. Végül egy börtönviselt zárnyitót hoztak, aki kinyitotta. Ott találták meg az 1944. októberi SZDP–MKP akcióegység-okmányát." Interjú Pintér Istvánnal...

[198] Réti László élete fő művének az MMI létrehozását tekintette, ezért (József Attilát parafrezálva) „élete, ha van élete még egy, ezé az Intézeté." Később jelentős szerepet játszott az Új Magyar Központi Levéltár létrehozásában, amelynek alapító igazgatója volt (1970–1975).

huzakodás után kilenc dolgozót, a tudományos munkatársak felét ki akarta tenni az Intézetből.[199] Erről előzőleg tárgyalt a pártközponttal. Gépírónője, Ács Irénke a tervről informálta Mucsi Ferencet, aki Hajdu Tiborral együtt elment a pártközpontba és sikerült megváltoztatniuk a határozatot.[200] Szirmai István[201] vezetésével kiküldtek egy bizottságot, mely salamoni ítéletet hozott. Aránylag demokratikus viszonyok voltak ekkor, hiszen szóba álltak a változáspártiakkal: Szabó Bálint párttitkárral tárgyaltak, és felajánlották nekik a Pártfőiskola volt igazgatóját, Nemes Dezsőt az igazgatói székbe.[202]

Az, hogy a változáspártiak helyzetbe kerültek, annak volt köszönhető, hogy törekvéseik Kádár Jánoséval is megegyeztek, akinek nem ideológiai, hanem személyi problémái voltak Rétivel, antipátiát táplált vele szemben[203]. Először Nemes Dezső került szóba: Szabó Bálint megfogalmazása szerint „Nemes jobb mint a Réti, de nem annyival, hogy érdemes lenne a Rétit a Nemesre kicserélni". Nógrádi Sándorral[204] is tárgyaltak, aki Zsigmond Lászlót[205] ajánlotta, de a kiszemelt jelölt nem vállalta a feladatot. Végül a *Pártélet* folyóirat szerkesztőjét, az 1956-ban már intézeti munkatárs Kálmán Endrét[206] bízták meg (1957. január 22-én), aki alkalmatlannak bizonyult a posztra. Egyfelől szakmailag nem volt képzett, másfelől vezetési képességei sem voltak. Két évig dolgozott igazgatóként.[207] Fontos feladattal

[199] Pintér István elmesélése alapján „november 4. után nagy volt a zűrzavar az Intézetben, nyilvánvaló volt, hogy nagyrészt le fogják építeni az Intézetet." Interjú Pintér Istvánnal...
[200] Hajdu Tibor szíves közlése szerint ez csak szóban hangzott el, nem került be a határozatok jegyzékébe. Így iratszinten sajnos nem ellenőrizhető.
[201] Szirmai István: lásd az annotált bibliográfiában.
[202] Nemes Dezső: lásd az annotált bibliográfiában.
[203] Egy névtelen javaslattevő szerint „Réti László elvtárs dolgozzék továbbra is a Párttörténeti Intézetben, de ne vegyen részt az intézet vezetésében, hanem a Magyar Tanácsköztársaság megírásával foglalkozzék... tegye jóvá azokat a súlyos szektás hibákat, amelyeket a múltban elkövetett..." PIL 280. f. 4/10. ő. e. 7. o.
[204] Nógrádi Sándor: lásd az annotált bibliográfiában.
[205] Zsigmond László: lásd az annotált bibliográfiában.
206 Kálmán Endre: lásd az annotált bibliográfiában. Új kezdeményezés a vidéki munkásmozgalom történetének feltárására Magyarországon, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/69. ő. e. 1–5. o.
[207] Igazgatói működésének idejére esett az októberi eseményekkel kapcsolatos pártpropaganda megindítása. Az Intéző Bizottság 1957. február 12-i határozata értelmében 1957 márciusától központi előadás-sorozatot indítottak. Az előkészítés érdekében munkacsoportokat hoztak létre, így Kálmán Endre A magyarországi októberi–novemberi események a marxizmus-leninizmus tükrében című előadást előkészítő munkacsoport vezetője lett. Ságvári Ágnes levele Kálmán Endréhez, 1957. február 15. MOL 280. f. 1948–64/50. ő. e.

bízták meg: az októberi–novemberi eseményekkel kapcsolatos anyaggyűjtés megszervezésével és ennek ellenőrzésével (ezt a feladatot a megyei és budapesti agit.prop.titkárok hajtották végre). Még az előző igazgató, Réti László kezdeményezésére a megyékben összegyűjtötték a munkásmozgalom tárgyi emlékeit: 1956. november 20-án egy megyei munkás- és parasztmozgalmakról szóló kiállítást szerveztek volna, ha az októberi események nem írják felül az ötletet. Az ún. „expedíció" szervezése kísérlet volt, amit azután Kálmán Endre nem folytatott....[208] Az igazgatóváltás óta eltelt egy évben kellett „felszámolni azt az ideológiai és szervezeti zűrzavart, amelyet az ellenforradalom és az ezt megelőző elég hosszú időszak okozott, amely időszakban az intézet munkája meglehetősen megbénult."[209] Bár 1958-ban emiatt két bírálat is érte az Intézetet a PB részéről: 1958 márciusában a PB előirányozta[210], hogy „fejlesszük munkánk tudományos színvonalát és a kommunista pártosságot, küzdjünk minden történelmietlen szubjektivista, minden áltudományos, baloldali szemlélet ellen", ám az igazgató önkritikus soraiból látszik, hogy ez a feladat nem sikerült maradéktalanul: „még mindig megvannak a burzsoá objektivizmus maradványai és az intézet munkatársai közül többen, köztük én is (Kálmán Endre, sic!) beleestem ebbe a súlyos hibába."[211]

Kálmán Endrét az intézeti munkatársak olyan olvasott embernek tartották, akinél a végzettség hiányzott, nem beszélve a szakmai kvalitásról.[212] Vass Henrik,

[208] „Az anyaggyűjtés további menetét nagymértékben hátráltatják, hogy a megyei, de különösen a budapesti kerületi agit.- prop. felelősök a más irányú feladatok miatt nem fordítanak kellő figyelmet a helyi anyag összegyűjtésére és beküldésére." Feljegyzés az októberi–novemberi eseményekkel kapcsolatos anyaggyűjtésről, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/50. ő. e.
[209] Az 1959. május 27-én megtartott osztályértekezlet jegyzőkönyve, MOL 280. f. 5/12. ő. e. 2. o.
[210] Az 1958 márciusi bírálat után szeptemberben a készülő „ellenforradalmi dokumentumkötet" kapcsán mutatott rá a PB az Intézet felelősségére.
[211] Az 1959. május 27-én megtartott osztályértekezlet jegyzőkönyve, Kálmán Endre felszólalása, MOL 280. f. 5/12. ő. e. 3. o.
[212] Az egyik intézeti értekezleten Kálmán így fogalmazott: „Hajdu elvtárs felvetette azt a kérdést, vajon úgy érzem-e, hogy az én igazgatói tevékenységem összeegyeztethetetlen a tudományos munkával. Sajnos így érzem, mert nem tudom másképpen érezni. Bármennyire is egyetértek azzal, hogy nem helyes, ha egy tudományos intézet vezetője nem végez tudományos munkát – ez sajnos kényszerhelyzet, amiben én vagyok. Én történettudományi munkát eddig nem végeztem, ez külön is megnehezíti az én helyzetemet. Nem tudom, ha hozzákezdenék, jönne-e ki belőle valamijó." a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 8. o.

a későbbi igazgató hasonlóképpen látta: „felkészült, de vezetésre abszolút alkalmatlan, régi mozgalmi emberként"[213] jellemezte korábbi beosztottját (a pártközpont sajtó-alosztályán dolgoztak együtt).

Kálmán első feladatának az ellenforradalom leleplezését tartotta, megfelelő irodalom gyártásával.[214] Az Intézet ellenállt az ilyen mérvű történelemhamisításnak. Ez az elgondolás végül kisebb viták után megfeneklett. A háromkötetes tanulmánykötetből[215] csak az első kötet jelent meg (szerzői: Betlen Oszkár, a *Szabad Nép* volt főszerkesztője[216], Kálmán kádere, Nonn György – álnéven –, Nemes Dezső és Jemnitz János, akinek akkoriban nem volt munkaköre, az MMI Múzeumából[217] került ide). A tanulmánykötethez kapcsolódó dokumentumkötet szintén meghalt embrionális állapotában[218], súlyos botrány kíséretében. Ez volt az oka Kálmán Endre leváltásának. Eközben merült fel a később hírhedtté vált *Fehér Könyv*[219] elkészítése is, amit az Intézet munkatársaira akartak bízni, de ebbe a munkába nem mindenki akart résztvenni.[220]

[213] OHA, 100. Kozák Márton interjúja Vass Henrikkel (1987–1988) 132. o.

[214] A Szervező Bizottság 1956. december 30-i határozata értelmében az Intézet munkatársai megkezdték az „ellenforradalom időszakára vonatkozó dokumentumok és visszaemlékezések gyűjtését. A szervezett, normális munka intézetünkben tulajdonképpen február első felében kezdődött meg, amikor tisztázódott az intézet státusza."– írta Kálmán Endre a Jelentés a Párttörténeti Intézet munkájáról című anyagban 1958. január 8-án, MOL MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály iratai 288. f. 22/1958/7. ő. e. 4. o.

[215] A párt Intéző Bizottsága 1957. március 12-én határozta el, hogy az októberi eseményeket értékelő művek csak a jóváhagyásával jelenhetnek meg, valamint azt, hogy a tanulmányokat Kállai Gyula, Kiss Károly és Münnich Ferenc fogják elbírálni. Javaslat a Titkárságnak az októberi ellenforradalomról szóló tanulmánygyűjtemény elbírálásáról, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/36. ő. e.

[216] 1957 őszén a dokumentumkötet összeállt, átküldték a pártközpontba, benne azzal a Kádár-beszéddel, melyet november 1-jén a rádióban mondott el. „Ezért zárolták ezt a kötetet. Fegyelmit kaptak – nem kizárást! – a készítői, Betlen Oszkár és Szabó Bálint." Interjú Pintér Istvánnal...

[217] 1953 és 1956 között a sok nyelven beszélő Jemnitz Jánost tárlatvezetőként is alkalmazták, majd 1956 októbere után került át a tudományos részleghez.

[218] Jemnitz Jánosnak két tanulmányt kellett ide írnia: a magyar emigrációról (ez megjelent), valamint a nemzetközi munkásmozgalom és a magyar 1956-ról (ez soha nem jelent meg). „Belső, nyilvános vita nem volt róla, három PB-tag véleményezte szóban, de írásos véleményt soha nem látott a tanulmányairól." Interjú Jemnitz Jánossal, 2012. június 4.

[219] *Fehér könyvek* (1957) https://hu.wikipedia.org/wiki/Fehér_könyvek_(1957) „1957-ben jelent meg fehér borítóval az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címmel egy négykötetes, kommunista propagandasorozat, melyet a Magyar Népköztársaság

A kilenc fekete listára került fiatal közül hármat távolítottak el 1957 januárjában: Győrffy Sándort, Jemnitz Jánost és Mucsi Ferencet. A következő indoklással próbálták megnyugtatni a kedélyeket: „Mucsi Ferenc[221] és Jemnitz János[222] elvtársakat a Párttörténeti Intézetből más területre kell áthelyezni, megadva nekik azt a lehetőséget, hogy tudományos munkát végezzenek...az ellenforradalom után még hosszú ideig helytelen, revizionista nézeteket képviseltek, a marxizmus–leninizmust még nem tették olyan mértékben magukévá, hogy munkájukkal lényegesen segítsék a Párttörténeti Intézet tevékenységét."[223]

Győrffy Sándor érdekében az Intézet pártszervezetének intéző bizottsága (Szabó Bálint, Hajdu Tibor, Milei György, Kubitsch Imre és Horváth Lili) megpróbált lobbizni a felső szervek felé, mondván „nem látunk okot arra, hogy

Minisztertanácsának Tájékoztatási Hivatala jelentetett meg. Szerzői igazolni akarták, hogy 1956 október–novemberében ellenforradalom zajlott Magyarországon. A fehér könyvek szerkesztőbizottsága: Betlen Oszkár – az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársa, Darvasi István – az MSZMP agitprop osztályvezető helyettese, Fellegi Tamás, Lovas Márton, Nemes Dezső, Nemes János, Orbán László és Szirmai István".

[220] A *Fehér Könyv* 3. és 4. kötetét részben intézeti munkatársak szerkesztették, illetve írták. Részt vettek a Nagy Imrét leleplező bizalmas kiadvány megírásában is.

[221] Határozat született, hogy Mucsi Ferencet el kell bocsátani az Intézetből. Kálmán Endre: Jelentés a Párttörténeti Intézet munkájáról, 1958. január 8. MOL 280. f. 19468-64/36. ő. e. 7. o. „A Kádár-féle rendcsinálásnál elővették az Intézetet is: azok a legveszélyesebbek, akik leghangosabban szemben álltak a Rákosi-féle rendszerrel – vallott erről Mucsi Ferenc –, s ezért két fiatalembert, Jemnitz Jánost és Mucsi Ferencet a Politikai Bizottság határozatában megfogalmaztak szerint el kellett távolítani az Intézetből, ami személy szerint váratlanul ért." Interjú Mucsi Ferenccel, 2016. május 4.

[222] Jemnitz János „egyszerre militáns és akadémiai történetíró, baloldali szociáldemokrata volt és maradt" – írta róla nekrológjában Tamás Gáspár Miklós. *Élet és Irodalom* LVIII. évf. 31. sz. 2014. augusztus 1. Jemnitz János meghalt. „Egy európai szintű szociáldemokrata történész volt" – emlékezik rá Pető Andrea, aki tőle tanulta a szakmát az Intézetben. Interjú Pető Andreával, 2015. május 7.

[223] Javaslat a Párttörténeti Intézet munkájával kapcsolatos egyes személyi kérdésekben. PIL 280. f. 4/10. ő. e. 7. o.
A Bárd András vezette bizottság megfogalmazása szerint Jemnitz Jánosnak a „szociáldemokratizmus" volt a bűne, míg Mucsi Ferencnek a „titoizmus". Jemnitz kapott egy főügyészt, Betlen Oszkár személyében, s „nem az utcára tették őket, hanem Jemnitzet a Történettudományi Intézetbe, Mucsit pedig a szegedi egyetemre". Interjú Jemnitz Jánossal...

a Párt ne adjon neki alkalmat hibái kijavítására régi munkahelyén, annál is inkább, mert elbocsájtása feltehetően az Intézet tudományos színvonalának csökkenését jelentheti."[224] Horváth Zoltánné a Párttörténeti Intézet alapszervi vezetősége nevében a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztály Pártszervezetének (1958. szeptember 28-án) levelet írt: „1956-ban Győrffy elvtárs bizonytalansága nagy mértékben megszűnt, s ekkor teljes egészében a Petőfi-kör ideológiai álláspontjára helyezkedett... 1956. október 25-ig a Petőfi-kör vezetőségi tagja volt... Szakmai munkássága – dacára átlagon felüli képességeinek és szakmai ismereteinek – Intézetünkben való alkalmaztatása idején messzemenően nem volt kielégítő."[225]

A XX. kongresszus után a szocialista tábor más országaiban is megerősítették a Párttörténeti Intézeteket, így Moszkvában, Varsóban, Prágában és Bukarestben, ahol a politikai-tudományos munkát végző munkatársak száma mintegy duplája volt a budapesti intézetének. 1956. november 17-én egy háromtagú bizottság javaslatot fogalmazott meg a volt PTI „új státusára, mely mint az MSZMP KV egyik osztálya működik a jövőben is, a *Magyar Munkásmozgalom Történetének Intézete* néven." Egyúttal a múzeumi alosztályt[226], a gazdasági és tájékoztatási csoportok megszüntetését, valamint a tudományos alosztály (Győrffy Sándor vezetésével 16 fő), a könyvtár (PrágerMiklós vezetésével négy fő) és archívum (Kubitsch Imre vezetésével hét fő) létszámának csökkentését is kezdeményezték.[227] A forradalom leverését követő napok bizonytalanságában az Intézet osztályvezetőjének személyét sem nevezték meg, a vezetést egy háromtagú bizottságra (Kubitsch Imre, Győrffy Sándor és Szabó Bálint) bízták. Ezzel Réti László volt igazgató csak úgy értett egyet, hogy Győrffy helyett Kálmán Endrét, illetve Práger Miklóst javasolta, a Tudományos alosztály vezetőjének pedig Kálmán Endrét.

[224] Az MSZMP KV Szervező Bizottságának, 1957. január 29. MOL M-KS 288-6/9. ő. e. 64. o.
[225] PIL 280. f. 4/10. ő. e. 35. o.
[226] A múzeumi rész épületének, berendezésének és munkatársainak átadását javasolták a Nemzeti Múzeum részére. 1956. november 23-án született javaslat (Gerelyes Ede múzeumi alosztályvezető) arról, hogy a Párttörténeti Intézet Múzeumi alosztályát, munkatársait állami kezelésbe adják át. Neve: *Magyar Nemzeti Múzeum-Legújabbkori Gyűjtemény*. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.
[227] Az MSZMP KB osztályaként működő Intézet létszáma 1956. november 14-én az eddigi 110 helyett 29 főre csökkent úgy, hogy javaslat született a múzeumi alosztály és a tájékoztató csoport (ami végül még egy darabig működött) teljes megszüntetésére! PIL 280. f. 4/8. ő. e. 35. o.

Az 1956-os forradalom után meginduló „helykeresésben" merült fel, (egykorábbi ötlet[228] újragondolása volt) hogy az Intézetet ezen túl a Magyarországi Szocialista Munkáspárt Központi Vezetőségének Párttörténeti Intézete néven jegyezzék be. Az Intézet megalakulása óta újra és újra előkerült, hogy a neve nem fejezi ki pontosan a jellegét: nem utal a párthoz tartozására, de arra sem, hogy a munkásmozgalom történetével foglalkozó tudományos intézményről van szó. A környező, népi demokratikus országok hasonló intézetei mind viselték a *„párttörténeti intézet" névkiegészítést*. Az alapító okirat szerinti profilt, feladatkört a névváltoztatás nem érintette.

Az Intézet egyedül végezte Magyarországon a párttörténeti kutató és feldolgozó munkát, míg más országokban az volt a gyakorlat, hogy a hasonló intézet mellett az akadémiai történeti intézet, a pártfőiskola, a társadalomtudományi akadémia, az egyetemi tanszékek is részt vettek ebben.

Az Intézet harcot hirdetett a „tudományos munka misztifikálása, a történetírói tárgyilagosság helytelen értelmezése, a történészmunka propagandisztikus oldalának lebecsülése ellen is."[229]

Olyan új munkatársakat kerestek, akik „a marxista–leninista történetírás szilárd bázisát"[230] erősítették. Átmenetileg a tudományos titkáriés alosztályvezetői pozíciókat nem töltötték be. Végül – a XX. kongresszus után az Intézetre rótt megnövekedett feladatok miatt – a státuszcsökkentést nem hajtották végre, sőt: tíz fővel növelni kívánták a tudományos dolgozói létszámot. A párttörténet kérdéseivel az Intézet ekkor még csak 1948-ig tartó időszak erejéig foglalkozott, de már a Tudományos Alosztály három részre osztásával (1848–1919, 1919–1945, valamint 1945 után) tágította a korszakhatárokat.

Az Intézet legfontosabb 1957-es feladatának az „ellenforradalmi eseményekről szóló kétkötetes tanulmánygyűjtemény"[231] kiadását jelölték meg. Másik központi kérdés ekkor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójának megünneplése volt.

[228] Az MMI nevét a PB-hez intézett javaslat alapján 1955. december 19-én Magyar Párttörténeti Intézetre akarták változtatni. Az *MDP KV Párttörténeti Intézete* elnevezést 1956. január 1-től használták volna. Javaslat a Politikai Bizottsághoz a Magyar Munkásmozgalmi Intézet elnevezésének megváltoztatására, 1955. december 19. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.
[229] Jelentés a Párttörténeti Intézet munkájáról, a. n. 1957. december 13. MOL 280. f. 1948–64/36. ő. e. 7. o.
[230] Javaslat a Párttörténeti Intézet munkájára, munkatársaink létszámára és személyi összetételére, 1957. január 22. MOL M-KS 288-6/9. ő. e. 60-63. o.
[231] A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének munkájáról, a. n. ésé. n. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 3. o.

„Következetesen küzdünk mind a jobboldali, revizionista, mind a „baloldali" szektás nézetek feléledése ellen." – mondta ki az Intézet vezetése az 1956 fegyveres leverését követő idők légkörében, amikor az Intézetben továbbra is heves politikai és személyi viták folytak. Elsődleges feladat volt a pusztulásnak kitett pártanyagok mentése, amit főként az archívum munkatársai végeztek.[232] 1957-ben a PTI archívuma nemcsak a központi pártarchívumnak, hanem a – tervezett – budapesti és megyei pártarchívumoknak a feladatait is végezte, a szakszerű és teljes rendezéssel, selejtezéssel egyetemben.[233]

Később megindult a felkészülés „az ellenforradalom történetének feldolgozására is. Ezt a munkát Horváth Mártonnak kellett volna végeznie, munkatársaink legnagyobb része az ő számára készített elő anyagokat, az ő instrukciói alapján."[234] A szervezett munka 1957 februárjában kezdődött meg,ekkorra tisztázódott az Intézet státusza és Horváth Márton[235] megbízatása megszűnt. Jemnitz János visszatekintése szerint Horváth Márton felülről, teljhatalommal érkezett és mindenről más volt a véleménye, mint az Intézet akkori vezetésének. „Nem ellenforradalom volt 1956, hanem népi tömegmegmozdulás – ezt az interpretációt a hivatalos vezetés rossz néven vette és három hét után felmentették, elvezényelték, kegyvesztett lett, a PIM vezetőjeként parkolópályára került, majd nyugdíjazták."[236]

A Kádárék kezdeményezésére leváltott Kálmán[237] után Orosz Nándor[238] (eredetileg vízvezetékszerelő, vasmunkás), régi párttag érkezett. Az a hír járta

[232] A pártiratok kb. 35%-a semmisült meg az 1956-os események alatt, nagyrészt a munkatársak égették el a KV jegyzőkönyveinek jelentős részét (1947–1955) és a külföldi levelezést, igen sok fontos iratot széttéptek és az Akadémia utca 17. liftaknájába szórták! Teljesen megsemmisült a KEB, a Revíziós Bizottság, a Káderosztály anyaga, a PTO, a Nemzetközi Kapcsolatok 1955–1956-os anyagaival együtt. A budapesti pártbizottságnál a forradalmárok felgyújtották az 1956. évi iratokat, valamint megsemmisültek a kerületi nagyüzemi pártbizottsági anyagok is.

[233] Kálmán Endre: Javaslat a Titkárságnak a pártiratok helyzetéről, kezeléséről és a kutatók által való használatáról, é. n. MOL 280. f. 1948–64/36. ő. e. 1–3. o.

[234] Jelentés a Párttörténeti Intézet munkájáról, a. n. 1957. december 13. MOL 280. f. 1948–64/36. ő. e. 2. o.

[235] Horváth Márton: lásd az annotált bibliográfiában.

[236] Interjú Jemnitz Jánossal...

[237] „Az intézetet a legutóbbi időkig a vezetés és a munkatársak közötti kellő összhang hiánya jellemezte. Hátrányosan befolyásolta a viszony alakulását, hogy mind Kálmán elvtársnak mind a munkatársaknak tudomása volt az ő felmentésére vonatkozó határozatról, – amelynek realizálása sokáig huzódott. Bizonytalanná vált a vezetés, hasznos kezdeményezések elakadtak."

róla, hogy egy korai levelében Kun Béla óva intette attól, hogy „Weisz (magyarosítva: Orosz) elvtárs saját fejével gondolkozzon".[239] Orosz tíz évet ült börtönben, s mikor 1940-ben szabadult, kimehetett a Szovjetunióba. Az 50-es években a külügyi osztály vezetője lett a Pártközpontban. Az Intézet élére nyugdíjból tért vissza. A ő passzív habitusa mellé helyetteskénti kapta a Kádár-titkárság korábbi vezetőjét, egy igen aktív, okos hölgy személyében: Ságvári Ágnessel[240] jól kiegészítették egymást. Mikor 1961-ben lecserélte a pártközpont Oroszt,[241] Ságvári – aki nem volt egy „káderbanya"[242] – pozíciójában maradt. Lackó Miklós történész[243] – akit Korom Mihály távozása után a tudományos alosztály vezetésére az Intézetbe akartak hozni, áthelyezni – megállapítása szerint „Orosz régi harcos, érdemeit elismeri, de nem történész. Ságvári tevékenysége görögtüzes fellobbanás, amely mögött nincs komoly tudás. Ilyen körülmények között ez a vezetés elkerülhetetlenül csődbe jut."[244]

8. kép: Orosz Nándor

Beszámoló jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről, a. n. 1960. április 15. MOL 280. f. 1948–64/45. ő. e. 1–2. o., valamint Orosz Nándor: Jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről, 1960. május 17. 1. o.

[238] Orosz (Weisz) Nándor: lásd az annotált bibliográfiában.
Összegyűjtött anyagai a Politikatörténeti Intézet Levéltárában találhatók, PIL 686. f. 56. ő. e. 298. lap.

[239] Interjú Hajdu Tiborral, 2015. május 20. és május 29.

[240] Ságvári Ágnes: lásd az annotált bibliográfiában.
Ságvárinak Gyöngyi volt az eredeti keresztneve, de – T. Varga György emlékei szerint – „1945-ben mondták neki, hogy ilyen kispolgári névvel nem lehet a mozgalomban"! Interjú T. Varga Györggyel...

[241] 1961-ben szívinfarktust kapott.

[242] Kende János kifejezésével: „káderbanya az a jól fekvő funkcionárius menyecske, aki az apparátusból került ki, nem túl magas beosztásból de emberi vonásai is voltak." Interjú Kende Jánossal, 2019. augusztus 28.

[243] Lackó Miklós: Lackó Miklós – Névpont 2020 www.nevpont.hu › view

[244] Orosz Nándor igazgató: Feljegyzés Szirmai elvtársnak, é. n. MOL 280. f. 1948–64/45. ő. e. 2. o.

Az Intézetnek ez idő tájt 55 munkatársa (32 politikai – közülük 20 tudományos kutató – és 15 adminisztratív, 8 technikai) volt. Jellegzetes hangnemben íródott az a feljegyzés, melyet Ságvári (mint igazgatóhelyettes) a párttörténet-oktatás tapasztalatairól készített: „sokan választották a magyar munkásmozgalom története tanfolyamot, olyan elvtársak is, akiknek kellő marxista alapképzettségük nincs. Ezért nehezen ment a tanulás, az elvi kérdések és ennek következtében a tanulságok megmagyarázása is."[245] Ságvári súlyos politikai fogyatékosságnak tartotta, hogy az egyetemen nem csak általában a jelenkori, de a munkásmozgalmi témákat is kerülték. Úgy vélte, hogy ez részben az oktatók szakmai ismereteinek bizonyos hiányát, részben politikai bizonytalanságot is tükröz. „Együttes feladat, hogy a munkásmozgalom és párttörténet kérdéseit a történelemkutatás és -oktatás szerves részévé, *tömegméretűvé* tegyük."[246] Ehhez az is hozzájárult, hogy a pártonkívüli történészek politikai nevelése is folyt e munka keretében.[247]

Nemes Dezső – aki a „háttérben" megmaradt elméleti irányítónak[248] – személye volt a „kapocs" a párt és Intézete között[249]. Amikor konkrét kérdések merültek fel a tankönyvírás egyes részeinél az értékelésben, (így például az SZDP századforduló alatti és utáni történetének, vagy a magyar fasizmus sajátosságai meghatározásának kérdéseiben), akkor Nemes arról értekezett, hogy „ami káros, azt ne publikáljuk. Lehet, hogy tíz év múlva nem lesz káros"[250] A végső következtetése szerint biztos, hogy kutatni többet lehet majd, mint publikálni.[251]

[245] Feljegyzés a párttörténet oktatás eddig tapasztalatairól. Ságvári Ágnes, 1960. április 19. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e.

[246] Feljegyzés a Magyar Történelmi Társulat és a Századok ügyében, 1961. május 29. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 1. o.

[247] Lásd erről: A Magyar Történelmi Társulat és a Századok munkájáról, 1961. május 23. (Bizalmas, készült 20 pld.-ban), MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 1. o.

[248] „Ságvári elvtársnő üdvözli Nemes elvtársat abból az alkalomból, hogy intézetünkkel – a Titkárság határozata értelmében – foglalkozik, elméleti irányítást ad." 1961. október 11. Megbeszélés az intézet vezetőségével, a. n. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1. o.

[249] „Az intézet hozzám tartozik. Ez a kapcsolat teremtés nem különösebb probléma, mert én régen ismerem az intézetet, munkáját és az elvtársak jó részét is." Megbeszélés az intézet vezetőségével, a. n. 1961. október 11. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 2. o.

[250] Uo. 4–5. o.

[251] „Itt van például 1953 júniusi jegyzőkönyv. Ha kezünkbe akad, amiben az van, hogy lefogni Kádárt vagy nem, azt nem közölni... A Rajk-Péter Gábor értekezlet, lehet annak is van jegyzőkönyv. Ilyet sem kell publikálni. Általában kutatási témáknál hogy kerülhet sor a Rajk perre, ez nagyon kínos, tehát írni, publikálni nem lehet, tárgyalásába nem kell belemenni. Ez visszaüt a Pártra." Uo. 6. o.

Kiemelten kezelte az új intézeti vezetés a *magyar párttörténeti tankönyv* előkészítését.[252]

A párt apparátusával, főként ideológiai területen dolgozó osztályaival (tudományos és kulturális osztályok, valamint az agit.prop.osztály) az intézetiek valójában nem voltak szoros kapcsolatban. „Kicsit a periférián kezelnek bennünket és ez így nem jó, ezt így nem hagyhatjuk."[253] – zsémbelődött Szabó Ágnes az 1960-as évek elején. Szabó a továbbiakban arról panaszkodott, hogy a pártapparátus tagjai sem törekedtek az Intézetben folyó munka mélyebb megismerésére.

Ahogy már említettem, a pápai gyökerű Vass volt az, aki alkalmasnak bizonyult egy tudományos intézet vezetésére.[254] A művelt munkás prototípusa volt, akinek vezetési tapasztalata is volt. Nem volt szektás, nem üldözte „sportból" az embereket, nyitottnak bizonyult. A belügyet nem kedvelte és sikerrel hárította el a beavatkozási kísérleteiket. Nem volt ideje, hogy kiképezze magát szaktörténésszé, mint például a négy polgárit végzett Betlen Oszkár. Vass Henrik „talán ugródeszkának tekintette az Intézetet, szeretett volna feljebb kerülni", mondta róla Hajdu Tibor.[255]

Káderként teljesítette, amit mondtak neki, semmiképpen nem kívánt eltérni a párt vonalától. Először Marosán kegyeltje volt, aztán Nemes Dezső lett az „atyamestere" (korábban az ő beosztottjaként dolgozott a Szikra kiadónál, bár Nemes „időnként úgy bánt vele, mint egy kutyával"[256]).

Vass – az önéletírásában[257] foglaltakkal ellentétben – nem volt illegális párttag. „Menő kádernek" indult, két évig járt pártfőiskolára. Cionizmusáról nem írt. Andics Erzsébet, – aki a volt cionisták[258] iránt ellenszenvvel viseltetett –„leplezte le", ezért nem kerülhetett Vass fontosabb posztra a főiskola elvégzése után.

[252] Jelentés a Párttörténeti Intézet 1960. január 1. és május 31. között végzett munkájáról, valamint a második félévi munkatervről, a. n. és é. n. MOL 280. f. 5/15. ő. e. 1–4. o.

[253] Szabó Ágnes felszólalása, a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 13. o.

[254] Lehet(ne) mondani, hogy egyes intézmények történetét alapvetően a vezetők (az igazgatók) személye, tevékenysége határozza meg, s ez alapján tagolható/korszakolható az intézeti élet. Jelen munka másfajta periodizációt használ, inkább az intézménytörténeti/hivataltörténeti strukturálást, bár sokan beszélnek szívesen pl. a „Vass Henrik-korszakról".

[255] Lásd Hajdu Tibor interjú...

[256] Lásd Hajdu Tibor interjú...

[257] Vass Henrik: *Egy életút a XX. században*. MTA Történettudományi Intézet – Glória Press Kiadó, Budapest, 2003.

[258] Magyarországon 1949-ben és 1953-ban két cionista üldözési hullám volt.

Vassnak 1956 őszén, még mint a Munkaügyi Minisztérium oktatási főosztályvezetőjének Kállai Gyula átszólt a KB-ból, hogy írjon egy rövid, tömör népszerű tananyagot a tanárok részére „az ellenforradalom előtörténetéről és történetéről, olyat, amiből megértik, hogy tulajdonképpen mi zajlott le az országban...amikor még a fejekben egyáltalán nem volt rend, a történelem tanárok zöme nem tudta, hogy mit kell mondani erről a gyerekeknek."[259] Másfél hónapja volt a mintegy 90 oldalas anyag elkészítésére. Jobbára kompilációvolt, nem kutatómunkán alapuló írás, a meglévő anyagok elolvasása alapján írta meg a szöveget. Hosszú győzködés után Vass hozzájárult, hogy „kézirat gyanánt" és előszóval (Vígh Vilmosné készítette) 7000 példányban megjelenjen. Mivel nem készült hozzá lábjegyzet – hogy milyen munkákat használt fel a megíráshoz – „olyan munka is szerepelt, amelyet az intézet dolgozói készítettek és ezért feljelentettek engem a PB-nál, csúnyán meg is hurcoltak ezért a munkáért...pedig sem hiúság, sem becsvágy, sem valami alkotói láz nem játszott ebben szerepet." Az intézeti beadvánnyal „ki akarták törni a nyakát", ám a végén aztán „rehabilitálták" a kiadványt (az Agitációs és Propaganda osztály vezetői, Rapai Gyula, volt moszkvai nagykövet és Győri Imre, a helyettese személyesen ismerték Vass Henriket). „Az a megalázó döntés született, hogy az intézet pártvezetősége tárgyalja meg az ügyet, zárja le az én részvételemmel."[260]

Az 1957 őszén elkészített kis könyv 1958-ban jelent meg, a balhé pedig 1959 elején tört ki. Az ezzel foglalkozó pártvezetőségi ülésen Kálmán Endre (az Intézet akkori igazgatója), Szabó Bálint párttitkár, a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztője és néhány (meg nem nevezett) pártvezetőségi tag vettek részt.

Pintér István emlékezete szerint az Intézetben nagy ellenállás fogadta Vass Henrik idejövetelét. Az ok az volt, hogy „1957 végén megjelent az ellenforradalomról egy füzetet, a mi tanulmányainkat – amik nem jelentek meg a Kossuthnál – felhasználva. Óriási plágium, szó szerinti átvételek voltak benne."[261]

1961 őszén került – Szirmai István akkori MSZMP KB-titkár javaslatára[262] – Vass Henrik az Intézet élére.[263] Mély sebeket hagyott korábbi konfliktusa az

[259] OHA-interjú Vass Henrikkel... 130. o.

[260] OHA-interjú Vass Henrikkel... 130–131. o.

[261] Interjú Pintér Istvánnal

[262] Szirmai érvei között szerepelt, hogy Vass a kiadói munkát már csak rutinból végzi, valamint politikai felkészültsége nagyobb feladatra predesztinálja, „úgy ítélik meg, csak velem tudják megoldani azt, hogy az intézetben konszolidálódjék a helyzet, hogy a tudományos munka kibontakozzon, rend legyen, és az intézet betöltse azt a funkcióját, amiért létezik, amiért a párt fenntartja". (Orosz Nándor már idős, beteges ember volt, de ő is a lehető legjobb megoldásnak vélte Vass megbízását, akárcsak Nemes Dezső, az

intézet pártvezetőségével, feljelentőivel. Kálmán Endrétől megkérdezte egy pártvezetőségi ülésen: „Bandi, miért csináljátok ezt velem?", aki erre azt válaszolta: „Nézd, mibelénk annyit belénk rúgtak a pártvezetés részéről, a közvélemény részéről, hát itt volt az alkalom, és egyszer mi is visszarúgtunk."[264] Érvelhetett volna azzal is, hogy Vass bűnt követett el, vagy más szóval nem dicsérendő hibát azzal, hogy nem készített irodalomjegyzéket az 56-os kis kiadványához.

A kezdeti nehézségek ellenére az Intézet munkatársai pozitívan fogadták az új vezetést és a bizonytalanság megszűnését.[265] Vass metodológiai kérdésekben kifogásolta a partikularizmust, a kutatók közötti együttműködés fogyatékosságaira hívta fel a figyelmet, valamint arra, hogy nem lehet a kutatás súlypontját aránytalanul az 1945 előtti időszakra tolni. „Nyilván ezzel magyarázható, – vélte az igazgató – hogy az Intézet nem nyújthat a pártnak megfelelő segítséget a napi politikai vonatkozású, elméleti feladatok megoldásához."[266] A korábban az Intézet körül kialakult légkör, az elszigeteltség, avagy az „elefántcsont-szindróma", a nagyfokú fluktuáció voltak azok a tényezők, amelyekkel az új vezetésnek az első pillanattól meg kellett küzdenie. Azt a tényt, hogy 1956 után elkezdték „ezeket az embereket szinte „bélpokolsként" kezelni a szakmában tudományos szempontból, évekkel később is méltánytalannak minősítette Vass. Hiszen „még csak számításba sem vették, hogy ezekből ki is lehet gyógyulni, és módot kell adni arra, hogy kigyógyuljanak a nem tehetségtelen, tisztességes emberek."[267]

A tudományos alosztályon a hatvanas évek elején 22 politikai munkatárs dolgozott[268], közülük két kandidátus és két aspiráns: hatan 1848–1919, kilencen

intézetet felügyelő központi bizottsági titkár.) Megbeszélték Vassal a kiadói „utódlás" kérdését is: Berei Andort konszenzussal javasolták a helyére. „Az intézetbe való belépésem kéthetes vajúdás, kiadói munkatársaim »lelki« terrorja után történt." OHA-interjú Vass Henrikkel... 133–134. o.

[263] Napirend előtt Ságvári Ágnes rövid tájékoztató tartott Orosz Nándor felmentéséről és Vass Henrik Intézethez történő kinevezéséről. Jegyzőkönyv az 1961. október 28-án tartott alosztályvezetői értekezletről, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1. o.

[264] OHA-interjú Vass Henrikkel... 132. o.

[265] Beszámoló jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről, a. n. 1960. április 15. MOL 280. f. 5/15. ő. e. 1. o.

[266] Uo. 2. o.

[267] OHA-interjú Vass Henrikkel... 139. o.

[268] Az Intézet „lerakóhely" is volt a nagy munkásmozgalmi múlttal, tapasztalattal rendelkező embereknek, akik nem voltak tudományos munkára alkalmasak. Vass Henriknek négy-öt évébe telt, „amíg ezt az úgynevezett leülepített »nehezék« sorsát el lehetett rendezni, a gondjukat meg lehetett oldani." OHA-interjú Vass Henrikkel... 140. o.

a Horthy-korszak, négyen a felszabadulás utáni időszak, ketten a nemzetközi munkásmozgalom és egy kutató az ifjúsági mozgalom témakörben.

Vass Henrik szélesebbre tárta a kutatási irányokat.Úgy érvelt, hogy az a faramuci helyzet állt elő, hogy megalakulásakor a Munkásmozgalomtörténeti Intézet nevet vették fel, de ez az Intézet nem foglalkozott a munkásmozgalom történetével, hanem csak a kommunista párt történetével, lényegében „kommunistapárt-történeti intézet" volt. „Ehhez nem kellett politikai bátorság, nagy tudományos felkészültség, ezt lehetett látni átlagos felkészültség alapján. Már majdnem egy revizionista lettem emiatt, mert ugye, ha azt mondom, hogy a magyar munkásmozgalom egésze, vagy a munkásmozgalom története és egyetemes történet, akkor én a szociáldemokrata mozgalmat és a szakszervezeti mozgalmat is beleértem ebbe."[269] Az intézetalapítók között többen a Szovjetunióból tértek haza, így nem lehet csodálkozni, hogy a „leninizmust hozták magukkal", ami akkoriban még a magyar munkásmozgalomban nem vert gyökeret. Vass viszont egy tágabb horizontú tudományos tervet vázolt fel, ahol azt is kutatni kell, hogy honnan és miként alakult ki ez a munkásosztály, amely 1868-ban elkezdi létrehozni saját szervezett mozgalmát. E nélkül „a levegőben lógna" a kommunista mozgalom létrehozása is.[270] Felvetette továbbá azt a módszertani szempontot, hogy művelhető-e a munkásmozgalom története önálló tudományos diszciplínaként. Álláspontja szerint a magyar nemzet történetének ismerete nélkül nem, mindenképpen be kell ágyazni nemzeti (és nemzetközi) történetünk egészébe. A Vass-érában rendszeres kutatómunka kezdődött az amszterdami Szocialista Internacionálé archívumában, kapcsolatba került az Intézet európai szociáldemokrata intézményekkel.[271] Azt is fontosnak tartotta, hogy „be kell népesíteni" a mozgalom történetét, mivel a személyiség történelmi szerepének bemutatása alapvető követelmény.

Fő feladatként a „kollektíva munkaképességének" emelését, az „Intézethez való ragaszkodás fokozását" jelölte meg. Három fő tartóoszlopra támaszkodhatott: Orosz Nándorra (a tudományos alosztály elvi irányítója, valamint a könyvtár felügyelője volt), Ságvári Ágnesre, (ő foglalkozott az archívummal és a gazdasági kérdésekkel) és Korom Mihályra (aki, mint tudományos titkár, koordináló munkát végzett, a szekciókat fogta össze). Hangsúlyozta a tudományos színvonal emelésének fontosságát, azt, hogy az Intézetet meg kell erősíteni „néhány

[269] OHA-interjú Vass Henrikkel... 132. o.

[270] Uo. 138. o.

[271] „Nyitottabbá válhattunk, az, hogy ehhez lehetőséget kaptunk és bizalom kísérte munkánkat, az a pártvezetés részéről nagy, alig értékelhető segítség volt." OHA-interjú Vass Henrikkel... 144. o

íróképes és politikai tapasztalattal rendelkező elvtárssal".[272] Az 1944 utáni és az 1956 utáni időszak kutatására kívántak munkatársakat felvenni, valamint két gyakornoki státuszt szervezni.

Kettős szorításba került az intézmény: egyfelől az itt zajló politikai viták[273] miatt, mivel a párt politikája ellen irányuló „szektás állásfoglalások" elbizonytalanították a pártmunkásokat, másfelől az intézet munkáját „tudománytalannak" tartották a politikai jellegű témái miatt. (Vass arról is beszélt, hogy „vezető marxista történészeink nagy része a felszabadulás után eltelt 15 évet még nem tekinti történelemnek".)

A Párttörténeti Intézetben számos vitát rendeztek a munkásmozgalom különböző kérdéseiről, általában egy-egy jelentősebb évfordulóhoz igazítva azokat. Tanácskozást tartottak az SZDP megalapításának 75., és a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának 30. évfordulóján 1965-ben, az 1956-os „ellenforradalom" leverésének 10. és az Általános Munkásegylet – „a magyarországi munkásság első szocialista szervezete" – létrehozásának 100. évfordulóján (1968). A hatvanas években már a nemzeti–nemzetiségi kérdés és a magyarországi baloldali mozgalmak viszonyáról is rendeztek vitaüléseket, de inkább csak a téma egy-egy részkérdéséről, a szociáldemokrata és a kommunista mozgalom és a magyar nemzettudat meglehetősen problémás kapcsolatáról nem születtek, nem is születhettek szakszerű analízisek. Számos megemlékezés az 1945-ös szovjet megszállás kerek évfordulójához kötődött, a tudományos tanácskozásokat az Intézet gyakran a Politikai Főiskolával és a Társadalomtudományi Intézettel közösen rendezte. A KB TTI-vel közös kutatása is volt az Intézetnek az 1976 és 1980 közötti időszakban, amikor más kutatóhelyeket is bevonva foglalkoztak „a fejlett szocialista társadalom főbb jellemző vonásaival."[274]

Vass Henriktől a PB (Szirmai István „tolmácsolásában") azt várta, hogy változtasson azon a zűrzavaron, ami az Intézet külső és belső helyzetét determinálta az addigi három igazgató – Réti, Kálmán és Orosz – alatt. Csináljon rendet, ha szükséges hajtson végre személycseréket, valamint „segítsenaz Intézet funkcióját betölteni a magyar társadalomtudományi közéletben."[275] Ehhez olyan intézményekkel

[272] Beszámoló... 7. o.

[273] Erre már a korábbi igazgató, Orosz Nándor is utalt: „A Párttörténeti Intézetet néhány éven belül alkalmassá kell tenni arra, hogy az imperializmus és a szocialista forradalom időszaka történetírásának tudományos centrumává váljék. Ennek politikai feltételei megvannak." Jelentés a Párttörténeti Intézet helyzetéről,1960. május 17. MOL 280. f. 5/15. ő. e. 4. o.

[274] Lásd erről Pál Zoltán: *A Társadalomtudományi Intézet* (kézirat, 2019).

[275] OHA-interjú Vass Henrikkel... 136. o.

és azok vezetőivel kellett a legszorosabban együttműködni[276], szakmai, emberi és személyes kapcsolatot kialakítani, ahol Pach Zsigmond Pál, Berend T. Iván, Ránki György, Juhász Gyula vagy a Vass Henrik „szellemi atyjának tekintett" Molnár Erik[277] működött. Vasst segítette ebben kiadóvezetői múltja, már korábban kialakított személyes kapcsolatrendszere. Szívós, kitartó munkára rendezkedett be, mivel a „valóságkutatás az alapvető követelmény, aztán majd meglátjuk, hogy „veszély nélkül" mit lehet publikálni."[278]

Az Intézetben dolgoztak „társadalmi munkatársak" is, valójában olyan nyugdíjas, régi „elvtársak", „elvtársnők", akik munkájukat intézeti keretek között végezték ugyan, de csak társadalmi munkában (Aranyossi Magda, Kelen Jolán, Elek László, T. Szerémi Borbála, Orosz Dezső[279], Fenyves Imre, Klauber Károlyné).

Vass Henrik igazgatósága alatt tették közkinccsé az értékes visszaemlékezéseket tartalmazó, kilenc kötetből álló *Tanúságtevők* könyvsorozatot[280].

[276] Vass Henrik büszke volt rá, hogy pl. 1962-ben egy MTA által rendezett tanácskozás egyik előadójának kérték fel, ahol a szövetségi politika volt a fő téma. OHA-interjú Vass Henrikkel... 141. o.

[277] Molnár Erik: lásd az annotált bibliográfiában.

[278] OHA-interjú Vass Henrikkel... 139. o.

[279] *Párttörténeti Közlemények* 1981. június (27. évfolyam, 2. szám) Pintér István: Orosz Dezső (1899–1981) 208–212. o.

[280] *Tanúságtevők* (Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből), 1. kötet *1868–1905* (közread. az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, vál. és szerk. Petrák Katalin) Budapest, Kossuth Kiadó, 1974.
2. kötet *1905–1918. október* (vál. és szerk. Petrák Katalin) Bp., 1976.
3/a. kötet *Magyarok a Nagy Október győzelméért 1917–1921* (vál. és szerk. Milei György, Petrák Katalin) Bp., 1977.
3/b. kötet *Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől* (vál. és szerk. Petrák Katalin) Bp., 1978.
4/a. kötet *1919–1933* (az életrajzokat Ács Irén, a jegyzeteket Petrák Katalin írta) Bp., 1981.
4/b. kötet *1933–1941* (szerk. Bakó Ágnes, Erényi Tibor, Pintér István) Bp., 1984.
4/c. kötet *1941–1944* (az életrajzokat írta Ács Irén, Molnár Margit, Petrák Katalin) Bp., 1985.
4/d. kötet *1919-1944* (az életrajzokat írta Ács Irén, Molnár Margit, Petrák Katalin) Bp., 1988.
5. kötet *1944–1948* (vál. és szerk. és életrajzok Nagy Eta, Petrák Katalin) Bp., 1975.

9. kép: Vass Henrik

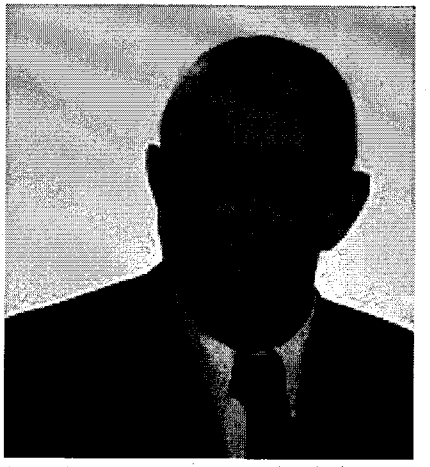

10. kép: Nemes Dezső

Az intézeti archívum munkatársai a Vass-érában az ország egyik legértékesebb iratanyagát gyűjtötték össze. Már ekkor megkezdődött az állami szervek anyagainak visszajuttatása, így kerültek vissza a BM-től kapott titkos, valamint az 1950–1956-os pártvonatkozású iratok is.

Vass Henrikről nagyon hiú emberként emlékeznek vissza intézeti munkatársai, aki szívesen lett volna intézetvezetőként akadémikus. Nemes Dezső letűnésének köszönhetően a nagydoktori címet (tudományszervezői munkája okán)[281] is kiharcolta magának.

Az 1980 márciusában, a XII. pártkongresszuson Kádár János a zárszavában többek között a *fiatalítást sürgette*, mint a párt jelenének és jövőjének kulcskérdését. Ez a kezdeményezés úgy valósult meg, hogy Vass Henriket nyugdíjazták[282] („a mór megtette kötelességét, a mór mehet"), s a nála hét évvel idősebb Nemes Dezsőt nevezték ki igazgatónak. Ebben, mint cseppben a tenger, tükröződött „a

[281] „Nagydoktoriját a tézisek alapján kapta – mint pl. Mucsi Ferenc, Incze Miklós is –, ez nem volt rendkívüli, meg is érdemelte. Egy adott időszakban kulcsember volt, ahhoz hogy befolyását megtartsa, szüksége volt erre a címre." Interjú Pók Attilával...

[282] 1980. május 1-jén. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy kb. egy hónapig két igazgatója volt az intézetnek, mivel Nemes Dezső már áprilisban, a kongresszust követően elfoglalta székét. Éles feszültség keletkezett köztük, a volt PB-tag Vasst minden aktív alkotómunkából kirekesztette.

11. kép: Huszár István

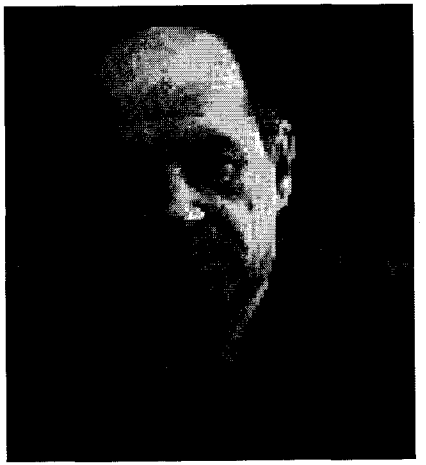

12. kép: Balogh Sándor

párt álszent, szubjektivista káderpolitikája, aminek az egész láncolatát rozsdamarta."[283]

A „rozsdamarta politikai kinevezett", a 72 éves Nemes (miután a pártkongresszus határozata értelmében kimaradt a Politikai Bizottságból) még három évig (nyugdíjazásáig) vezette az Intézetet. Utána, átmeneti időre (a korábbi igazgató-helyettes) Molnár János került – megbízottként – az igazgatói székbe.

A közgazdász, statisztikus, elkötelezett és meggyőződéses reformer Huszár István[284] 1985-től 1988-ig (nyugdíjazásáig) töltötte be az igazgatói tisztet, afféle „fregolihely"[285] volt számára, miután a PB-ből (Nemessel együtt, 1980-ban) eltávolították, majd a Társadalomtudományi Intézet élén is eltöltött öt évet.[286] Huszár Istvánt őszintén érdekelték a társadalomtudományi kutatások, melyekkel

[283] OHA-interjú Vass Henrikkel... 172. o.

[284] Huszár István: lásd az annotált bibliográfiában. „Huszár úgy tudott félni, hogy az már bátorság volt, mondta róla T. Varga György." Interjú Ólmosi Zoltánnal, 2015. szeptember 22. és október 9.

[285] 1985 őszén Kádár János az Intézetbe látogatott, mivel „demonstrálni akarta, hogy Huszár elvtárs fontos elvtárs és fontos helyen van." Interjú Deme Péterrel...

[286] E sorok írója az egyetem után az ő igazgatói működése alatt kezdett el az intézetben dolgozni.

komolyan foglalkozott. Nem tartotta magát tudósnak, de sok más pártállami vezetővel ellentétben ő nem megíratta, hanem maga szövegezte meg tudományos konferenciákon elmondott beszédeit, mert igyekezett mélyen átgondolni a kutatók által feltett kérdéseket. Tudományos tanácsadóként olyan munkatársakat is hívott maga mellé, mint pl. Ágh Attila, akinek meggyőződése volt – s ezzel kapcsolatos vitája is Jemnitz Jánossal –, hogy „nemzetközi munkásmozgalom-történet, mint önálló diszciplina nincs".[287]

Az első céhbeli történész-igazgató Balogh Sándor[288] személyében érkezett, aki az ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék egyetemi tanári pozícióját cserélte fel az MSZMP KB Párttörténeti Intézete igazgatói székével[289]. Felpezsdült a tudományos élet az Intézet falai között és túl. Számos vitát rendeztek a munkásmozgalom különböző kérdéseiről, általában egy-egy jelentősebb évfordulóhoz igazítva azokat.[290]

A rendszerváltás időszakát Balogh Sándorral élte túl az Intézet, jelentős létszámleépítésre[291] is kényszerülve. 1990-től már új névtábla került az Alkotmány utca 2. számú épületre: Politikatörténeti Intézet.[292]

[287] Interjú Ágh Attilával, 2016. január 26.

[288] Balogh Sándor: lásd az annotált bibliográfiában.

[289] Ennek háttérében az állt, hogy amikor 1988 májusi pártértekezleten Kádár Jánost „félretették", Berecz János megkapta az ideológiai területet és változást akart a három pártintézet egyikében, a PTI-ben.

[290] Pl. 1990-ben a politikai konzervativizmus történeti gyökereiről, az 50. évfordulón (1993-ban) a szárszói találkozóról egy minden irányzatot átfogó, nagyszabású konferenciát szerveztek.

[291] A két hullámban zajló leépítések után, 1990 őszére kb. 30 ember maradt az Intézet kötelékében.292 „1989 után az MSZP nem látta jelentőségét egy ilyen Intézetnek, nem értették a szerepét. *Ma ez egy akkora érték, amit meg kell(ene) tartani.*" – véli Balogh András. Interjú Balogh Andrással 2016. április 19.

„1989 után az MSZP nem látta jelentőségét egy ilyen Intézetnek, nem értették a szerepét. *Ma ez egy akkora érték, amit meg kell(ene) tartani.*" – véli Balogh András. Interjú Balogh Andrással 2016. április 19.

III. Az Intézet historiográfiája

1. A munkásmozgalomtörténet-írás mint virtuális tér

Pók Attila történész részletes elemzést készített a közép-európai posztkommunista országok marxista történetírásáról. A magyar szocialista politikusok első generációja a 19. század végén született. Közülük Szabó Ervin és Kunfi Zsigmond emelkedett ki. Számukra „a történelmi materializmus volt az univerzális eszköz a történelem hajtóerőinek megértéséhez."[293] A második generáció – többek között Molnár Erik – legfontosabb törekvése az első világháború okainak és következményeinek elemzése lett. Az 1920 és 1930 között születettek harmadik generációja – Berend T. Iván, Ránki György, Pach Zsigmond Pál, Niederhauser Emil, valamint a többiek – a 20. század nagy kataklizmáit, Sztálin és Hitler Európáját értelmezték írásaikban. Azok az történészek, akik a második világháború idején, vagy azt követően születtek – ide tartozik Gergely Jenő, Izsák Lajos, Balogh Sándor, Krausz Tamás –, az „emberarcú szocializmus" esélyeit kutatták, kutatják. A fiatalabb generáció – Kende Tamás, Konok Péter és mások – pedig a volt szovjet blokk társadalmait vizsgálja, képviselői arról írnak, hogy a globális kapitalizmus rendjébe történő betagolódás-e az egyetlen opció, vagy más alternatívák is kínálkoznak.

A társadalomtudományokat igen szorosan ellenőrizte a párt Tudományos és Kulturális Osztálya[294]. Az MTA működtette a kutatóintézetek hálózatát, a tudományos akadémia, melynek autonómiája véges volt. A fő hangsúly a polgári történetírás marxista–leninista újraértékelésén volt, s nem annyira az új, elsődleges források feltárásán. Sem a tudományos fokozatszerzésnél, sem a felsőoktatásban nem lehetett előrejutni, ha a jelölt nem bizonyította be megfelelő jártasságát a marxizmus–leninizmus különböző területein.

1989-ig a politikusok társadalmi–politikai elkötelezettséget vártak a történettudománytól, így az Intézet munkatársainak egy része politikai megrendelésre (is) kénytelen volt dolgozni. Mégis, vagy éppen ezért a magyar munkásmozgalomtörténet-írás centrumába került a fővárosban és annak is a központi,

[293] Pók Attila: A marxizmus a posztkommunista közép-európai történetírásokban. *Történelmi Szemle* LVII (2015) 3: 471–485. o.

[294] Az MSZMP Tudományos és Kulturális Osztálya 1957 és 1963 között, majd Tudományos és Közoktatási Osztály 1964-től négy éven át, utána Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály néven volt az egypártrendszer része.

belső kerületében székhellyel rendelkező intézmény. Szemben azokkal a korabeli vidéki intézményekkel s egyetemi hálózataikkal, melyek inkább a perifériát jelentették, s amelyek – egy-két kivételtől eltekintve – a láthatatlanságba burkolóztak.

Romsics Ignác[295] a magyar történetírás történetét (1945 és 1990 közötti időszakát) három alperiódusra osztja. Az elsőben – az 1945 és 1950 közötti, pluralistának tekinthető korszakban – a marxista és nem marxista irányzatok éles harca volt jellemző. Az 50-es évek végéig terjedő második szakaszra a marxizmus sematikus és vulgarizált változatának egyeduralma nyomta rá a bélyegét, és ekkor ment végbe a „magyar történelem nemzeti kommunista interpretációjának kanonizálása". A 60-as évek elejétől kezdődő Kádár-korszak történetírását bizonyos óvatos és fokozatos liberalizálódás jellemezte.

A kutatandó témákat és az elkészítendő kiadványok számát a „terveknek" megfelelően, előírások határozták meg. Ebbe a sorba illeszkedett az az igény, hogy olyan marxista szellemiségű új szintézisek szülessenek, melyeket az ifjúság oktatásában fel lehet használni. A „sokkötetes magyar történelem" monográfiáinak megírását zömében a Történettudományi Intézet munkatársaira osztották ki. A Munkásmozgalmi Intézetre profiljának megfelelően a 19–20.századi témák feldolgozása várt. Ezen belül különösen fontosnak tartották a magyar munkásmozgalom története válogatott dokumentumai tízkötetes közreadását,[296] már 1951–1953-ra. A Tudományos Tanács Társadalmi Tudományok Szakosztálya mellett működő Történész Aktíva dolgozta ki a koncepciót. Az egyetemes történeti témák kutatását kizárólag a Szovjetunió és a népi demokráciák történetére korlátozták. Továbbá előírták 1952-re Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója, illetve Rákosi Mátyás 60. születésnapja, valamint 1953-ra II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója megünneplését, továbbá – szintén 1952-re – egy reprezentatív történészkongresszus megrendezését.)[297]

1. a. „Kratkij kursz"

Az első években még szóba se jöhetett egy *párttörténeti tankönyv* elkészítése. Az Intézet vezetése ekkor fő feladatának az ideológiai és szakmai felkészülést, valamint a történeti forrásanyagok felkutatását és elemzését tartotta. A hőn

[295] Romsics Ignác: *Clio bűvöletében*... i. m. 356. o.

[296] MMTVD 4. b. kötetét (Magyar Munkásmozgalom Története Válogatott Dokumentumai) Mucsi Ferenc és Kende János szerkesztette. Lásd erről Interjú Kende Jánossal, 2012. június 13.

[297] Romsics Ignác: *Clio bűvöletében*... i. m. 378. o.

óhajtott magyar *„kratkij kurszk"*[298] még váratott magára. Természetesen a lényegi előkészítő munkálatok megkezdődtek: 1951-ben a párt Központi Vezetősége bábáskodása mellett létrejött az Előadói Iroda, valamint annak magyar párttörténeti munkaközössége. Az MMI-nek fontos szerepe volt ebben a közösségben, a pártfőiskola párttörténeti téziseinek kidolgozásában.[299] 1952-ben a munkaközösség feladatát átvette a pártfőiskola akkoriban létesült magyar párttörténeti tanszéke és elkészült az első négy párttörténeti előadás szövege az 1952–53-as tanévre."[300]

Az erőfeszítések ellenére az MMI vezetését sok bírálat érte az Intézet munkájának hiányosságai, a jelentős lemaradások miatt: „Ez év február 4-én Rákosi elvtársnak írtam néhány olyan dologról, amelyek munkánkat gátolják és kértem segítségét. Levelemre választ nem kaptam...majd több ízben Farkas Mihály elvtárshoz fordultam, de nem sikerült meghallgatásra találnom [...] kérem a Politikai Bizottságot adja meg a kért segítséget, amely nélkül a felelősséget a magyar párttörténet elkészüléséért tovább vállalni nem lehet és amelynek hiányában a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkájának megjavítása is rendkívül nehéz. [...] Azonnali intézkedésre lenne szükség, hogy biztosítani lehessen azt a nagy nyilvánosság előtt többször vállalt feladatot, hogy 1954. évben elkészül a magyar párttörténet tankönyve."[301] 1958 első félévében „Magyarországi munkásmozgalom 1848–1917-ig" és „Magyarországi munkás-

[298] Kratkij kursz : rövid tanfolyam. Eredetileg a hivatalos SZKP történeti kézikönyv, amit Sztálin alatt állítottak elő.
Az SZKP (b) történetének rövid tanfolyama lehet a magyar címe.

[299] A munkaközösség hét munkacsoportra tagozódott a kronológiai szempontok alapján. Minden csoportnak volt egy felső grémium által kiválasztott vezetője, valamint egy intézeti összekötő titkára. Svéd László például az 1935–1945-ös munkacsoport titkára volt. Vezetője előbb Donáth Ferenc, majd Olt Károly lett. A csoport tagjai: Horváth Márton, Kállai Gyula, Péter Gábor és Orbán László. Svéd László így emlékezett vissza ezekre az időkre: „A sors ebbéli tisztségemet hamar annulálta. Ugyanis Orbán Lászlón és rajtam kívül csoportunk minden tagját letartóztatták. Midőn valaki lebukott, a helyébe lépő potenciális rab új tézistervezetet alkotott." Lásd Intézeti gyűjtemény (Összeállította: Lett Miklós – Svéd László, 2009. kézirat gyanánt) 35. o.

[300] Lásd erről Kádár János levele Óvári Miklóshoz, 1979. május 22. PIL 339. f. Vass Henrik iratai.

[301] A MDP PB-hoz, a magyar párttörténet kidolgozása és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet néhány sürgősen megoldandó kérdéséről. Aláírás nélkül, 1954. február 1. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1–2. o.
A PB 1955-ben is foglalkozott a kérdéssel, június 16-i határozatában kimondta, hogy a második ötéves terv folyamán ki kell dolgozni a magyar párttörténet egységes tankönyvét. (Az irányító bizottság elnöke: Rákosi Mátyás, titkára Réti László.) MOL 280. f. 1948–64/84. ő. e.

mozgalom 1917–1919" címmel tankönyvvitákat rendeztek az Intézetben, de a kéziratot nem adták ki.[302]

Az 1954-es beszámolóban írhatta le első ízben[303] az Intézet, hogy sikerült a munkatervük teljesítése, az 1953-ban megjelentetett három kiadvánnyal szemben immár tizenkettő jelent meg. Legfontosabb feladatuk a pártfőiskolai előadások sajtó alá rendezése volt (Andics Erzsébet, Rákosi Mátyás, Nemes Dezső, Friss István és Horváth Márton), hiszen ezek alapján indulhatott meg először „szolid tudományos alapokon" a magyar párttörténet széleskörű oktatása mind a párt, mind pedig az állami oktatásban. Az MMI tevékenysége szorosan összefüggött a Központi Előadói Iroda mellett működő Magyar Párttörténeti Munkaközösség[304] munkájával, ahol az Intézet által összegyűjtött anyag alapján (a munkatársak közreműködésével[305]) hat előadás téziseit dolgozták ki a magyar kommunista mozgalom történetéből.[306] Úgy gondolták, hogy ezek a munkák

[302] Erényi Tibor szerint a „tananyag címe pontatlan. Tkp. nem a magyarországi munkásmozgalom történetéről van szó, hanem – és ezt, aki elolvasta látta is – a magyarországi szocialista történetéről ebben az időszakban". Simon Péter (opponens) tanulmányként beszél róla, mely sokkal nívósabb, mint a korábban a kérdésről írt füzetek. *A magyarországi munkásmozgalom 1848–1917-ig* című tankönyv vitája, 1958. február 17. MOL 280. f. 1948–64/95. ő. e. 1–77. o. *A magyarországi munkásmozgalom 1917–1919* című tananyag vitája, 1958. április 10. MOL 280. f. 1948–64/94. ő. e. 1–9. o.

[303] Egy 1952. december 12-i beszámoló szerint (Beszámoló a tudományos alosztály 1952. évi munkájáról) „A tervezett három dokumentumkötet közül egyetlenegyet sem tudtunk megjelentetni, a tervezett nyolc monográfia közül mindössze egyet. Az »aratás«, a »gyümölcs beérése« nem következett be. Mindez azt mutatja, hogy egyrészt irreálisan terveztünk, másrészt nem tudtuk a terv végrehajtásának feltételeit megvalósítani." Bár a „leltár" imponáló is lehet: az alosztály munkatársai 282 előadást tartottak, 450 ív terjedelmű intézeten kívüli munkát lektoráltak, „kialakult a monografikus munkák kollektív segítésének technikája". MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1–3. o.

[304] A Magyar Párttörténeti Munkaközösség az MDP KV Agit. Prop. Osztálya javaslatára (1950. szeptember 20.) 1950. október 10-én szerveződött meg abból a célból, hogy a magyar kommunista mozgalom öt periódusának alapján 1951 tavaszán a Pártfőiskolán öt előadást tartsanak a magyar párt történetéből. MOL 280. f. 1948–64/76. ő. e.

[305] Így maga az igazgató, Réti László is írt egy rövidebb tanulmányt hozzá: A Magyar Dolgozók Pártja története címmel. MOL 280. f. 1948–64/76. ő. e. 1–23. o.

[306] „Ezeket a téziseket Pártunk Politikai Bizottsága fogja jóváhagyni és azután ezek alapján fognak vezető elvtársak a jövő oktatási évadban előadásokat tartani a Pártfőiskolán. Ez a hat előadás alapját fogja képezni a később megírandó Párttörténetnek." Az MMI munkája és feladatai (cikk vázlat), 1952. június 10. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.
Így például a „Tézisek a Kommunisták Magyarországi Pártjának történetéhez 1929–1939. (javaslat)" a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/76. ő. e. 1–15. o.

SOMOGYI KÖNYVTÁR
349506
1881
SZEGED

hozzá fognak járulni az „amerikai imperialisták jelenlegi gonosztetteinek jobb megértéséhez és a szociáldemokratizmus maradványainak felszámolásáért folytatott ideológiai felvilágosító munkaeredményességéhez."[307] A magyar munkásmozgalom történetével foglalkozó „*Olvasókönyv* összeállítására is sor került, ezzel azután „sokat fejlődött az elvtársak politikai színvonala, tényismerete".[308] Az elképzelés nem vált be: a Munkaközösség tevékenysége – részben a munkafegyelem lazasága és az ellenőrzés hiánya miatt – zsákutcába jutott, felmorzsolódott. Később, 1952 októberére a régi munkaközösség főnixmadár módjára újjáéledt: a PB és a Titkárság határozata alapján átalakult a pártfőiskola Párttörténeti Tanszékké. A tanszék munkaterve (a magyar párttörténeti kabinet) is ekkor született meg.[309]

Az 1961-es munkatervbe – évek óta változatlanul – bekerült a párttörténeti „nagytankönyv" elkészítése. A rossz munkamegosztástól nehéz volt szabadulni: azok vettek részt a tankönyv munkálataiban, akik amúgy is meg voltak terhelve. Ezzel is erősödött az Intézet „manufaktúra jellege" [310]

A vállaltan rövidnek és népszerűnek elképzelt tankönyv megírása nagyon elhúzódott[311]: 1964-ben szerkesztőbizottságot állítottak fel, hogy az egész Párttörténeti Intézet tudományos kollektívájára támaszkodva, más tudományos intézetek segítségével[312] elkészítse, megszerkessze és a PB elé terjessze a magyar

[307] A Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkája és feladatai, 1952. július 3. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 7. o.

[308] Jelentés a Magyar Munkásmozgalmi Intézet 1952. évi munkájáról, MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 2. o.

[309] „A magyar párttörténeti kabinet feladata a magyar munkásmozgalom története egyes korszakainak szemléltetése klasszikusaink tanításai, Rákosi elvtárs útmutatásai alapján." Az előadások anyagait a PB üléseken (1953 november–december) is megtárgyalták. MOL 280. f. 1948–64/77. ő. e. 1–11. o.

[310] Hajdu Tibor megfogalmazása, MOL 280. f. 5/21. ő. e. 21. o.

[311] 1963-ban arról írtak, hogy „a szekció veszélyeztetve látja a tankönyv megjelentetését, belátható időn belül, s a jelenlegi helyzetet, munkamódszereket nem tartja elfogadhatónak... Úgy véljük, hogy egy vitatható szövegű, kéziratként most megjelentetett tankönyv is sokkal hasznosabb, mint egy több év múlva megjelenő véglegesített anyag. A szekció azt javasolja, hogy az intézet vezetősége forduljon Kádár elvtárshoz és kérje meg arra, hogy a tankönyv ügyével személyesen foglalkozzék, tegye lehetővé a jelenlegi kézirat megjelentetését". Beszámoló... 8. o. MOL 280. f. 5/21. ő. e.

[312] Így például Berend T. Iván (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem) levélben fejtette ki a tankönyv-kézirattal kapcsolatos szakmai véleményét a párttörténet-programvitában. Berend T. Iván levele Ságvári Ágneshez, 1960. június 3. MOL 280. f. 1948–64/101. ő. e. 1–3. o.

párttörténet tankönyvét. Nemes Dezső vezette e bizottságot, Kálmán Endre volt a helyettese[313].Tagjai: Molnár János, Molnár Erik, Zsigmond László, Gedő András, Ránki György, Vincze Edit, Erényi Tibor, Hajdu Tibor, Szabó Endréné, Horváth Zoltánné, Korom Mihály és Szabó Bálint.[314] Addig is a kizárólag pártoktatási anyagként megjelent párttörténeti tananyagot[315] használták tankönyvként. Hajdu Tibor szerint „ezt kizárólag a párt oktatásán belül terjesztették és tehetségesen elkonspirálták a közvélemény előtt. A *Népszabadság* sem szentel helyet arra, hogy közöljön róla valamit...könyvárusi forgalomba kellene hozni egy előszóval, amiből kitűnik, hogy ez az anyag nem végleges."[316] (Ismert, hogy a régi Rákosi-féle füzetek is kéziratként jelentek meg, ennek ellenére könyvárusítási forgalomban kaphatók voltak.)

S. Vincze Edit intézeti véleményt fogalmazott meg, mikor arról beszélt, hogy „az Intézet túlságosan nagy lélegzetű munkákat vállalt magára az elmúlt időszakban, ez csökkentette a produktivitást. (Dokumentumkötetek, Tankönyv)"[317]

[313] Kálmán Endrének az volt a véleménye, hogy „nálunk még mindig erősen kísért az a régi felfogás, hogy a jó történelmi munka legfőbb ismérve, hogy sokáig készül... Én hiszek abban, vagy legalábbis remélem, hogy az itt jelen lévő elvtársakban is fog végbemenni minőségi változás, fejlődés öt év alatt és egyre erősödik az intézet képzett munkatársakkal... A végleges munkatervbe, amelyet a Tudományos Tanács elé terjesztünk, vessük fel a tankönyv kérdését, vagyis ne ígérjük meg, hogy ebben a tervidőszakban a tankönyvet elkészítjük, de... a javaslatot terjesszük a Politikai Bizottság elé." a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 1–2. o.

[314] Javaslat a magyar párttörténeti tankönyv megírásának módozataira, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1–2. o. valamint Javaslat a párttörténeti tankönyv megírására, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1–4. o.

[315] Ez öt tananyagot jelentett kb. 600 oldalon (ezek voltak az ún. *sárga tankönyvek*), amihez még hozzá akartak fűzni két részt és kb. 750 oldalasra kibővíteni. „Fűzve, dokumentumok nélkül, ideiglenes kézirat formájában adnánk ki." Korom Mihály véleménye, MOL 289. f. 5/13. ő. e. 16. o.

[316] Hajdu Tibor felszólalása, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/15. ő. e. 5–6. o.

[317] S. Vincze Edit: Feljegyzés a PTI 1963. évi munkájáról és az 1964. évi feladatokról készült jelentéshez, 1964. február 11. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 2. o.

1. b. További kiadványok

A tudományos osztály első kiadványa egy magyar munkásmozgalomról szóló képeskönyv (1949)[318] volt, a Tanácsköztársaságról (1950)[319] állították össze a második albumot, a harmadik pedig a Rákosi elleni perekkel és azok sajtóvisszhangjával foglalkozott (A Rákosi-per[320], 1950)[321], melyet Győrffy Sándor szerkesztett és Réti László látott el előszóval. 1949 februárjától havi rendszerességgel készítettek Magyar Munkásmozgalmi Naptárt[322], melyet az MTI rendszeresen közölt, de megkapta egy sor pártintézmény és minisztérium is.

Az uralkodó ideológiát, történelemszemléletet jól példázza egy 1952-es feljegyzés: „a magyar uralkodó osztályok a múltban meghamisították, elferdítették a magyar történelmet, nem a dolgozó nép harcos életének, küzdelmeinek, szabadságharcainak történetét írták meg, hanem a 'királyok és hadvezérek', a 'hódítók' és 'leigázók' tetteire korlátozták a történetírást. A legutóbbi évszázad történetének fő hajtóerejét képező modern munkásosztály történetét pedig csaknem teljesen elhallgatták."[323]

A Munkásmozgalmi Intézet 1949 és 1956 között megjelentetett mintegy félszáz kiadványa közül kiemelkedett a 9 kötetre tervezett, *Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai* című sorozat, amelynek 1956-ig négy vaskos kötete látott napvilágot.[324] Az első három az 1848 és 1907, az utolsó pedig

[318] A Magyar Munkásmozgalom Története Képekben című 23 kartonlapból álló album 1949. március 15-re készült el. A Központi Pártiskola részére elkészítették a *Magyar Munkásmozgalmi Dokumentumok 1920–1944* című kötetet (sokszorosítva jelent meg), valamint belső kutatás céljára megjelentették két kötetben a Magyar Munkásmozgalmi Bibliográfiát.

[319] 1949. március 21-re jelentették meg A Magyar Tanácsköztársaság 1919 című 350 oldalas jubileumi kötetet, az első kiadás 25 000 példánya elfogyott, a második, javított kiadást egy évre rá adták ki.

320 Már 1948-ban, az alakuláskor felmerült a Munkásmozgalmi Intézet javaslatai között (melyeket elfogadott az Agit. prop. Kollégium), hogy a Rákosi-per anyagát kiadják kötetben (500 oldal terjedelemben) 1948. szeptember 15-ig, MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e.

[321] A Rákosi-per négy kiadást ért meg, több mint negyedmillió példányban fogyott el, a magyar könyvkiadás történetében a legnagyobb példányszámot elért magyar mű volt (német, román, olasz és francia nyelven is megjelentették).

[322] A Naptárhoz tartozó kronológia részére egy ötezer eseményt felölelő *kartoték-rendszert* építettek ki.

[323] A Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkája és feladatai, 1952. július 3. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 1. o.

[324] Már 1949-ben összeállította az Intézet *A Magyar Munkásmozgalom Válogatott Dokumentumai* I. kötetét (1848–1890).

az 1917 és 1919 márciusa közötti időszakot fogta át.[325] Az előbbi kiadásában és a sorozat szerkesztésében kulcsszerepet játszott a fiatal Erényi Tibor. Az 1959–1960-ban megjelent (6/A-B) kötetet Hajdu Tibor és munkatársai szerkesztették.[326] A sötétbarna sorozatból 1969-ig összesen még két kötet látott napvilágot.[327]

Foglalkoztak a századforduló földmunkás, valamint szegényparaszti mozgalmaival, továbbá az ifjúmunkás-mozgalom múltjának feltárásával (két kötetben jelentették meg a magyar ifjúmunkás-mozgalom történetének válogatott dokumentumait 1951–1952-ben)[328]. A kánon szerint ezek a mozgalmak képviselték az összekötő kapcsot a korábbi függetlenségi harcok és a 20. századi kommunizmus között.

1952-ben sorra jelentek meg életrajzi kötetek a munkásmozgalom harcosairól (Aranyossi Magda: *Frankel Leó élete*, Balla Aladárné: *Sallai és Fürst élete és*

[325] 1. *A magyar munkásmozgalom kialakulása, 1848–1890* (összeáll. Erényi Tibor), Budapest, Szikra, 1951.
2. *A magyar munkásmozgalom az imperializmusra való átmenet időszakában, 1890–1900* (összeáll. Erényi Tibor és S. Vincze Edit), Budapest, Szikra, 1954.
3. *A magyar munkásmozgalom a 20. század első éveiben és az 1905–1907-es forradalmi válság idején: 1900–1907* (összeáll. Erényi Tibor, Mucsi Ferenc, S. Vincze Edit), Budapest, Szikra, 1955. és az
5. kötet: *A magyar munkásmozgalom a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követő forradalmi fellendülés időszakában: a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása, harca a proletárforradalom győzelméért 1917. november 7.–1919. március 21.* (összeáll. Gábor Sándorné, Fehér András), Budapest, Szikra, 1956.

[326] Romsics i. m. 387. o.
A 6/1. kötet: *A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. március 21.–1919. augusztus 1.: 1919. március 21.–1919. június 11-ig* (összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella), Budapest, Kossuth Kiadó, 1959. és a
6/2. kötet: *A Magyar Tanácsköztársaság, 1919. március 21 –1919. augusztus 1.: 1919. június 11.–1919. augusztus 1.* (összeáll. Gábor Sándorné, Hajdu Tibor, Szabó Gizella), Budapest, Kossuth Kiadó, 1960.

[327] A 4/1. kötet: A *szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején, 1907–1918*: első rész, 1907–1914 (összeáll. és szerk. Erényi Tibor), Budapest, Kossuth Kiadó, 1966.
A 4/2. kötet: *A szocialista munkásmozgalom Magyarországon az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején, 1907–1918: második rész 1914–1918* (összeáll. Mucsi Ferenc), Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.

[328] A dokumentum kötetekhez sorolható az a nagyalakú, 24 táblából álló képes album, mely 1949-ben jelent meg.

13. kép: Kende János, Erényi Tibor, Hajdu Tibor

mártírhalála, Szerémi Boriska: *Schönherz Zoltán*, Réti László: *Rákosi Mátyás élete*).[329]

Rövidebb tanulmányok foglalkoztak a Párizsi Kommün magyarországi hatásaival, az 1912. május 23-i magyar munkásmozgalmi tömegtüntetéssel, barikádharccal, Lenin és Sztálin útmutatásaival a magyar Kommün tanulságaival, jelentőségével kapcsolatban, a Bethlen–Peyer-paktummal, az 1930. szeptember 1-i munkástüntetéssel, valamint a magyar „szociáldemokrácia árulásával" a második világháború idején.

[329] Rá tíz évre (1962-ben) még mindig ott tartott az Intézet tudományos közössége, hogy mivel a „tudományos életrajz írásához viszonylag szélesebb körű történeti műveltség, korszakismeret sőt általános műveltség kell", nem születtek igazán jó színvonalú munkák helyben. Szorgalmaztak egy Kun Béla biográfiát, Szabó Ervinre, Madzsar Józsefre, Rózsa Ferencre, Schönherz Zoltánra vagy akár Révai Józsefre, Kunfi Zsigmondra is sort kell keríteni, az erősen ellentmondásos személyiségek életrajzait is meg kellene írni. Erényi Tibor – Hajdu Tibor: *A monografikus munkák*... uo. 5. o.

A tudományos élet vérkeringésébe[330] még nem kapcsolódott be az Intézet, bár 1954-ben már szóba került Erényi Tibor és Svéd László, valamint Győrffy Sándor készülő doktori, illetve kandidátusi disszertációja. Tudományos népszerűsítő munkákból ez idő tájt nagyon kevés készült az Intézet házatáján. Ismét egy korabeli vélemény szerint „bár nem állunk a vulgárisan értelmezett közérthetőség álláspontján (sic!), jogosultnak tartunk olyan munkákat, amelyek egyes témaköröket nagyobb olvasóközönség számára népszerűen foglalnak össze."[331]

Hosszas előkészítő munkálatok után – egy 1955-ös határozat alapján – öt év múlva befejeződött *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Közép- és Délkelet-Európa országainak forradalmi mozgalmaira, 1917–1923.* című dokumentumkötet összeállítása. A nyolc ország bevonásával készített 130 íves munka felelős szerkesztője a Párttörténeti Intézet volt.[332]

A személyi kultusz hatását mérsékelte az, hogy az Intézet 1955-ig alig foglalkozott a párt felszabadulás utáni történetével, és kiadványainak jelentős része az 1914 előtti munkásmozgalom kérdéseit dolgozta fel. „Ugyanakkor a szociáldemokrácia történelmi szerepének eltorzítása, a centrizmus egyoldalúan negatív ábrázolása, a lenini mérce alkalmazása a korai munkásmozgalomra is éreztette hatását."[333]

1959–1960-ban megjelent *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21–1919. augusztus 1.* című dokumentumkötetek melléklete (1949-ben, az első

[330] Már 1952-ben pedzegette Réti László igazgató (Győrffy Sándor elképzelésére hivatkozva), hogy jó lenne a Történettudományi Intézet értesítőjébe bekapcsolódni, az MMI munkájáról ott beszámolni, „ha a TTI ezt helyesnek tartja". Alosztályvezetői értekezlet, 1952. január 2. MOL 280. f. 1948–64/10. ő. e. 4. o.

[331] Erényi Tibor-Hajdu Tibor: *A monografikus munkák*... uo. 4. o.

[332] Tekintettel a bonyolult fordítási (hét nyelvből), szerkesztési munkákra, a Kossuth Kiadó által tervezett 2200 példánynál 320 ezer forint ráfizetéssel jelent ugyan meg, „minthogy politikai érdekből a könyv ára 90-100 forintnál nem lehet magasabb!" A gyűjteményt 1961 folyamán a Szovjetunió és Albánia kivételével minden népi demokratikus országban is megjelentették. Orosz Nándor igazgató: Javaslat a Titkárságnak, 1960. május 21. MOL 280. f. 1948–64/45. ő. e. 1. o.

[333] A KB 1962. augusztus 14-i határozata a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénysértések lezárásáról (160. pld.) a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/46. ő. e. 1–8. o. Szabó Bálint feljegyzése a KB határozatából és az irányelvekből adódó tanulságok levonásának szükségességéről, 1962. augusztus 24. MOL 280. f. 5/10. ő. e. Feljegyzés az MSZMP KB-nak a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról hozott határozatának intézeti vonatkozásairól, aláírás nélkül, 1962. augusztus 29. MOL 280. f. 5/10. ő. e. 5. o.

magyar proletárdiktatúra létrejöttének 30. évfordulójára szerkesztette össze az Intézet a *Magyar Tanácsköztársaság 1919* című dokumentum kötetet). Nagyívű vállalkozás volt, a 604 tételből álló – akkoriban feltárt – tanácsköztársasági sajtó anyagát is tartalmazta.[334]

A KB Titkárságának 1960. május 31-i határozata alapján az Intézet – a könyvtár, a kabinet, az Akadémiai Lexikon Szerkesztőségének, valamint a Történettudományi Intézet közreműködésével – 1963-ban hozzákezdett a *Társadalmi Lexikon* kiadásának előkészítéséhez.

Az Intézet kitörni látszott arisztokratikus elszigeteltségéből, ami 1956-ig jellemezte. Vass Henrik igazgatói működése alatt a történész szakma legjobbjaival való kapcsolatfelvételt szorgalmazta.[335]A Történettudományi Intézettel közös tanulmánykötetet adtak ki a felszabadulás 20. évfordulója tiszteletére (Lackó Miklós, Berend T. Iván, Ránki György mellett Szabó Bálint volt a kiadvány negyedik szerkesztője), az Országos Levéltárral pedig a *Dokumentumok az üzemi bizottságok történetéből, 1945–1948.* című kötetet jelentették meg.[336] Szintén az évforduló tiszteletére a Történettudományi Intézettel, a Magyar Történelmi Társulattal[337] és a TIT-tel pályázatot hirdetett történelmi feldolgozásokra, memoárokra és helytörténeti dokumentumok gyűjtésére.[338]

Bár próbálták 1956 után a párttörténetírást szélesebb keretben, nemzetközi és nemzeti történeti összefüggésekben értelmezni, azért az mindig hangsúlyos maradt, hogy a munkásmozgalom történetének kutatása önállótudományos munka. „Nem azért van az intézet, hogy legyen még egy tudományos intézet,

[334] Ennek ellenére még 1963-ban is „a legnagyobb problémát a Magyar Tanácsköztársaság összefüggő történetének hiánya jelenti. Sajnos ezen a szekció a közeljövőben nem tud változtatni." Beszámoló, MOL 280. f. 5/21. ő. e. 8. o.

[335] „Az a megítélésem, hogy nekünk mindenképpen szélesíteni kell a külső szimpatizánsok körét az intézet nehezebb feladatainak megoldásához." Vass Henrik hozzászólása, Jegyzőkönyv az 1963. február 23-i osztályvezetői ülésről, MOL 289. f. 5/13. ő. e.

[336] Három év múlva jelent meg a kötet: *Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért, 1944–1948.* (Szerk.: Strassenreiter Erzsébet, Jenei Károly és Rácz Béla.) Budapest, Táncsics Könyvkiadó, 1966.

[337] „Elmondhatjuk, hogy a Párttörténeti Intézet és általában a munkásmozgalom története nemcsak »bevonult« a Társulatba, hanem ott meggyökeresedett, és szerves, el nem hagyható alkotó elemmé vált." Borus József: Beszámoló Intézetünk munkatársainak a Magyar Történelmi Társulatban 1963-ban végzett tevékenységéről, 1963. december 11. MOL 280. f. 5/21. ő. e. 1. o. (Vass Henrik a Társulat elnökségének tagja, Borus József társulati titkár volt.)

[338] Vass Henrik levele Orbán Lászlóhoz (MSZMP KB Agit. Prop. Osztálya) 1963. március 12. MOL 280. f. 1948–64/54. ő. e. 2. o.

hanem azért, mert nagyon sok elvégzendő tudományos feladatot kell még a jövőben (a történelmi igazságnak megfelelően) megoldanunk."[339]

Támogatták, hogy az Intézet keretein belül minél több szintézis, ideológiatörténettel foglalkozó mű szülessék. Hangsúlyosan arra törekedtek a párttörténet tudományos feltárásánál, hogy elsősorban monografikus jellegű munkák[340] íródjanak, mégpedig olyan színvonalon, hogy az elkészült mű kandidátusi disszertációra benyújtható legyen.[341] Emellett a *gyűjteményes kötetek*et is preferálta az intézeti vezetés.

„Meg kell nézni a termést, amit az intézet a múlt évben produkált,"[342] a „termés" 1964-ben igen bőséges volt: 60 könyv és számos cikk, recenzió jelent meg.

Persze szembe kellett nézni a magyar munkásmozgalomtörténet sajátos jellemvonásaival: egyik legfontosabbal, a szociáldemokrácia kérdésével, hosszú időn keresztül a munkásmozgalom egyedüli legális szervezeti keretével. Volt egy olyan időszak az Intézet életében, amikor a kommunista és a szociáldemokrata mozgalom problémáinak[343] összefüggéseire összpontosítottak a kutatók. Nagyobb távlatban azonban megfogalmazódott az igény: a szociáldemokrata párt történetének összefüggő feldolgozása.[344]

A Történettudományi Intézet kiadványsorozatainak mintájára egy párttörténeti vagy munkásmozgalomtörténeti kérdések című kiadványsorozatot terveztek az Intézetben a 60-as években.[345]

[339] Jegyzőkönyv az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének 1964. évi osztályértekezletéről, Budapest, 1964. január 20. MOL 280. f. 5/20. ő. e. 11. o.

[340] Ez a fajta „intézményi tudománypolitika, miszerint a publikáció mégiscsaka monográfia, nem a tanulmánykötet vagy a történelmi ismeretterjesztés" még a 2000-es években is „kísértet" –vallott erről a történelmi „establishmentbe" beilleszthetetlen Konok Péter. Interjú Konok Péterrel...

[341] Itt *monográfián* azokat a terjedelmesebb tanulmányokat értették, melyek a párt, illetve a munkásmozgalom-történet egy fontos szakaszának, elméleti-történeti problémájának sokoldalú, tudományos feldolgozását adták. Pl. S.Vincze Edit disszertációja, Szabó Ágnes, Pintér István munkái, stb. Erényi Tibor – Hajdu Tibor: *A monografikus munkák helye az intézet tudományos tevékenységében*, 1964. június 15. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 2. o.

[342] MOL 280. f. 1948–64/7 311-312. o.

[343] „A magyar munkásmozgalom történelmének ismertetése során kiemeljük a szociáldemokratizmus kártevő és árulószerepét." A Magyar Munkásmozgalmi Intézet egyéves munkaterve, a. n. és é. n. MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 9. o.

[344] Pintér István, Varga Lajos és Strassenreiter Erzsébet teljes tudományos munkássága a szociáldemokrácia története egyes időszakának és személyiségének feltárásával és vizsgálatával foglalkozott.

[345] Korom Mihály beszámolója, 1960. február 25-i osztályértekezlet jegyzőkönyve, a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 23. o.

A vezetésnek a régi gárda egy részével volt még egy súlyos konfliktusa: a tudomány és az ismeretterjesztés eltérő értelmezése. „Ha már az alapkutatás megtörtént, akkor igyekezzünk annak eredményeit minél gyorsabban a nagy tömegek számára is eljuttatni. Az volt a nézetem, hogy az alapkutatás és az ismeretterjesztés nem mond ellent egymásnak, az egyik feltételezi a másikat, az alapkutatásé a primátus."[346] Itt nem csupán elvi vitákról volt szó, Vass Henrik, Bassa Endre és Kabos Ernő szerkesztésében (öt évi vita után!) megalkották a magyar munkásmozgalom történetének 230 ezer példányban megjelent lexikonát.[347] Kiadták a *Küzdelmes évszázad*ot,[348] amelynek hetven rövid írása lényegében a magyar munkásmozgalom népszerű története, s bizonyos kérdésekben korszerűbb volt, mint Nemes Dezső *„nagy fekete tankönyve"*, a *Magyar forradalmi munkásmozgalom története*[349] című faktológia. Vass Henrik két évtizedig harcolt azért, hogy forrásgyűjteményt is rendezzenek sajtó alá az MDP határozataiból és dokumentumaiból.[350]

Egy kötetre való bibliográfiát tettek ki a megjelentett önálló kiadványok, művek, monográfiák, tanulmánykötetek, forráskiadványok és tanulmányok. A Vass-éra volt az az időszak, amikor az Intézet elfoglalta helyét a magyar társadalomtudományi élet intézményrendszerében, egyenrangú partnerévé vált az MTA égisze alatt működő társadalomtudományi intézeteknek. Elérkezett az idő a „profilváltozásra": a szűkebb értelemben vett munkásmozgalom tematikájáról át kellett térni – különböző társadalomtudományi diszciplínák bevonásával – a társadalomtörténet, az eszme- és kultúrtörténet[351] művelésére. Fontos kutatási irány volt a magyar munkásmozgalom története kiemelkedő alakjainak

[346] OHA-interjú Vass Henrikkel... 153. o.

[347] Utoljára 1928-ban Madzsar József főszerkesztésében jelent meg a *Társadalmi Lexikon* a szociáldemokrata párt kiadásában. (Népszava Könyvkereskedés, 1928). Munkásmozgalom-történeti lexikon..., Kossuth, 1976 és 1978.

[348] *Küzdelmes évszázad. Fejezetek a magyar munkásmozgalom történetéből.* Szerk.: Sipos Péter – Vass Henrik. Táncsics Kiadó, 1975.

[349] *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*, 1–3. Szerk. biz. vez. Nemes Dezső. Kossuth, Budapest, 1966–1970.

[350] A kötet Rákosi Sándor és Habuda Miklós szerkesztésében jelent volna meg, de aztán csak jóval később, 1998-ban került sor a kiadására: *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956.* Főszerk. Izsák Lajos, összeáll., jegyzetekkel ell. és szerk. Habuda Miklós. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

[351] *Műveltség – művészet – munkásmozgalom. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről.* I–II. kötet. Szerk. Vass Henrik, Sipos Levente. Népszava Kiadó, Budapest, 1982–1983.

biográfiája (Borsányi György: *Kun Béla*) Hajdu Tibor pedig Károlyi Mihályról írt életrajzot.

A Vass Henrik igazgatói működése alatt megjelentett *minikönyv*[352] érdekessége, hogy már arra is figyelt a kiadó–összeállító, hogy a könyv végén orosz, német, angol és francia nyelvű összefoglalást is adjon.

Az egyik legexponáltabb kérdéskör hosszú ideig *A magyar nép története* tízkötetes sorozat[353] utolsó előtti darabja lett. A sorozat gazdája az MTA Történettudományi Intézete volt, a szerkesztőbizottság elnöke Pach Zsigmond Pál, titkára (a hasonló funkciókat 1945 óta folyamatosan betöltő) Pamlényi Ervin helyett Glatz Ferenc[354]lett. A 9. kötetet azonban – a PB határozatának értelmében – a Párttörténeti Intézetnek kellett elkészítenie (főszerkesztője Nemes Dezső, helyettesei: Szabó Bálint és Zsilák András). Ez az eredeti tervek szerint 1945-től 1962-ig tárgyalta volna a történelmünket, hasonló méretekben és koncepcióban, mint az előző kötetek. 1969–1970-ben elkészült egy rövid vázlat a kötetről, de azután csaknem egy évtizedig nem történt semmilyen előrelépés. 1978 nyarán Nemes egyéb elfoglaltságai miatt lemondott a főszerkesztői funkciójáról és utódjának Vass Henriket jelölte. Ő pedig Balogh Sándor történészt vette maga mellé. 20 oldalas szinopszist készítettek, egyeztettek a leendő szerzőkkel. Végül

[352] *A Párttörténeti Intézet 3 évtizede,* 1948–1978. Készült 500 számozott példányban a MSZMP KB Párttörténeti Intézete megalakulása 30. évfordulójának tiszteletére a Kossuth Könyvkiadó gondozásában, é. n.

[353] A történettudományban tudományági integráció alakult ki a 10 kötetes kapcsán, mely „egyik titkolt, ki nem mondott célja, hogy normaszövegként funkcionáljon", egy új, terjedelmes, reprezentatív szintézis (sőt „egy mesterelbeszélés") készítésére megérett az idő: hogy a gondolat, „a koncepció a pártközpontban vagy az MTA TTI-ben született meg, ma már nem rekonstruálható". (A „Spenót", a hatkötetes magyar irodalomtörténeti szintézis ekkor már elkészült.) „A tízkötetes hazai mintáját alighanem a hatkötetes irodalomtörténet alkotta." A Hóman–Szekfű ötkötetes összefoglalása ugyan nem tűnt elavultnak, olvasott és népszerű volt, de „leváltása" az „új idológia érvényesítése a marxista történettudomány megint csak ki nem mondott, de nyilvánvaló célja lehetett". Az első kötete 1975-ben, az utolsó, még publikált kötetet 1989-ben jelentették meg. Tehát a nem teljes kiadás is 14 évig húzódott! A szövegek túlírtak lettek, emiatt két félkötetben publikálták őket. Ezzel a tízkötetes vállalkozás immár húszkötetesre duzzadt. Lásd Gergely András: Kísérlet *mesterelbeszélés* megalkotására: a „tízkötetes" *Magyarország története*. In *A magyar történetírás kánonjai*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Budapest, Ráció Kiadó, 2015. 206–213. o.

[354] Lásd erről Glatz Ferenc: A Magyarország története munkálatainak helyzetéről. *Történelmi Szemle* 1971/1–2. sz. 239–253. o. Uő: Számvetés. Eredmények, tanulságok a Magyarország története eddig munkálataiban. Századok 1981/6. sz. 1244–1263. o.

beütött a „krach",[355] Vasst nyugdíjazták, aki így kénytelen volt megkérni Nemest, hogy vegye vissza a főszerkesztői feladatokat tőle. „Tisztában voltak azzal – vall erről később Vass Henrik[356] –, hogy ez a már beindított munka halálát jelenti, mert aki velem meg a Balogh-gal hajlandók voltak együtt dolgozni, azok közül többen a Nemessel nem lesznek hajlandók...csak erős pozícióban lévő ember tudta volna megvédeni az igazát Nemes szürkeségével, faktológiájával és dogmatizmusával szemben."[357] Nemes Balogh Sándor mellé még Molnár Jánost is felvette társszerkesztőnek, Szabó Bálint és Zsilák András kilépett ebből.[358] A kilencedik kötet senkinek sem hiányzott, szinte féltek attól, hogy elkészül. Szerkesztője, Zsilák András (1981) halála, majd a főszerkesztő Nemes Dezső elhunyta (1985) után teljesen leálltak előmunkálatai. (Az 1989–1990-es rendszerváltás elsöpörte, a Párttörténeti Intézet megszűnt.)

A magyar szocialista munkáspárt határozatai és dokumentumai című sorozat ötéves, illetve a kongresszusok közötti ciklusonként fogta egybe a párt vezető szerveinek dokumentumait. Vass Henrik igazgatóként nagy tudományos, tudománypolitikai és politikai jelentőséget tulajdonított ennek a kiadványnak. Már Intézetbe kerülésének idején megszületett a kötet ötlete, az elsőt Ságvári Ágnessel közösen rendezte sajtó alá, utána pedig fiatalok bevonásával[359] adták

[355] Lásd uo.

[356] „Nemes az én nevemet mindenféle tervből kihúzta. Ez már az ő *személyes haragjának a tudomány területére való kivetítését jelentette*." OHA-interjú Vass Henrikkel... 175. o.

[357] OHA-interjú Vass Henrikkel... 174. o.

[358] Az eredetileg tíz részesre tervezett történelmi könyvsorozatból, melyet az MTA Történettudományi Intézete készített és az Akadémiai Kiadó adott ki, 1976 és 1989 között 8 kötet jelent meg, a nyolcadik két részben tárgyalta az 1918–1919, majd az 1919–1945 közötti időszakot.

[359] Ilyen fiatal kutató volt Knausz Imre, aki 1982-ben, 24 évesen lett az Intézet gyakornoka. „Ez a pártállami diktatúra idejében volt egy olyan intézményben, amely közvetlenül a párt ellenőrzése alatt állt. Amikor odakerültem, azt mondták, hogy az 1945 utáni történelemmel kell foglalkoznom, van egy-két hónapom, hogy kitaláljam, konkrétan mivel. Mondtam, a közoktatás történetét szeretném kutatni. Azt mondta a főnököm, oké, találd ki, hogy pontosan mit. (Pontosabban akkor még nem tegezett, csak az egyik beosztottja határozott felszólítására hívott be egyszer ebéd után egy borozóba, és itta meg velem a pertut.) Ezután sokat olvastam, és írtam egy kutatási tervet. Aztán megírtam a kisdoktorim annak alapján, amit kitaláltam. Aztán azt mondták, készül a Magyarország története 9. kötete a 45 utáni történelemről (nem készült el), kéne írnom ahhoz egy előtanulmányt. Mit tudnék vállalni? Megmondtam, és megírtam." Knausz Imre Facebook-bejegyzése, 2018. július 24.

ki a sorozat további darabjait.[360] Így emlékezett vissza erre az időszakra: „a párt vezető szerveinek dokumentumai – egy ide vonatkozó döntés alapján – elvileg tíz év múltán kerülhettek át a Párttörténeti Intézetbe zárt anyagként."[361] Bár valamelyest „belső cenzúrát" alkalmazott, mivel ügyelnie kellett, hogy ne lépje át a „tűréshatárt", úgy sikerült mégis fontos ismereteket átadni, hogy a teljes egészében nem közölhető dokumentumokból regesztákat, jegyzeteket készített.

Az első, 1964-ben kiadott kötetben például 17 jelentős, addig nem publikált dokumentum közzétételére került sor.[362] A „szürke kötetekből" hat[363] készült el, amelyek az 1956 és 1980 közötti időszakot ölelték fel. Már csak 1994-ben került sor a hetedik kötet[364] kiadására, melyben 1985–1989 közötti dokumentumokat és határozatokat gyűjtöttek össze. Berend T. Iván véleménye szerint nemzetközileg is egyedülálló volt ez a dokumentumközlő sorozat.

A Kossuth Kiadó túl hosszúnak találta azt a hét-nyolc évet, amíg egy-egy kötet megjelent (a szerkesztéssel, jegyzeteléssel, nyomdai és korrektúra munkákkal együtt hosszú átfutású megjelenésre lehetett számítani), s végül Vass Henrik ötlete nyomán – évenként – megjelentettek egy olyan dokumentumkiadványt, mely tartalmazta a nyilvánosságra hozott pártdokumentumokat, a KB üléseiről kiadott *Közleményeket*, továbbá a KB ülésein elhangzott előadói beszédeket. Ez a 25–30 ezer példányban az alapszervi titkárok részére készített titkári Tájékoztató című kiadvány „bizalmas, belső használatra" minősítést kapott. Ebből „mazsolázta" össze az Intézet a jóváhagyott éves köteteket 1985–1986-ban és 1987-ben. Mivel önálló külpolitikai dokumentumokat nemigen lehetett publikálni, a *Közlemények* lett az egyetlen forrás, amiben az MSZMP külpolitikájáról lehet valami információt találni, igazából a jegyzeteket töltötték fel tartalommal (melyek nem egyszer terjedelmesebbek voltak, mint maga a közlemény!).[365]

Az elkészült 1988-as kötet már nyomdában volt, mikor a rendszerváltás elsöpörte ezt a munkát...

[360] Az MTA-n felolvasó üléstszerveztek az 1945 utáni és az MSZMP dokumentumai és határozatai publikálásának módszertani kérdéseiről, melynek Vass Henrik volt az előadója (Ránki György elnökölt).

[361] OHA-interjú Vass Henrikkel... 176. o.

[362] A Szabad Európa Rádió, amíg a kötetek nem jelentek meg, tudott ebből profitálni.

[363] *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962* (Budapest, Kossuth Kiadó, 1964), 1963–1966 (Budapest, Kossuth Kiadó, 1968), 1967–1970 (Budapest, Kossuth Kiadó, 1974), 1970–1975 (Budapest, Kossuth Kiadó, 1978), 1975–1980 (Budapest, Kossuth Kiadó, 1983), 1980–1985 (Budapest, Kossuth Kiadó, 1988).

[364] *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1985–1989* (Budapest, Interart, 1994).

[365] „A »kis kötetek« saját »szakállamra« készültek, a »nagyokat« a PB hagyta jóvá." – vall erről Vass Henrik. OHA-interjú Vass Henrikkel... 183. o.

1.c.Tudományos élet

A megjelenő szaktudományos munkák intézeti vitáinak alaposabb előkészítését, a viták technikájának és módszertanának kidolgozását a 60-as évek elejétől a vezetőség szorgalmazta.

A történettudomány fellegvárának számító Történettudományi Intézet vonatkoztatási pont lett a PTI tudományos életében, annak érdekében, hogy az intézeti munkatársak is „felkerülhessenek a térképre".[366]

A tervfegyelmet illetően szép számmal akadtak olyan tudományos munkatársak, akik a megadott időre, de még a többször meghosszabbított újabb és újabb határidőkre sem készítették el disszertációjukat. (pl.: Svéd László, aki 1957-től újabb intézeti munkát nemigen kapott, hogy pótolja lemaradásait.)

1963-ban az intézeti vezetés nyomatékosította, hogy „..véget kell vetni annak a gyakorlatnak, hogy egyes munkatársak önkényesen és indokolatlanul egyéb elfoglaltságukra hivatkozva évről-évre nem teljesítik tervüket.[367]

Borus József amiatt elégedetlenkedett, hogy „minden tudományos mennyiségű és jellegű könyvek mindenféle mutató nélkül jelennek meg." [368]

Annak érdekében, hogy a kitűzött tudományos feladatokat maradéktalanul elvégezzék a munkatársak, „...alaposan fel kell mérni az intézet káderhelyzetét, végre kell hajtani a KB Titkárságának már korábban hozott (1960. májusi) határozatának azt a pontját, amely szerint félstátuszba fel kell venni az intézetbe néhány tudományos fokozattal[369] rendelkező kutatót. Ez különösen fontos a népi demokratikus korszak kutatásának fellendítése érdekében. Az elkövetkező években komoly erőfeszítéseket kell tenni az 1945–1948, különösen pedig az 1948–1956 közötti időszak történetének feldolgozására, hozzájárulva ezzel a

[366] Figyelemmel kísérték a Történettudományi Intézet Legújabbkori Osztályának évente egyszer megrendezett vitáit. 1961-ben Korom Mihály könyvét, 1962-ben az 1944–45-ös magyarországi forradalmi helyzetet vitatták meg.

[367] Lásd A Párttörténeti Intézet 1963. évi terve, fő célkitűzések 1963-ban a tudományos munka területén, Zsilák András levele Vass Henrikhez, 1962. november 14. MOL 280. f. 5/17. ő. e. 2. o.

[368] Jegyzőkönyv, 1962. február 3. PTI osztályértekezlet, MOL 280. f. 5/17. ő. e. 7. o.

[369] „Magának a tudományos fokozatnak – mondta Kálmán Endre igazgató egy osztályértekezleten – nincs csodatevő hatása, hogy politikailag fejlettebbé tenné a viselőjét." Az 1959. május 27-én megtartott osztályértekezlet jegyzőkönyve, Kálmán Endre felszólalása, MOL 280. f. 5/12. ő. e. 26–27. o.

személyi kultusz teljes felszámolásáért folyó harchoz."[370] Erre már 1961-ben ráérzett Orosz Nándor igazgató, amikor az MSZMP KB Titkárságánál szorgalmazta, hogy az 1945 utáni korszak feltárására hozzanak létre egy „népi demokrácia története munkaközösséget" Orbán László vezetésével (egyesítve a Történettudományi Intézet, az egyetem és a Pártfőiskola kutatóit)[371]

A lektorálás[372] mindennapi feladata volt az intézeti munkatársaknak, azaz annak eldöntése, hogy „az adott könyv összességében nem tartalmaz olyan helytelen vagy káros politikai nézeteket, amelyek akadályoznák forgalomba hozatalát."[373]. Ugyanakkor veszélyes tendencia volt az agyonlektorálás. „Ez még

[370] A Párttörténeti Intézet 1963. évi terve. ua. témalapja, 3. o. Zsilák András véleménye szerint a „korszak történetének többoldalú feldolgozása lehetőséget adna arra, hogy a személyi kultusznak legalábbis a leglényegesebb következményeit a tények sorozatának vizsgálata eredményeként sokkal eredményesebben és hitelesebben tudnánk feltárni, mintha általában hadakoznánk a személyi kultusz ellen, ellenéletrajzot írnánk Rákosiról, vagy éppen életrajzot e korszak áldozatairól." Zsilák András levele Vass Henrikhez, 1962. november 14. 3. o.

[371] Orbán Nándor feljegyzése Szirmai István részére, 1961. január 18. MOL 280. f. 1948–64/46. ő. e.

[372] Erőteljes kritikát kapott Szamuely László dolgozata1957-ben: „A disszertáció évekkel ezelőtt készült, s ennek következtében nem veheti figyelembe azokat az új szempontokat, és újonnan megismert tényeket, amelyek az utóbbi években és főleg az SZKP XX. kongresszusa után jutottak tudomásunkra. Éppen ezért a disszertáció véleményem szerint eleve elfogadhatatlan és fenntartása összeegyeztethetetlen a tudományos lelkiismeretességgel." Réti László: Vélemény Szamuely László: *A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása* című kandidátusi disszertációjáról. 1957. február 11. MOL 280. f. 1948–64/53. ő. e. 1. o.
Szamuely László kéziratából formálódott könyve (a kiadása idején) további viharokat kavart. Milei György 1962-ben a Kossuth Könyvkiadónak eljuttatott feljegyzésében a második lektori véleményének tanulságait elemzi: „...minden lényeges megjegyzés olyan hibákat érint, amelyeket a munka előző formájában is kifogásoltam, s amelyeket általában szóban Szamuely elvtárs is elfogadott, de amint az anyagból kiderült nem, vagy nem következetesen hajtott végre... így nem tudom felelősen kiadásra javasolni a könyvet... továbbra is feladat a KMP-vel kapcsolatos, több esetben alkalmazott »negatívkritikai módszer« következetes felszámolása... Nem vállalhatok lektorként felelősséget olyan munkáért, amelyben véleményem szerint lényeges elméleti, szemléleti és módszertani hibák, fogyatékosságok vannak." Milei György öt oldalas megjegyzése Buza Márton részére, 1962. február 16. MOL 280. f. 1948–64/53. ő. e. 1–4. o.

[373] Feljegyzés Korom Mihály *A fasizmus bukása* című könyv megjelenése tárgyában, a. n. 1961. április 28. MOL 280. f. 1948–1964/52. ő. e. 3. o.

a személyi kultusz következménye és maradványa. 1956 előtt ugyanis a történelmi igazságot a pártvezetés helytelenül követelte meg. Ma a pártvezetés egyet kíván: az objektív igazságot tárja fel a kutató, ezért ma már nincs szükség a túlzott lektorálásra és ezt meg is kell szüntetni. Ez már egyébként is csökken, belső lektorálás van inkább."[374] Volt olyan eset, amikor (Magyar Lajos életrajzával és dokumentumainak közlésével kapcsolatban) az Intézet vezetése írt vissza, hogy mivel a szerzőt a Szovjetunió kommunista pártja párttagsági jogaiba nem helyezte vissza, addig nem javasolják munkáinak publikálását.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság az Intézet feladatául rótta ki, hogy azutolsó 50-60 évvel foglalkozó kéziratokat át kellett nézetni az „ideológiai rendőrségként"[375] működő munkatársakkal.

1956-ban bevezették az Intézetben a fél éves „tanulmányozási időt"[376] az újonnan bekerülő fiatal tudományos dolgozónak, tudásának elmélyítésére.

1962-ben már a vezetőképes munkatársak számának növelésére törekedtek, hogy az intézetben az eddig kialakult mag köré egy „második vonalat" sorakoztassunk fel"[377] (gyakornokok felvétele, kabinetbe új munkatársak szerződtetése, minőségi cserék végrehajtása, megyei pártarchívumok vezetőinek továbbképzése).

Az MTA Történettudományi Intézete és a PTI között a 60-as években élénkültek meg a tudományos kapcsolatok. A vezető történészi tudományos műhely mindig valamifajta (ki nem mondott) etalon volt a PTI vezetőségének[378] és munkatársainak. A TTI-hez már az 50-es évek elején többségükben az egyetemről kikerült fiatal kutatók mentek, amikor az Intézet „marxista történész-gárdájának" a kiszélesítése volt a főkérdés.[379] Az egyetem és az Intézet között sokkal több feszültség volt –

[374] 1963. január 23. osztályértekezlet, Szabó Bálint, uo. 7. o.

[375] Harsányi Iván kifejezése, lásd Interjú Harsányi Ivánnal, 2015. június 15.

[376] Petrák Ferencné felszólalása, (1959. év?) a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 1. o.

[377] 1962. évi összefoglaló jelentés a Párttörténeti Közlemények, az Archívum és a Könyvtár munkájáról: A gazdasági részleg tevékenységét ezúttal a tudományos munka segítése szempontjából vizsgáljuk. a. n. és é. n. MOL 280. f. 5/17. ő. e. 9. o.

[378] „A Történettudományi Társulat nagy lenézéssel beszélt a Párttörténeti Intézetről, ahol botcsinálta történészek működnek." – hangzott el (Kelen Jolán) egy párttaggyűlésen a PTI-ben. Jegyzőkönyv az MSZMP KB PTI... Uo. 1960. május 27. MOL 280. f. 1948–64/75. ő. e. 32. o.

[379] Az MTA Történettudományi Intézetének tervezete a tudományos kutatók utánpótlásának elősegítése céljából, 1961. május 23. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 1. o.
A történettudomány „templomának" számító TTI-ben sem mindenki volt a korszakban bátor, így pl. Pamlényi Ervin sem, akinek a jelmondata a „ma mitől kell félnünk" volt. 1956-tól dolgozott a TTI-ben, emellett a *Századok* szerkesztője (1957–1975).

emlékszik vissza ezekre az időkre Pók Attila –, mint a PTI és a TTI között."[380]

Betlen Oszkár megfogalmazásában a „kisebbségi tudat" forrása az Intézet 1948–1956 között végzett munkája és hatalmi helyzetének megszűnése volt. A munkatársak között voltak tehetséges, felkészült kutatók (a teljesség igénye nélkül: Erényi Tibor, Vincze Edit, Borsányi György, Sipos Péter, Kabos Ernő[381], Kende János, illetve Szabó Ágnes, akikben volt önreflexió, látták helyüket a rendszerben). Vass Henrik rájuk építette terveit, míg például egyik helyettese, a politikailag merev, rideg és műveletlen Zsilák András[382] és a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztője, a Szovjetunióban végzett Szabó Bálint a régi vonal legmakacsabb képviselői, „egy csoportosulás [volt] velem szemben, eléggé kijegecesedett formában."[383] Zsilákot maga Vass javasolta igazgatóhelyettesnek a hároméves szovjet társadalomtudományi akadémia elvégzését követően. Szabó és Zsilák Vasst nagyon operatívnak[384] és türelmetlennek találták, valamint felrótták neki, hogy kiadói stílust alkalmaz tudományos intézetben.

Egyre lényegesebb lett az intézeti munkáknál az évek folyamán a tartalmi kérdések mellett a nyelvezet és a stílus. Vass Henrik kezdettől elégedetlen volt a kutatók stílusával, akik szerinte a „magyar nyelvi megformálást nem becsülték."[385] Ezért aztán nem szokványos lépésre szánta el magát az 1960-as évek második felében: megbízott és megfizetett két tekintélyes nyelvészt (Fábián Pált és Deme Lászlót), hogy a két legjobbnak tartott intézeti stiliszta – Vincze Edit és Kabos Ernő – egy-egy tanulmányát elemezzék. Meghökkentő eredmény született, amikora két tudós ízekre szedte a két kiválónak tartott munkát. „Attól kezdve félelem lett úrrá a kutatókon [...]elkezdtek vigyázni arra, hogy amit írnak, annak formája is legyen."[386]

[380] Később, „amikor Izsák Lajos lett az egyetemi tanszékcsoport vezetője, sokat oldódott ez a feszültség. Majd a konszenzusteremtő vezető, Glatz Ferenccel jó viszonyt ápoló Balogh Sándor alatt is, aki a legkülönbözőbb típusú tehetségekre felfigyelt és támogatta őket". Interjú Pók Attilával...

[381] Kabos Ernő: lásd az annotált bibliográfiában.

[382] Zsilák András: lásd az annotált bibliográfiában.
A Párttörténeti Közlemények szerkesztője, négy elemit végzett szegényparaszti származású, természetes ésszel megáldott ember, „de magával hozta az alföld kubikusainak negatív vonásait, merevségét". OHA-interjú Vass Henrikkel... 149. o.

[383] OHA-interjú Vass Henrikkel... 149. o.

[384] Vass Henriknek 10-12 funkciója volt ekkor, többek között a Magyar Történelmi Társulat egyik alelnöke.

[385] OHA-interjú Vass Henrikkel... 150. o.

[386] OHA-interjú Vass Henrikkel... 150. o.

Mint volt kiadói vezető jobban érzékelte az egész tudományos munka rákfenéjét, „az elkorcsosulás rendszerét". Ha valakit nem hajt az alkotás öröme vagy kényszere, az „korcs emberé válik és ezek azzá is váltak".[387]

A tudományos osztályon a munkaidő[388], illetve ellenőrzésének kérdése „örökzöld" vitatémának bizonyult: Ezt azért tartotta veszélyes dolognak egy levéltárosként valamint tudományos osztályon dolgozó történészként is ismert kutató ironikus megfogalmazása szerint mert „ha valakiről tudjuk, hogy mikor, hol van és tudjuk, hogy fél kilenctől 5 óráig itt ült az intézetben az íróasztalánál, az alapjában véve jó dolog, mert legalább tudjuk, hogy *nem a Széchenyi fürdőben tartózkodik*."[389] Persze a tudományos kutatóknál ennek nincs jelentősége, sőt azt kellene mondani, hogy örvendetes dolog, ha valaki nem az Intézetben, hanem pl. az Országos Levéltárban vagy a Széchényi Könyvtárban tölti a napot...

Kálmán Endre, igazgatói működése alatt a fentiekkel szemben azt a véleményt képviselte, hogy általában az a helyes, ha a munkatársak az Intézetben tartózkodnak, mivel „az otthoni munka nélkülözi a kollektivának a nevelő erejét."[390] Ennek az álláspontnak Szabó Bálint azzal kívánt érvényt szerezni, hogy kötelezte a munkatársakat, hogy a délelőtt folyamán semmilyen ügyben ne keressék fel és ne zavarják egymást és „általában minél minimálisabbra csökkenjen az olyan helyzet, hogy aki dolgozik, azt kizökkentik a munkából".[391]

További „slágertéma" volt a „káderkérdés". Ságvári Ágnes megfogalmazása szerint „ha 1964-ben idehozunk valakit az intézetbe, 1967–68 előtt tudományos munkára biztosan nem lesz alkalmas, beleértve az archívumi munkát, a könyvtárosmunkát is."[392] Így „több évi tapasztalat kell ahhoz, hogy el lehessen dönteni, alkalmas-e valaki tudományos munkára vagy sem.[393]"

[387] Így például Zsilák András ún. egykönyves kandidátus volt, sőt könyv nélküli, mivel a Szovjetunióban írt kandidátusi dolgozatát három év alatt elkészítette, ott megvédte, de azt Magyarországon nem lehetett kiadni.

[388] Folyamatosan a Történettudományi Intézettel „mérte össze" magát az Intézet tudományos osztálya: „ott kétszer hetenként vannak bent a munkatársak, ilyenkor mindig meg lehet találni őket. Így kellene nálunk is". Erényi Tibor felszólalása, (1959. év?) a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 10. o.

[389] MOL 280. f. 1948–64/7. ő. e. 263. o.

[390] Kálmán Endre felszólalása az osztályértekezleten az 1958-as munkaterv kapcsán, a. n. és é. n. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 2. o.

[391] MOL 280. f. 1948–64/7. 264. o.

[392] MOL 280. f. 1948–64/7. 298. o.

[393] MOL 280. f. 1948–64/48. ő. e. 25. o.

Ha pedig megállta a helyét, jött az újabb megméretés. Ságvári Ágnes: „ha abból indulunk ki, hogy a párt számára az intézetnek elsősorban *tudományos feldolgozó munkát* kell végeznie és a marxizmus elleni – nyugodtan mondhatjuk, marxista köntösben jelentkező – támadásokkal szemben lépést kell tartanunk, és komolyan kell érvelnünk, akkor azt hiszem, éppen a saját munkatársaink megbecsülését jelenti az, ha egyre nagyobb követelményeket állítunk a munkánk elé."[394]

14. kép: Kálmán Endre

Az elkészült tudományos munkák színvonalának „mérése" bonyolult feladat: a sok (a dogmatizmustól és liberális tendenciáktól mentes) tényanyag felsorakoztatása egyfelől, másfelől viszont a belőle levonható megfelelő színvonalú elvi általánosítások hiánya, a nemzetközi történeti összefüggések nem kellő bemutatása a jellemzője ezeknek az írásoknak. Egyes munkatársak „stílusbeli fogyatékossága" összekapcsolódik az általános műveltségükben mutatkozó hiányosságokkal is."[395]

A PTI-nek szélesebb történészkörökben nem volt igazi szakmai súlya, tekintélye, ahogy már korábban említettem. Strassenreiter Erzsébet[396], természetéből adódóan élesen fogalmazott: „Ránki és Berend elvtársak tényleg képzettek, értelmesek, tanulni lehet tőlük, de semmi szükség sincs arra, hogy bálványokat állítsunk fel, s úgy tüntessük fel, mintha a Történettudományi Intézetben minden követendő, nálunk pedig csak tanulni kell."[397]

Folyamatosan szükség volt arra, hogy a megjelenő munkákat összehangolja a Párttörténeti Intézet és „házi kiadója", a Kossuth Könyvkiadó.[398] Az évenkénti

[394] MOL 280. f. 1948–64/7. 296. o.

[395] Jelentés a Párttörténeti Intézet 1962-es munkájáról és az 1963. évi feladatairól, a. n. és é. n. MOL 280. f. 5/17. ő. e. 6. o.

[396] Strassenreiter Erzsébet 40 éven keresztül egy munkahelyen, az Intézetben dolgozott!

[397] MOL 280. f. 1948–64/7 278–279. o.

[398] „A Kossuth terjesztői arról számoltak be, hogy kiadványainkat általában nehezen tudják eladni. Az üzemekben csak a népszerű és az olcsó kisebb kiadványok kelnek el." Kóti János: Feljegyzés az intézeti kiadványainkkal kapcsolatos problémákról, 1964. június 2. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 1. o.

egyeztetés ellenére az „elfogadott terveket egyik intézmény sem tekintette törvénynek. Előfordult, hogy a Kiadó időben bejelentett és határidőre elkészült munkákat nem tudott időben megjelentetni, de még gyakoribb volt, hogy a határidőre ígért munkákat nem adták le a Kiadónak, sőt a határidőket éveken keresztül kitolták.[399] Az Intézet „hárított", a nehézségeket úgy hidalta át, hogy a könyvkiadási terveiket az Agit. Prop. Osztállyal vizsgáltatta felül, aki egyúttal az intézeti kiadványok megjelentetésére kötelezte a Kiadót. A nagyobb lélegzetű munkák kiadásának nyűgét az Akadémia Könyvkiadónak adták át, ahol azokat kisebb példányszámban, de teljes terjedelemben nyomtatták ki. Az állami könyvesboltok a kiadványokból alacsony példányszámot[400] kaptak, s raktárkészletük sem volt számottevő. „Műveink ma még csakis közvetve gyakorolnak hatást a tömegekre."[401] Nagyon hiányoztak a munkásmozgalom nagy eseményeinek népszerű ismertetői, memoárok, életrajzok, munkásmozgalomtörténeti regények.

A honoráriumok[402] ügyében a „teljes szubjektivitás és az üzleti szempontok érvényesültek". Az egyenlő elbánás elvének be nem tartásáért az Intézet vezetősége kérdőre vonta a Kiadót: „miért kapnak a Történettudományi Intézet velünk azonos feltételek között dolgozó munkatársai egy-egy munkáért többet, mint a Párttörténeti Intézet dolgozói?"[403]

Az intézeti munkák propagálása, eladhatósága, a népszerűsítéskérdése az 1956 utáni korszakban egyre inkább foglalkoztatta a vezetőséget. „A párttörténet fogyasztóival" több, szélesebb kapcsolattartásra kell törekedni.[404]

[399] Az elsőre példaként a MMTVD VI. kötetét, S. Vincze Edit monográfiáját, az utóbbira Svéd László munkáját, az MMTVD IV. kötetét és a Horthy-korszakos dokumentumköteteket lehet felhozni. Feljegyzés a Kossuth Kiadó és a Párttörténeti Intézet közös megbeszélés számára, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 1. o.

[400] Pl. *A munkásosztály az újjáépítésért* című kötetből 1500 példányt kapott az ÁKV 1961-ben, 900 példány raktáron hevert belőle, a többi volt az üzletekben.

[401] Kóti János feljegyzése. Uo. MOL 289. f. 5/13. ő. e. 2. o.

[402] A honoráriumok ügye korábban abban az összefüggésben is felmerült, hogy „a politikai és társadalomtudományi művek honoráriumának rendszerét változtassák meg, oly módon, hogy e művek honoráriuma ne maradjon le a szépirodalmi művek honoráriumától". Nemes Dezső: Feljegyzés a tudományos intézetek kiadványainak intézeti szerkesztése és honorálása ügyében tartott megbeszélésről, 1955. január 28. MOL 280. f. 1948–64/50. ő. e.

[403] Uo. 5. o.

[404] Betlen Oszkár felszólalásában arról beszélt, hogy „a napokban azt kérdezte a Televízió, hogy mikor alakult meg a Szovjetunió. Megmondtam nekik. Kellett vállalni, mert nem vállalhatjuk mi az Intézet nevében, hogy nem adunk felvilágosítást az ilyen kérdésekre". Jegyzőkönyv... ua. 51. o.

A Titkárság (1961. március 28-i) határozatának megfelelően az Intézetben létrejött a *tájékoztatóés propaganda csoport*. A „szervezeti feltételek mind megvannak ahhoz, hogy az Intézetnek vezető szerepe legyen a társadalomtudományi életben. Helyes, ha verjük az asztalt. Igenis, legyen jobb az Intézet propagandája, mert most pocsék."[405] Szorgalmazták a „kifelé fordulást", a népszerűsítést, a kooperációt más tudományterületek művelőivel, a média teljes spektrumának igénybe vételét.

Kádár János úgy tekintett az Intézetre, mint amelynek kettős jellege van, „egyrészt a párttörténetírás, az elvi kérdések tisztázása, de ez mellett van bizonyos propaganda és agitációs munka is (30 %), a kettő együtt tehát az Intézet belső munkáját adja [...]ami ahhoz, hogy jól végezzük az elméleti munkánkat és *ne elefántcsonttoronyban éljünk*, feltétlenül szükséges, annak a belső munkának az elvégzése szükséges."[406]

Kádárnak az volt az elve, hogy az Intézetben dolgozók nem kereshetnek többet, mint a Történettudományi Intézet dolgozói, mondván „elvhűségből, elhivatottságból legyenek itt, nem a pénzért."[407]

A *Párttörténeti Közlemények*, a propaganda egyik „zászlóshajója" is küzdött azzal a nehézséggel, mint a kiadványok többsége: éppen azokat nem érte el, akiknek szólt. „A probléma az, – írta Borsányi György 1962-ben –, hogy van egy réteg, akikhez nehezen jutunk el, ez a pártpropagandisták középső rétege. A pártpropagandisták legfelsőbb szintje [csak felszínesen] olvassa. A funkcióvezetők nem olvassák, nem is tudják, hogy van."[408]

A népszerűsítésre törekvő javaslatok, határozatok sorából néhány: Javaslat a Magyar Munkásmozgalmi Intézet és a Budapesti Pártbizottság közötti kapcsolat megjavítására és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet fokozott népszerűsítésére, 1955. május 31.; Javaslat a Híradó és Dokumentumfilmgyár és a Magyar Munkásmozgalmi Intézet közötti kapcsolatra; Javaslat a klub-bizottságnak magyar munkásmozgalom története tárgyú műsorra, 1955. július 16. MOL 280. f. 1948–64/50. ő. e.

[405] Ságvári Ágnes felszólalása, Jegyzőkönyv... ua. 60. o.

[406] Szabó Ágnes felszólalása, Jegyzőkönyv... ua. 52–53. o.

[407] Interjú Botos Jánossal...

[408] Jegyzőkönyv az 1962. február 3-i Párttörténeti Intézetben megtartott osztályértekezletről, Borsányi György hozzászólása, MOL 280. f. 5/19. ő. e. 22. o.

2. A „Kun Béla-ügy" (1979)[409]

„A gyermeket még magzat korában nem ölték meg..."[410]

Az ellenforradalmi dokumentumkötet ügye után a legfelső pártvezetés – Nemes Dezsőn kívül – mintha megfeledkezett volna az Intézetről. Amikor a 70-es évek végén a Kun Béla-életút feldolgozásával a párttörténetírás csúcsra ért, a pártvezetés 1958-as megoldást választotta: újra diszkreditálta a funkciójában jól teljesítő intézetet.

2. a. A Kun Béla-könyv előzményei

Először a szintén párttörténész, művelt, nyelveket tudó, 1956 októberéig a *Szabad Nép* főszerkesztő-helyetteseként dolgozó Betlen Oszkárra[411] osztották a feladatot, aki nem vállalta, majd Vass Henrik – a kandidátusi munkáját éppen befejező – Borsányi Györgyöt[412] győzte meg[413] az életrajz elkészítésének szükségességéről. „Kezdettől fogva hangsúlyoztam, hogy ne publikációs szempontból, hanem kizárólag tudományos-történeti és politikai érdekeket figyelembe véve kutassa, dolgozza fel a témát"[414] – kapunk újabb ízelítőt az utólagos magyarázkodásból. Nemes Dezsőt, a kézirat egyik bírálóját, lektorát erős kritikával illette levelében

[409] Pók Attila (akit Vass Henrik felkért, hogy legyen az emlékiratai lektora) még Vass életében könyvet tervezett a Kun Béla-történetről. „Összeszedtük az anyagokat, sokat foglalkoztunk vele Vass Henrikkel, de nem lett belőle semmi. Székely Gábor próbált ebben segíteni, de azután Vass Henrik meghalt 2004-ben... Mint cseppben a tenger, az akkori korszak hangulatát tükrözi." Interjú Pók Attilával...

[410] Murányi Gábor: Nyomdafestéket tűrt csak. *HVG* 2018. május 3. 42–53. o.

[411] Vass Henrik így emlékezik rá: „Írni tudó, kutató munkára alkalmas, kitűnően felkészült művelt ember volt. Csehül, németül, oroszul szinte anyanyelvi szinten beszélt, megtanult franciául és németül is... Mikor felkértem, azt válaszolta, hogy ő nem olyan hülye, hogy ebbe a méhkasba beletegye a kezét, mert ebbe bele lehet bukni." OHA-interjú Vass Henrikkel... 159. o.

[412] Borsányi György: lásd az annotált névmutatóban.

[413] Borsányit – Vass elmondása szerint – nem kötötték sem kortársi, sem szervezeti, sem érzelmi szempontok, viszont Kun Béla bonyolult, szövevényes kapcsolatrendszere problematikusnak bizonyult, főként a még jelentős funkciót betöltő „elvtársak", akik a főhőse ellenségei voltak. OHA-interjú Vass Henrikkel... 160. o.

[414] Vass Henrik levele Óvári Miklóshoz, 1979. május 25. szigorúan bizalmas, személyi felbontásra! PIL, 339. f. Vass Henrik-iratai.

Vass Henrik: „Én semmiféle jelzést nem kaptam a leadásra szánt kézirat politikai és szakmai problémáiról. Tehát megbíztam – nem is alaptalanul – helyettesem felkészültségében, és ha ő informált volna engem arról, hogy gondok vannak a kézirattal és ennek ellenére jelenik meg ebben a formában a könyv, akkor ezt időben megoldottuk volna...– s amit duplán aláhúzott – csupán annyit jegyzek meg, hogy az általa írt könyv súlyos hibái ellenére, Borsányi György a *'mi emberünk'*!"[415]

Kun Béla személye, az ún. Kun-kérdés a pártban még jóval a Borsányi-könyv előtt is folyamatosan napirenden volt. Tudomásom szerint az első ezzel kapcsolatos feljegyzés 1956. március 6-án íródott, amely *„Javaslat a Politikai Bizottsághoz, Kun Béla rehabilitációjával kapcsolatos teendőkről"* címet viseli. Ebben Friss István, Horváth Márton, Nógrádi Sándor és Réti László arról értekezett, hogy „Kun Béláról régebben azt tanítottuk, hogy trockista-bucharinista áruló volt és ez a felfogás szélesen elterjedt a párttagság és a dolgozó tömegek között. Utóbbi időkben már nem neveztük árulónak, de továbbra is csak elkövetett hibáiról beszéltünk. Ezt a változást így általában nem igen vették figyelembe és továbbra is a régi felfogás maradt általánosan ismert. A feladat most az, hogy egyrészt jóvátegyük azt az igazságtalanságot, amely azzal érte Kun Béla nevét, hogy árulónak, imperialista ügynöknek neveztük, másrészt, hogy megmutassuk tényleges történelmi szerepét és jelentőségét, bátran beszéljünk nagy történelmi érdemeiről, de továbbra sem hallgassuk el azokat a hibákat és tévedéseket, melyeket ő és az általa vezetett párt és kormányszervek elkövettek."[416]

Ezért aztán egy időre kivonták a könyvkereskedői forgalomból a Rákosi Mátyás – Nemes Dezső féle, a magyar párttörténet oktatása alapjául szolgáló pártfőiskolai előadások első kiadását, valamint Lenin Művei 29–31. kötetét és a *Lenin Magyarországon* című művet, (ahol ki kellett cserélni a lapokat, amelyeknél a jegyzetben Kun Béláról volt szó!)[417]

Egy 1961-es előterjesztésben („Megjegyzések Kun Béla tevékenységének értékeléséről") ilyen mondatok szerepeltek: „Javaslom, hogy fokozzuk a megbecsülését, 1928 után pedig egy árnyalattal jobban hangsúlyozzuk személyes felelősségét." „Kun Bélát felelősség terheli a lemondás körülményeiért, melyek a Kommunista Párt részére megnehezítették a visszavonulást."[418]

A Kun-kérdés az Intézetben is állandó téma volt. Orosz Nándor igazgató 1961-ben ezt írta a *Népszabadság* szerkesztőségébe az egyik értékelésről:

[415] Vass Henrik levele Nemes Dezsőhöz a Kun-kötet recenziójáról, 1979. július 11. PIL, 339. f. Vass Henrik-iratai.

[416] MOL 280. f. 1948–64/35. ő. e. 1. o.

[417] Uo.

[418] 1961. október 2. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. a. n. 1–3. o.

„...az az érzésem, hogy a Kun Béláról megrajzolt politikai összképben a Tanácsköztársaság kikiáltásáról mindvégig inkább a negatívumok dominálnak [...] Végeredményben – mint mindig – a politikai célszerűség fogja eldönteni, hogyan foglaljunk állást a ténylegesen elkövetett hibák kérdésében."[419]

Borsányi György esetében három kemény, megfeszített év telt el kutatással, míg az első műhelyvitára sor került az Intézetben, majd másfél évre rá készült el az átdolgozott, hatszáz oldalnyi kézirat, amit egynapos belső vitán – szűk körben[420] – vitattak meg az Intézetben. Ekkor 150 oldalt kihagyásra javasoltak, főleg azokat, amelyek még élő személyekre nézve súlyosan kompromittálóak lehettek. Ennek alapján dolgozta át a szerző a később könyv alakban megjelent munkáját.

2.b. A könyv recepciója

Borsányi György Kun Béla-monográfiáját 1979-ben 25 ezer példányban nyomtatták ki. A szó igazi értelmében soha nem volt betiltott mű, csak nem került könyvesbolti forgalmazásba.

Berei Andor[421], a Kossuth Kiadó igazgatója vállalhatónak tartotta a kiadást[422], ha a párt mellé áll. Berei a téma kiváló szakértője volt, Kun Bélával dolgozott is együtt, így kezébe vette a könyv szerkesztését. „Berei múltja miatt óvatos volt, és ok nélküli politikai félelem is vezette ebben a munkában" – nyilatkozta évtizedekkel később Vass.[423] Kemény szakmai vitákat folytatott Borsányival.[424]

[419] Orosz Nándor levele Nemes Dezsőhöz, 1961. augusztus 24. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e.

[420] Kende János szerint „sajnos Borsányi kivételezettsége volt az egyik csapda, nem volt szakmai vitája a kéziratnak, hanem kijelöltek egy nagyon szűk grémiumot, (Szabó Ágnes, Zsilák András és Vass Henrik) mely elolvasta a kéziratot. Én is megkaptam – titokban – a szerzőtől az első két fejezetet, véleményt kért róla. Az 1919 előtti és a Tanácsköztársaság-fejezetről szigorú kritikát mondtam, de Borsányi nem változtatott rajta." Interjú Kende Jánossal...

[421] Berei Andor: lásd az annotált bibliográfiában.

[422] „Az átdolgozott kézirat alapján az életrajzot a Magyar Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából kívánjuk megjelentetni." Berei Andor feljegyzése Nemes Dezső részére Borsányi György Kun Béla életrajzáról, 1978. május 2. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[423] OHA-interjú Vass Henrikkel... 161. o.

[424] Berei Andor pl. arra hívta fel a szerző figyelmét, hogy Kun Béla jellemrajzában nagy helyet ad olyan szubjektív fogyatékosságoknak, „amelyek történelmi szerepét nem, vagy csak kevéssé érintették." A Szovjetunióban kialakult személyi kultusz és törvénytelenségek kapcsán pedig felvetette, hogy „helyes-e minden kommentár nélkül közölni azoknak a törvénytelen letartóztatásoknak tényeit, amelyeket Kun Béla inspirált és amelyek magyar elvtársakat érintettek." Berei Andor feljegyzése Nemes Dezső részére Borsányi György Kun Béla életrajzáról, 1978. május 2., PIL, Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 2. o. Végül Berei javaslatára hét ívvel rövidült a kézirat.

Kádár János 1979 májusában még úgy látta, hogy „kisebb hiba, ha szóban forgó könyv most és a jelenlegi formájában nem kerül forgalomba, mint ha az osztályellenség által is kihasználható botrány lesz, így a kiküldött példányokat visszakérték, leállítottak a könyv előzetes propagandáját és a kritikák közlését is."[425]

Az 1979. május 22-i határozatában az MSZMP Központi Bizottságának Titkársága megtiltotta a szóbanforgó monográfia terjesztését. Ötezer példány forgalomba került. Húszezret azonban a Kossuth Könyvkiadó raktárába visszaszállítottak, ahol kilenc esztendeig lapult, amíg ennek kb. egyharmada vájtfülű és értő olvasókhoz[426] vándorolt. Vass Henrik – akit egész életében kísértett a Kun-ügy – visszaemlékezésében azt tartotta „legfurábbnak", hogy nem zúzták be a kötetet. Ugyanekkor megállapította, hogy az az állítás miszerint a mű „dezorientálja a közvéleményt és politikai zavart okoz" nem állja meg a helyét.[427]

Erényi Tibort és Zsilák Andrást[428] az Intézet igazgatóhelyetteseit 1979. június

[425] Kádár János szóbeli beterjesztése a Kun-kötet ügyéről PIL, 339. f. Vass Henrik-iratai. Érdemi bírálóknak Aczél Györgyöt, Nemes Dezsőt, Óvári Miklóst és Győri Imrét jelölte ki.

[426] „Ez adott egy plusz érdeklődést, mivel így sokkal többen olvasták el... " vall erről Borsányi Katalin, Borsányi György lánya, Interjú Borsányi Katalinnal, 2012. július 4.

[427] Vass, aki mikor átvette az Intézet vezetését, azt vallotta hivatalosan a munkatársak előtt is, hogy „el kell menni a politikai tűrés határáig a publikálásban és meg kell várni az időt, amikor ez a határ tágítható, bővíthető lesz."1958-ban, még kiadóvezetőként kezdeményezett egy gyűjteményes kötet kiadását Kun beszédeiből és írásaiból, amit az akkori intézeti vezetők elutasítottak. Ekkor az illetékesek hozzájárulásával Pintér Mariannal közösen sajtó alá rendezték Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások* című kötetet (bev. Münnich Ferenc), Kossuth Könyvkiadó, 1958. A kötetet a Kun család is támogatta. Viszont sem ez, sem pedig a később két kötetben kiadott Friss Istvánnéval és Szabó Évával közösen készített forráskiadvány (Válogatott írások és beszédek, 1-2. Bev. Münnich Ferenc, Kossuth, 1966.) nem pótolhatta a Kun-biográfia hiányát. OHA- interjú Vass Henrikkel... 139. és 159. o.

[428] Vass Henrik így vall erről az időszakról: *„A fejem búbja is teli volt ilyen alkotói, tudományszervezői gondokkal és kértem a helyettesemet, Zsilák Andrást, – aki egyébként tudományos helyettesem volt – hogy vegye át a Kun Béla kézirat gondozását.* Magyarul szólva: ő hagyja jóvá azt a kéziratot, amit átadunk a kiadónak, mert fizikailag, szellemileg képtelen voltam ezzel is foglalkozni, ha nem akarjuk elfektetni." OHA- interjú Vass Henrikkel... 161. o.

12-ére a Politikai Bizottság[429] elé idézték az „ügy" megtárgyalására. (Vass Henrik igazgató ekkor betegszabadságon[430] volt.) A probléma kiemelkedő jelentőségűnek bizonyult, még Kádár János is hozzászólt, miként Nemes Dezső[431] is, a kötet „nem hivatalos" lektora. Erényi Tibor ekképpen emlékezett vissza a megbeszélésre, főleg a pártfőtitkár gondolataira: „Az ügy érdekessége, hogy tulajdonképpen nem tudtuk, mi is a baja a PB-nek az életrajzzal: az-e, hogy túlságosan megértő Kun Bélával szemben, aki közismerten a sztálini tisztogatások áldozatává vált, vagy ellenkezőleg: túlságosan is kritikus. Hamarosan kiderült, hogy főleg az utóbbi. Kádár viszonylag ritkán foglalkozott történeti kérdésekkel: akkor is többnyire általánosságokban. Ezért meglepő volt, hogy *'mellesleg szólva'* kezdettel, mintegy 'jegyzőkönyvön kívül' – eleinte meglehetősen élénken – történeti megjegyzéseket tett, amelyekről megvannak a jegyzeteim."

Szavaiból kiderült, hogy a könyv hősétől – bár tragikus sorsát fájlalja – nincs különösebben elragadtatva. Hangsúlyozta vagy inkább „maga elé" mondta: „Kun Béla úgy vélte: egy hét leforgása alatt rendeleti úton létre lehet hozni a szocializmust." Ez – úgymond – voluntarizmus, amiből okulni kell. Nem ismerte (igaz, akkor mások sem) a „forradalmi fokozatosság" elvét, mindent egyszerre akart elérni, „talán utópikus céljai is voltak". Igaz, a tömegek a vesztes országokban a több mint négy évig tartó háború után türelmetlenek voltak, radikálisok. De nem helyes csak a legelkeseredettebbekhez igazodni. Egyáltalában: „nem lehet csak a

[429] Létrejött egy bizottság, tagjai: Nemes Dezső, Aczél György, Óvári Miklós, Győri Imre, Zsilák András és Nonn György. „Ők döntöttek arról egy szigorúan bizalmas PB-határozatban, (Ikt.száma: H/287) hogy betiltották a Kun-könyvet és leállították a terjesztését." Lásd Jelentés a Politikai Bizottságnak Borsányi György: Kun Béla című könyvéről. (*A jelentést a Politikai Bizottság1979. június 12-i ülésén megtárgyalta.)* PIL, Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[430] Vass Henrik életveszélyes állapotban három hétig feküdt a SOTE sebészeti klinikáján egy kritikus pajzsmirigyműtét után. Még alig volt eszméleténél, mikor bejött hozzá a szerző és átadta a Kun-kötet első dedikált példányát: „Vass Henrik elvtársnak, e mű kezdeményezőjének és mentorának, köszönettel a sokirányú segítségért. 1979. V. 16. Borsányi György." OHA-interjú Vass Henrikkel... 162. o.

[431] „Nemes Dezső a purifikálás nagymestere volt, aki egyetlen szó erejéig eltért a marxizmus-leninizmus szellemétől, máris bekerült az üldözendő ellenség kategóriájába... más, hozzám hasonlóan, nagyokat hallgatott, védte a hadállását és gyakorolta a túlélés művészetét. Voltak azonban olyan fiatalok is, akik nem hittek a szemüknek. Azt gondolták, hogy a tojásfejű gnóm (Rákosi Mátyás) csak egy rossz vicc vagy rémálom, amelyből előbb vagy utóbb felébredünk..." – ad korfestő leírást az 50-es évekről Ormos Mária. Ormos Mária: *Remények és csalódások*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 94. o.

tömegek uszályában politizálni". Ennek rossz vége lesz. A történetiség elvének a fokozatosság felel meg. A dolog lényegét tekintve ez is lehet radikális. Lenin erre is példát adott: gondoljunk az új gazdaságpolitikára, a NEP-re. (Megjegyzem, 1979 nyarán vagyunk, amikor a néhány évvel ezelőtt megrekedt reform a fokozódó gazdasági nehézségek hatására ismét erőre kapott.) „Nem a dogma a fontos, hanem az élet." Persze, Kun Béla érdemeiről sem feledkezhetünk meg. Ki szállt szembe nagy hadsereggel az antant cseh–szlovák és román szövetségeseivel: Kun Béla vagy Horthy? A román királyi hadsereg előnyomulása következtében Kun Béla elvesztette hatalmát, Horthy pedig megszerezte. Meg azután Kun Béla, úgy tudom, gondolt valamiféle Közép-Európát magába foglaló – persze szocialista – konföderációra. Nem lett belőle semmi. De Horthy gondolt-e ilyesmire? Nem. Sőt elrontotta a dolgot a szomszédokkal: s az ország hamarosan háborúban találta magát, a vesztes oldalán. Mi az, amiről manapság is szó esik? „Nemzeti kommunizmus." „A kommunisták nemzetiek is, de internacionalisták is." Olyan nehéz ezt megérteni? Majd lezárta a témát: a mozgalom történetével nem úgy kell foglalkozni, hogy az olvasó – a bibliai Lót feleségéhez hasonlóan – „a rémülettől sóbálvánnyá váljék, ha hátra néz". De nem is erről van szó, folytatta. „Nem lehet csak a negatív elemeket kiemelni, bírálni és megfeledkezni az eredményekről."[432] Borsányi „először az egekig magasztalja Kun Bélát, aztán lerántja a sárba". (Ez a megállapítás mutatja, hogy nem olvasta a könyvet, legfeljebb „belenézett". – E. T.) Sokszor a levéltári anyagok is megtévesztőek. Miféle módszer ez? „Én sem szeretném, ha irataimban turkálnának." Hja, a külső és belső körülmények: ezeket gondosan mérlegelni kell. Nem jó csak önmagukban nézni a dolgokat. Ezeket „csak úgy mondtam". Nem tartoznak tulajdonképpen ide. Zárta le – láthatóan már kedvetlenül – a témát Kádár János. Nemes Dezső arról beszélt, hogy az említett „hibákra" lektori véleményében is rámutatott. Egyébként – „meg kell, hogy mondjam" – a könyvbevonás helyett a sajtóban inkább „a marxista kritikát" kellene alkalmazni. Kádár legyintett."[433]

Végezetül a határozat – többek között – megállapította: „A Párttörténeti Intézet és a Kossuth Könyvkiadó vezetőit politikai felelősség terheli azért, mert

[432] „Ilyenre az SZKP XX. kongresszusa óta nem volt példa a nemzetközi munkásmozgalomban, hogy egy pártalapítóról, Lenin közvetlen munkatársáról egy marxista kiadó ennyi negatívumot gyűjtött volna össze." – írta többek között 1979-ben feljelentő levelében Kun Miklós. In Huszár Tibor: *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Osiris, Budapest, 2002, 534–536. o.

[433] Erényi Tibor évtizedekkel később közzétette a dokumentumot saját megjegyzéseivel. („Mellesleg szólva". Kádár János Kun Béláról és a történelemről. *História*, 1994/3. sz. Nyílt Tér rovat.)

elmulasztották az ilyen – politikai szempontból elsőrendűen fontos – kiadványoknál kötelező fokozott kontrollt." Majd a továbbiakban: „A Politikai Bizottság tudomásul veszi a mű nyilvános terjesztésének, sajtókritikák közlésének leállítását. A könyvet – belső, bizalmas kiadványként – kapják meg a zárt részlegekkel rendelkező könyvtárak, valamint a történelmi kutatásokkal foglalkozó intézmények és tanszékek". Végezetül leszögezi[434]: „az ügy tanulságait megfontolva, a Párttörténeti Intézet és a Kossuth Kiadó munkáját fokozott figyelemmel kísérve a Kun Bélával kapcsolatos kutatásokat tárgyilagos szellemben folytatni kell."[435]

A Kun-ügy mögött külső okok is meghúzódtak: voltak olyan részletek, amelyek kiváltották a szovjet „elvtársak" tiltakozását. A megjelenés időpontja pedig azért volt problematikus, mivel Leonyid Brezsnyev éppen akkor látogatott Magyarországra...

Elsőként Nemes kritikája jelent meg a *Párttörténeti Közlemények*ben,[436] amelyet később különlenyomatként az ismét forgalomba kerülő könyvhöz mellékeltek. A könyv kéziratát még nyomdába adása előtt elolvasta és észrevételeit eljuttatta a kiadó vezetőinek, valamint a szerzőn kívül a Párttörténeti Intézet vezetőihez is. A szerző megköszönte Nemesnek és közölte, hogy túlnyomó részüket figyelembe vette, s a szöveget javította. Köszönetét megismételte a könyvben is. „Hogy mit nem vett figyelembe az észrevételeimből, az homályban maradt, így az is, hogy a koncepcióját illető észrevételeimet alapvetően figyelmen kívül hagyta. Nem is szokás lektorok segítségét a könyvben úgy megköszönni,hogy jelezzék a köszönet „részleges" voltát.[437]

[434] A Magyar Országos Levéltárban 288. f. 5/774. ő. e. alatt megtalálható e napirendi pont tárgyalásának jegyzőkönyve is. Kádár János felszólalását csak röviden közli arról, hogy ilyen fontos könyv esetében körültekintőbben kell eljárni. A személyében is érintett Nemes Dezső válasza hiányzik a jegyzőkönyvből.

[435] „A könyvben túlzottan előtérbe kerülnek a frakcióharcok részletei, a rendőri besúgók provokációi, az emigráns pletykák, a polgári sajtó rágalmainak elemzése, a konspirációs hibák, és viszonylag háttérbe szorul Kun Béla és a párt alapvető politikai, mozgalmi munkája." – idézte Vass Henrik interjújában a PB-határozatban foglaltakat. OHA-interjú Vass Henrikkel... 164. o.

[436] Nemes Dezső: Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza című munkájához. *Párttörténeti Közlemények* 1979/3. sz. 33–110. o.

[437] Lásd a *Párttörténeti Közlemények* 1979/3. sz. különlenyomatához fűzött megjegyzéseit. Nemes véleménye szerint, „ha megvitattuk volna a szerzővel a fennálló nézeteltéréseinket, akkor sikerülhetett volna kiküszöbölni a feldolgozás fogyatékosságait és kiigazítani a szerző szubjektivizmusából fakadó, megalapozatlan, s a tárgyilagosságnak ellentmondó és helytelen megállapításokat. Ezt azért is sajnálom, mert *a könyvnek nem kevés jó és szép része van*."

Vass szerint Nemes „borzalmas lektor volt, kukacos ember", ezért kérte Borsányit, hogy igyekezzék maximálisan figyelembe venni Nemes észrevételeit az „erősebb kutya" elve alapján.[438] Egy korábbi, 1978-as levelében Nemes Dezső úgy fogalmazott, hogy „a dzsentri mentalitást utánzó, kávéházi, kocsmai, bohémkedő polgári aranyifjúság mentalitásában véli a szerző megtalálni Kun 'beilleszkedésének' magyarázatát, mondván, hogy Kunt ez a mentalitás vonzotta, mert ez a közeg őt 'befogadta'. A munkásmozgalmi közegben viszont nem érezte jól magát 'az életforma különbözősége' miatt."[439] Nemes Dezső 1979-ben, az Intézet folyóiratában, a *Párttörténeti Közlemények*ben publikálta hosszú tanulmányát („Észrevételek Borsányi György Kun Béla politikai életrajza című munkájához" címmel[440]). „Nem szabad sajnálni a további munkát ezen a könyvön, hogy helyesebb és pontosabb történeti ismeretekkel gazdagítsa az olvasót, és ezáltal egyben hatékonyan segítse az ideológiai harcot itthon és nemzetközileg is" – húzta alá kéréseit Nemes – ez természetesen „aktuális politikai feladata is, amitől egy kommunistatörténész nem viszolyoghat, hanem tudományos felkészültségének minden erejével segítenie, vállalnia kell."

Az Intézeten belül maradt ugyanakkor az a sarkos ellenvélemény, melyet Hajdu Tibor történész fogalmazott meg a Nemes-kritikával szemben. Olyannyira nem került ez ki, hogy csak kettőjük – Vass Henrik hagyatékában megőrzött – levelezésében bukkantam rá.[441] Hajdu hozzászólását átküldték Nemes Dezsőnek a pártközpontból, de ő nem járult hozzá a közléshez.[442] Hajdu szerint „a Kun-életrajz különös sorsa eleve zavarba hozta a könyv olvasóit, még a szakembereket is, – akik tájékoztatás hiányában mendemondákra vannak utalva – és ezt a zavart Nemes elvtárs írása sem tudta eloszlatni".[443] Nemes – bár vitára késznek mutatkozott –, de nehezményezte az őt ért kritikát.

A PB állásfoglalását lobogtatta, amely elhatárolta magát a Borsányi-könyvtől azzal az indokkal, hogy a mű színvonala nagyon egyenetlen, nem csupán Kun Bélát, hanem a kommunista mozgalmat illetően is vannak hibák és „igaztalan

[438] OHA-interjú Vass Henrikkel... 162. o.

[439] Észrevételek Borsányi György: Kun Béla politikai életrajza c. munkájához, PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[440] *Párttörténeti Közlemények* 1979/3. sz. 33–110. o.

[441] 2019-ben a Politikatörténeti Intézet Levéltárában, Nemes Dezső dokumentumai között is találtam másolatot ebből a levelezésből. „Megjegyzések Nemes Dezső elvtárs észrevételeihez Borsányi György Kun Béla-életrajzához" Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 26. o.

[442] Interjú Hajdu Tiborral...

[443] Hajdu Tibor levele a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztőségének, 1979. november 5. PIL 339. f. Vass Henrik-iratai.

részek", s különösen a KMP-ről írottak rendkívül egyoldalúak. „Vannak, akik ezt könnyen elviselik, én nem. Akkor sem, ha egyesek ezért még gúnyolni is próbálnak." A levelét így zárta: „Gondolom, hogy célja csupán az én észrevételeimmel való vita és nem annak kifejezése vagy sejtetése, hogy a PB állásfoglalásától kívánja elhatárolni magát. Ez esetben ugyanis nem a *Párttörténeti Közlemények* szerkesztőségéhez, hanem *a Pártközponthoz kellene fordulnia*."[444] Hajdu Tibor viszontválaszában arra utalt, hogy a Politikai Bizottság nem kérte ki a szakma véleményét, a testület döntését pedig csak a Párttörténeti Intézet munkatársaival ismertették.[445]. „Ez az eljárás példa nélkül áll az elmúlt 20 év gyakorlatában, amivel megint csak nem akarok ítéletet mondani – csupán a tényt regisztrálom."[446] „Milyen jövője lehet annak a pártnak – teszi fel Hajdu a költői kérdést –,amely a saját múltjától is fél?"[447]

Nemes Dezső[448] mellett több bírálója is akadt a könyvnek. A Józsa Antal[449] Milei György[450] páros szerint az opus nem jellegtelen, nem hatástalan alkotás, de nem nyújt olyan összképet, amely tudományos értelemben minden tekintetben megalapozott lenne. „A tudományos feldolgozás és a zsurnalisztika sajátos keverékét

[444] Nemes Dezső válaszlevele Hajdu Tibornak, 1979. november 12. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[445] Pintér István ezzel szemben úgy emlékszik (e kérdés eldöntéséhez nincs több információm!), hogy „Zsilák András, Szabó Bálint, Tokody Gyula és Erényi Tibor vett részt a vitán. *Milei nem vett részt, amiből később nagy probléma lett.*" Interjú Pintér Istvánnal...

[446] Hajdu Tibor levele Nemes Dezsőnek, 1979. november 14. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[447] „Megjegyzések Nemes Dezső elvtárs észrevételeihez Borsányi György Kun Béla-életrajzához" Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 24. o.

[448] Óvári Miklós Szabó Bálintnak a Nemes Dezső kritikájáról úgy nyilatkozott, hogy „nem tartom szerencsésnek, hogy [...] túl gyakran hivatkozik Borsányi elvtárs feltételezett indulataira, szándékaira, a konformizmustól való félelmére. Véleményem szerint nem a szándékot kell bírálni, hanem az eredményt, hiszen jó szándékkal is lehet rossz könyvet írni [...] A recenzió tervezete jó alapot ad ahhoz, hogy egy érdemi, tartalmas, tudományosan vitatkozó, nyugodt hangnemű írás szülessék. Ha már rosszul kezdtünk valamit, legalább a folytatása legyen hasznot hozó." 1979. október 22. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[449] Józsa Antal megnyilvánulása a bírálat mellett a sugárzó önbizalmáról is tanúbizonyságot tesz: „Sajnálom a jobbsorsra érdemes szerzőt, ha a Párttörténeti Intézet és a kiadó időben bevon a bírálók sorába, szívesen segítettem volna nem csak forrásokkal, hanem módszertani vonatkozásban is. Ez az utóbbi a fő gyengéje a monográfiának." Józsa Antal levele Nemes Dezsőhöz, 1979. május 27. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

450 Földes György emlékezete szerint „volt egy taggyűlés – mikor kijött az Intézetbe Óvári elvtárs és ismertette a határozatot. Utána Nemes megíratta Mileivel a könyv bírálatát. Ezért nagyon haragudtunk rá: a két Gyurinak egymástól 3 méternyire volt a szobaajtója a folyosón." Interjú Földes Györggyel...

nyújtja, olvasmányos ugyan, de a Párttörténeti Intézet elmúlt két évtizedében megjelent kiadványaitól tudományos megalapozottság, valóságtükrözés szempontjából – sajnos – jelentősen elmarad. Mostani megjelentetése szakmailag elsietett, elhamarkodott lépés volt."[451] Vass Henrik levélben jelezte Szabó Bálintnak, hogy Józsa–Milei a *Párttörténeti Közlemények*ben megjelentetni tervezett 80 oldalas recenziójának közlésével *nem ért egyet, de nem is akadályozza meg azt.*

Ketten föl is jelentették a szerzőt. Köztük volt Szerényi Sándor („Sas")[452] kommunista politikus, sakkszövetségi elnök, aki tizennégy éven át a Gulag-táborokban raboskodott[453]. 1956 után Kádár János első számú sakkpartnere volt. Egyike azon keveseknek, akiket a pártvezető tegezett és barátságával tüntetett ki. Szerényi a szemtanú hevességével nehezményezte, hogy bár Vass Henrik olvasta az ő 900 oldalas visszaemlékezését, valamint a hiteles párt- és Komintern dokumentumokat, mégis hozzájárult, hogy, a „PTI égisze alatt" Borsányi elferdítse a tényeket.[454] Megítélése szerint Kun Béla történelmi nagyságának tárgyilagos elismerése mellett – bár rá kell mutatni politikai hibáira – „a bűnös cselekedeteinek nyilvánosságra hozása árt a pártnak és szükségtelen."[455] Külön kiemelte, hogy

[451] *Párttörténeti Közlemények* 1979. november 12.

[452] Szerényi Sándor feljegyzése Óvári elvtárs részére Borsányi György: Kun Béla c. könyvéről, 1979. május 17. PIL, Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 1-4. o.

[453] Szerényi Sándor Kun Béla „jóvoltából" korábban „élvezhette" a száműzetés gyötrelmeit, mindenesetre régi „elvtárs", de roppant intrikus alkat volt, aki elismerte, hogy a párt érdekében ő is lehet az, akinek „ki kell nyomni a szemét". Lásd erről Interjú Hajdu Tiborral,... .

[454] Szerényi Sándor levele Vass Henrikhez, 1979. augusztus 23.

[455] Szerényi Sándor feljegyzése Óvári elvtárs részére Borsányi György: Kun Béla c. könyvéről, 1979. május 17. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 1. o.
„Arra kérlek Téged – írta Szerényi Óvárinak –, hogy minél előbb hívjátok össze a KMP II. kongresszusának még élő résztvevőit, mert azok valamennyien pontról-pontra meg fogják cáfolni Borsányi állításait és hasznos dokumentumként helyezhető el véleményük a PTI-ben." Szerényi Sándor feljegyzése Óvári elvtárs részére Borsányi György: Kun Béla c. könyvéről, 1979. május 17. 4. o. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. Ezt igazolja Szerényi Sándor levele Nemes Dezsőhöz, 1979. szeptember 12. Melyben Borsányi könyvének azon részét bírálta, amely a KMP 1929–1931 évi tevékenységével foglalkozik. „Nem a párt hősies történelmi küzdelmeinek eredményeit és fogyatékosságait taglalja, hanem úgy állítja be a dolgot, mintha a pártmunka a hibák sorozata lett volna." PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. A fentieket Szerényi egy 36 oldalas, bizalmas, belső, nem publikálandó anyagként készítette el 1979. augusztus 23-án.

Borsányi a „polgári történetírás 'objektivista' szemléletének tesz megengedhetetlen engedményt", például azzal, hogy megírja a szerző, hogy Kun Bélát eredetileg Kóhn Bélának hívták![456]

A másik emblematikus szereplő Kun Béla unokája, Kun Miklós[457] volt. Ma már ismert, hogy a kutatás szempontjából kivételezett helyzetű és megbízhatónak tartott párttörténész a szerzőt bemószerolta a mindenható Kádár Jánosnál. Kun Miklós történész[458], Kun Béla unokája („Nyikolaj")[459] a Kun család elismert mentorához írt levelében így jelentette fel párttársát: „Miközben a szerző rágalmait cáfoló forrásokat kutattam [...] nem lenne szándékom felújítani a frakcióharc gyászos és a KMP-re oly káros korszakát, ha nem látnám, hogy a Párttörténeti Intézet egyes vezető munkatársai a Kommunista Internacionálé archívumából olyan dokumentumokat közölnek, melyeket a volt frakcióharc vezetői terjesztettek ellene [Kun Béla ellen.] Ilyenre az SZKP XX. kongresszusa óta nem volt példa a nemzetközi munkásmozgalomban, hogy egy pártalapítóról, Lenin közvetlen munkatársáról egy marxista kiadó ennyi negatívumot gyűjtött volna össze."[460]

„Ez a könyv mélységesen megdöbbentett és felháborított, nemcsak mint Kun Béla unokáját (akit személyesen nem ismerhettem, de akihez családunk forradalmi hagyományai folytán, s az engem felnevelő Nagyanyám emlékét tisztelve nagyon kötődöm), hanem mint kommunistát is. [...] Valóban ilyen lett volna Kun Béla, akinek intelligenciáját Barbusse, Pavlov akadémikus, Piscator, a nagy német rendező dicsérte, az a Kun Béla, aki tömegek politikai vezére tudott lenni a történelem kritikus pillanataiban, aki Lenin iskoláját járta ki és páratlanul népszerű volt a nemzetközi munkásmozgalomban? Aki az elkövetett hibái ellenére, pontosabban azokkal együtt pozitív szereplőként vonult be a magyar munkásmozgalom történetébe?"– tette fel a kérdést a Nemes Dezsőhöz intézett 22 oldalas, hangsúlyozottan „magánlevelében".[461]

[456] Szerényi Sándor kiegészítő feljegyzése Óvári elvtárs részére Borsányi György: Kun Béla c. könyvéről, 1979. május 17. PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.

[457] „Mindig a Borsányi volt a nagyvonalúbb, mint Kun. Valahogy az volt az érzésem – emlékezett vissza Krausz Tamás –, hogy a Lukács–Landler–Kun frakció közötti harcot folytatta Kun Miklós és példaszerű, apparátcsik nyelvű leveleket írt... A tudományos közélet Borsányi mögé állt ebben az ügyben." Interjú Krausz Tamással, 2015. június 6.

[458] A Kun Miklós-levelezések (főleg orosz nyelvűek) PIL, 709. f. Kun Béla fond 46. ő. e.

[459] Agárdi Péter iskolatársának, Kun Miklósnak a beceneve. (Agárdi Péter szíves közlése.)

[460] Kun Miklós levele Kádár Jánoshoz, 1979. június 6. Közli: Huszár Tibor: *Kedves, jó Kádár elvtárs! Válogatás Kádár János levelezéséből*, 534–536. o.

[461] Kun Miklós levele Nemes Dezsőhöz, 1979. június 8. PIL, Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 21. o. és 5. o.

Újabb hét oldalas levelét Nemeshez pedig azzal a konstruktív javaslattal zárta, hogy „jó lenne nyilvánosan, ha közvetett formában is elejét venni a városban folyó pusmogásoknak úgy, hogy őszre a Magvető Kiadó *Tények és Tanúk* sorozatában megjelenne Kun Béláné könyve bőséges illusztrációs anyaggal. [...] Mindezt Kun Béla unokájaként éppen úgy el kellett mondanom, mint az MSZMP tagjaként, sőt a második tényezőt az adott esetben – azt hiszem jogg*al* – még fontosabbnak tartom. *Hiszem, hogy pártszerűen cselekedtem.*"[462]

1979-ben Kádár János személyes levélben Óvári Miklósra bízott egy nagyon kényes ügyet. Borsányi György hírhedtté vált Kun Béla-könyvéről volt szó, amelynek megjelenését a párt 'régi harcosa', Szerényi Sándor és a Tanácsköztársaság vezetőjének unokája, Kun Miklós kifogásolta. Az üggyel kapcsolatos levelezésből kiderül, hogy mivel Kádár nem akart belekeveredni, a feladatot Óvárira és másokra testálta.[463]

Az intézeti értekezleten, ahol a pártközpontból Óvári is részt vett, „megállt a kés a levegőben": két ember állt föl hozzászólni, állt ki a könyv mellett, Székely Gábor[464] (ő az egész műről nem akart nyilatkozni, de ami a Kominternről van a könyvben, azt jónak, szakmailag korrektnek tartotta) és a 28 éves Földes György. Azt mondta, hogy ez egy jó munka, de kétségtelenül lehetnek olyan politikai szempontok, hogy a szovjetek lépnek. Azt azonban nem tartotta szerencsésnek, hogy szakmai kérdésekben a PB foglaljon állást, hagyja a tudósokat dolgozni. „Ez egy kellően bonyolult álláspont volt ahhoz, hogy világos legyen, de messze több annál, amit a többiek képviseltek."[465]

[462] Kun Miklós levele Nemes Dezsőhöz, 1979. június 8. PIL, Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d. 4. o.

[463] Jellemző a levélen olvasható Kádár-feljegyzés: „Óvári Miklós elvtársnak. Sürgős! Bizalmas! Tájékoztatásul. (Olvassa majd el Aczél, Nemes és Győri elvtárs is.) Ha lesz döntés az ügyben, kérem, hívassa Kun Miklós elvtársat – mint egyik bejelentőt és személyileg is érdekelt embert – és tájékoztassa álláspontunk lényegéről. (A levélre én közvetlenül nem válaszolok.) Üdv. Kádár." In nol.hu/archivum/archiv-110584-92187

[464] Székely Gábor másként emlékszik: „Földes György semleges álláspontot foglalt el – bátor dolog volt ez is, viszont én voltam az egyetlen, aki megmondtam, hogy tudományos kérdésekben politikai állásfoglalást közölni megengedhetetlen, nem értek vele egyet. Nem lett következménye... Egyébként jól járt a Borsányi az üggyel, mert nemzetközi híre lett, így lett nemzetközileg elismert történész, aki amerikaiakat taníthatott Bécsben és a Közgázon. Nem az viselte meg, ami vele történt, hanem hogy ezt vele meg lehetett csinálni." Interjú Székely Gáborral, 2015. július 16.

[465] Interjú Földes Györggyel...

Borsányi Györgyről szélesebb szakmai körökben[466] az volt a vélemény, hogy „korszerűen gondolkodó történész, aki először írta le, hogy amikor az első szovjet katona átlépte a határt, akkor kezdődik a magyar párttörténet" – emlékezett meg róla később Huszár Tibor.[467]

2. c. A könyv utóélete

Borsányi kutatásának megkezdésétől a könyv megjelenéséig mintegy nyolc év telt el. A Kun-ügy előrevetítette Vass leváltását és az ügyben „spiritusz rektor"[468] Nemes Dezső reaktiválását.

Vass Henrik írásban, a betegágyáról közölte, hogy nem ért egyet a PB-nek a kötet ügyében (korábban már említett) 1979 júniusában hozott határozatával. Innentől indult el nyugdíjba küldésének folyamata. „Egyébként hadd mondjam meg, hogy [...], én, aki exponált ember voltam a pártban, engem Nemes Dezsőn kívül egy ember sem látogatott meg majdnem 6 hónapig – Egy telefon sem volt, még Óváritól sem."[469] Ez utóbbi megállapítás arra utal, hogy az ügyet a párt KB Titkárságán Óvári Miklósra[470] „szignálták", akihez Vass még a kórházi ágyából is többször fordult kérelemmel. Ekkor lebbentette fel a fátylat az előzményekről: a biográfia elkészítését már 10–12 évvel korábban az intézet vezetése szorgalmazta. „Bár – s ez már a mea culpa Vass részéről – a végeredmény valószínűleg publikálhatatlan lesz".

[466] Révész T. Mihály szerint a könyv „akkor a reveláció erejével hatott (őszinte, tárgyilagos), a heroikus Kossuthtal majdnem egyenértékű pozicionálást kapott a szaktudományban." Interjú Révész T. Mihállyal, 2016. április 7.
[467] Interjú Huszár Tiborral, 2016. szeptember 22.
[468] Interjú Újlaki Péterrel, 2015. november 20.
[469] OHA-interjú Vass Henrikkel... 160. o.
[470] Borsányi Györgyöt behívta Óvári Miklós a pártközpontba egy rövid beszélgetésre, ahol a következőket mondta neki: „Te nem tettél semmi rosszat. Terád senki sem haragszik. Nyugodtan dolgozz az Intézetben tovább. Könyvedet bevontuk." – idézi fel Hajdu Tibor. Interjú Hajdu Tiborral...
A *Párttörténeti Közlemények* (XIV. évf. 4. sz. 1978. december) közölte Óvári Miklós beszédét, ahol azonban még csak el sem hangzott akkor Kun Béla vagy akár Borsányi György neve sem. (169–174. o.)
Míg az Intézetben Óvári Miklósnak kellett megoldania a Kun-ügyet, addig a Kossuth Kiadóban Grósz Károly agit. prop. osztályvezetőre szignálták ki, hogy Győri Imrével ismertesse a PB határozatot. „Nézzék elvtársak, ezt most be kell tiltani, de a jövőben nem fog megjelenni olyan tudományos értékű magyar bibliográfia, amiben a Kun Béla kötet ne szerepelne." – mondta Grósz a kiadóban. OHA-interjú Vass Henrikkel... 167. o.

Mikor Nemes Dezső[471] – egyedüliként a vezetők közül – felkereste egyszer a kórházban, Vass ezt a látogatást a következőképpen kommentálta: „Nemes folyton az ágyam méreteit nézegette, nyilván felmérte, hogy mekkora koporsó kell nekem. No, és már tudom, ki lesz az utódom."[472] 1979. október 1-jétől bejárt dolgozni[473], de „megvilágosult az elmém, hogy a legenda oda, én egy megbélyegzett ember lettem a Kun-kötet ügye óta, napjaim meg vannak számlálva."[474]

Még 1995-ben sem tudott erről nyugodtan beszélni, úgy érezte, ez volt élete drámája. „Harmincöt éven át tökéletes bizalmat élveztem...Ilyen előzmények után mocskos, antihumánus, a kommunizmus eszményeivel teljesen szemben álló, embertelen eljárásnak tekintettem, amit velem csináltak."[475]

Ahogy Vass Henrik[476], úgy a szerző életére is kihatott a Kun-ügy. A kötettel kapcsolatban hozott 1979. június 12-i MSZMP PB-határozat 1988 májusáig érvényben maradt.

[471] „Itt is leírom – olvasható Vass Henrik levelében Nemes Dezsőhöz (1979. július 11.) – én semmiféle jelzést nem kaptam a leadásra szánt kézirat politikai és szakmai problémáiról." A viszontválasz sem maradt el: „Ami azt illeti, hogy Borsányi elvtárs a 'mi emberünk', én ezt természetesen nem vonom kétségbe: annál inkább sajnálom, hogy elzárkózott a vitás kérdéseknek velem való megbeszélésétől. Ám akármennyire is a miénk ő, ez nem változtat azon, hogy ugyanő a szerzője egy Kun Béláról szóló könyvnek, amelytől a Központi Bizottság szükségesnek tartott demonstratív módon elhatárolni magát." PIL Nemes Dezső iratai, 909. f. 12. d.
[472] OHA-interjú Vass Henrikkel... 167. o.
[473] Vass Henriknek 1979-ben megadatott valamiféle „kárpótlás" azzal, hogy a mintegy 12 tudományos értékűnek tekinthető tanulmányából összeállított kötetét (Berend T. Iván rábeszélésére) benyújthatta a kandidátusi fokozat elnyeréséhez a Tudományos Minősítő Bizottsághoz. A fokozat megszerzése körüli „cirkuszt" Nemes Dezső szervezte, de Berend T. Iván és Ránki György vezette bizottságnál megszavazták Vasst kandidátusnak. 24 éven keresztül a Történelmi Társulat alelnöke volt, a História című folyóirat beindítója, valamint az elsők között kapta meg a Molnár Erik Emlékérmet.
[474] OHA-interjú Vass Henrikkel... 168. o.
[475] OHA-interjú Vass Henrikkel... 170. o. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ez nem csupán „Vass-ügy" volt, hanem az MSZMP káderpolitikájának tükre, sok vezető funkcióban lévő embert sértettek agyon különböző időszakokban, politikai okok miatt. „A Politikai Bizottság hatalmi túlsúlya a döntésekben a főprobléma. Az én ügyem csupán egyik tünete a párt válságának és betegségének." – vallott erről az interjúban az egykori igazgató.
[476] „Mindenki ismerte – aki valamirevaló szakembernek számított – nyugdíjazásom körülményeit. Ennek reakciójaként – ahogy lenni szokott – ez nem csökkentette elismertségemet, ellenkezőleg." OHA-interjú Vass Henrikkel... 185. o.

1990. június 14-i ülésén az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya foglalkozott Borsányi György doktori kérelmével[477](tizenegy igen, egy nem és három tartózkodás mellett titkos szavazással a pályázat támogatása mellett döntött). A támogató megjegyzések is visszautaltak a könyv kiadásával kapcsolatos problémákra, amikor „még érés előtt szedték le a gyümölcsöt". „A feldolgozás módját[478] és új eredményeit tekintve – a könyv 'történeti sorsától' teljesen függetlenül is elegendő a jelöltnek a történelemtudományok doktora fokozat odaítéléséhez" (Harsányi Iván). Izsák Lajos véleménye szerint „a munka már 1979-ben – amikor szakmai körökben nagy sikert aratott – is alkalmas volt az akadémiai doktori fokozat elnyerésére. Erényi Tibor, Pataki Ferenc, Kirschner Béla s mások pozitív véleményei mellett volt azért egy-két bíráló mondat is. „Egyéni látásmód és vélemény, polemikus hangvételű összegző értékelés... néhány helyen nem elég következetesen alkalmazza a történelmi mércét, megtartotta a régi párttörténetírásra jellemző megfogalmazásokat és úgy tűnik, nem teljesen elfogulatlan a kommunista mozgalommal szemben." (L. Nagy Zsuzsanna)

A védésre 1991. április 9-én került sor.[479] Ormos Mária, a bizottság elnöke értékelte az „új könyvet"[480]„Tudományetikai szempontból nagyobb tett volt első megírása (és efemer megjelenése) idején, mint ma. De a mai változat megbízhatóbb, kiegyensúlyozottabb, mint az első volt."[481] A doktori értekezés három bírálója – Hajdu Tibor, Sipos Péter és Litván György – közül az utóbbi szerint „a szerző kizárólag balfelé polemizál, egy szakrális Kun-portrét írt."[482]

Még 6 évet élt a szerző. Kötetét nem nyomták újra – csak angolul, amikor 1993-ban kiadták Amerikában[483] –, de néha még manapság is előbukkan egy-egy antikvár példány.

[477] 1979-ben az eredeti munkát azért nem adta be Borsányi, mert közölték vele, hogy „megakadályozzák a vita lebonyolítását". MTA Akadémiai Levéltára (AL) 4259/3. sz.

[478] A könyv olvasásakor még egyetemista Rainer M. János életrajzi érdeklődése többek között abból is adódott, „az első tudományos monografikus életrajzi munka, ami elém került, olvastam, Borsányi Kun Bélájé volt. A Nagy Imre monográfia írásánál vettem elő újra..." Interjú Rainer M. Jánossal, 2016. június 5.

[479] A doktori védés iratanyaga: AL 4259/3. sz.

[480] A beadott munkát 1989 elejétől egy éven át írta, dolgozta át tíz évvel korábbi könyvét Borsányi: „a hagiográfia irányába akart nyomni a család, a párthatározat (»politikailag káros, terjesztését megtiltotta – pár napos könyvárusi forgalom után! –, könyvtári használatát zárolta.« 1979. június 12. MSZMP PB), a recenziók és az 1986-os centenárium." AL, uo.

[481] AL, uo.

[482] AL, uo.

3. A magyar munkásmozgalom-történetírás centruma és perifériája – avagy hol helyezkedett el a Párttörténeti Intézet folyóirata[484]

3. a. A munkásmozgalomtörténet-írás

A párttörténészek, kommunista történészek, propagandatörténészek, a szovjet típusú történetírás művelői egy tőről fakadtak: náluk a korábbi nemzeti szempontú történelemértelmezést a marxizmus–leninizmus tantételeit követő osztályszempontú történelemfelfogás váltotta fel. A radikális identitáspolitikai fordulat jegyében a két világháború közötti Horthy-korszak Hitler és Mussolini rendszeréhez hasonlóan – Romsics Ignác kifejezését használva – „fasiszta diktatúrává stilizálódott".[485] A párt hivatásos történészei, mikor a 20. századról írtak, arra tették a hangsúlyt, hogy a „nacionalizmus maradványainak leküzdése", a „kizsákmányoló osztályok felszámolása" útján haladt a magyar társadalom. 1962-ben leírásuk szerint „befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása, s ezzel a magyar nép a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett".

Az ötvenes évek magyar történetírásának – a politikai elvárások szerint – mindenekelőtt az osztályharc állomásait kellett bemutatnia, koronként. A kutatás fő hangsúlyai a legújabb kor történetére és a munkásmozgalom történetére helyeződtek. A paraszti, elsősorban agrárproletár mozgalmak és a munkásmozgalom különösen nagy figyelmet kapott. Ez utóbbi tekintetében hangsúlyos volt a mozgalmon belüli irányvonalak felvázolása, a szociáldemokrácia „árulásának"

[483] *The Life of a Communist Revolutionary, Bela Kun*. Ford. Fenyö D. Mario. Social Science Monographs, Boulder, Colorado together with Atlantic Research and Publications, Highland Lakes, New Yersey, Distributed by Columbia University Press, New York, 1993, 520 pp. Az ezer példányban megjelentetett amerikai kiadásról lásd OSA Pásztor Péter rendezés alatt lévő anyagában a levelezést arról, hogy 1987 szeptemberében Pásztor Péter (Atlantic Kiadó) felajánlotta Borsányi Györgynek a monográfia angol nyelvű kiadásának lehetőségét. A betekintési lehetőségért (2019. július 23-án) köszönet illeti Pásztort, valamint az OSA Archívumában Székely Ivánt és Laposa Balázs levéltárost.

[484] A fejezet (szinte szó szerint) külön tanulmányként az *Educatio* 2018/1. sz. 74–83. o. megjelent. (B. Kádár Zsuzsanna: Centrum és periféria a történetírásban, avagy hol helyezkedett el a Párttörténeti Intézet folyóirata.)

[485] Romsics Ignác: Identitáspolitika és történelem. In uő: *Történelem, történetírás, hagyomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 271. o.

bemutatása. A két világháború közötti korszak egyértelműen fasisztának lett bélyegezve.

A marxista történelemszemléletről átfogó képet kaphatunk a Párttörténeti Intézet folyóiratának, a *Párttörténeti Közlemények* tanulmányozásával.

3. b. A PTI folyóirata, az „origo"

A Magyar Munkásmozgalmi Intézet megalapításáról szóló határozat értelmében: „Az Intézet célja elsősorban a magyar munkásmozgalom történelmére és jelenére vonatkozó dokumentumanyag rendszeres és tervszerű gyűjtése, rendezése, feldol-gozása. Ezzel párhuzamosan a dokumentumanyag publikálása, a magyar munkásmozgalom harcos és hősi hagyományainak népszerűsítése. Annak előmozdítása, hogy a magyar munkásmozgalom történetének gazdag tanulságai a jelen gyakorlatában felhasználásra kerüljenek és alkalmazást nyerjenek. Az Intézet célja másodsorban a nemzetközi munkásmozgalom történetére vonatkozó anyagok tervszerű és rendszeres gyűjtése."[486]

1955-től az Intézet saját szakmai orgánummal is rendelkezett, mely *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője* címmel kéziratban jelent meg (600 példányban), Erényi Tibor szerkesztésében. Az első szám bevezetőjében lefektették az irányt: „pártunk ideológiai harcait, az új szakasz megvalósításának politikáját szolgálja"[487]. Jogutódja[488] az 1956 és 1989 között kiadott *Párttörténeti Közlemények* volt, amely nevének megfelelően főként a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom témaköréből közölt tanulmányokat, rövidebb forrásokat. A negyedéves folyóiratot 1959 és 1967 között Erényi Tibor és Zsilák András szerkesztette.[489] Utána 24 éven át szerkesztőbizottság és felelős szerkesztőként Szabó Bálint, majd 1982-től hat éven át Sipos Levente[490] irányította a lapkészítés munkálatait. A honoráriumot

[486] Idézi Urbán Károly: A munkásmozgalom-történetírás eredményei és időszerű feladatai: tudományos ülésszak a PTI-ben. *Századok* 1973/5–6. sz. 1309. o.

[487] *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője*, I. évfolyam 1. szám, Budapest, 1955. 3. o.

[488] Egy titkársági határozat értelmében a lap 1956-ban már rendes folyóiratként jelent meg, negyedévente, *Párttörténeti Közlemények* címmel, melyben a párttörténeti tankönyv kidolgozását elősegítő tanulmányokat kívántak közölni (elsősorban a Párttörténeti Bizottság munkaközösségeinek tagjai tollából).

[489] Nem volt ekkor a lapnak klasszikus értelemben vett szerkesztőbizottsága, hanem nyolc szerkesztő készítette a Közleményeket (felelős szerkesztő, öt rovatvezető, akik egyes időszakok felelősei voltak, továbbá az intézet igazgatója és helyettese).

[490] Sipos Levente: lásd az annotált bibliográfiában.
Benke Zsuzsa (hat évig Sipos Levente szerkesztőtársa) szerint „Levente 40 évig ugyanazon a széken ült, nagyon merev embernek tűnt". Interjú Benke Zsuzsával...

úgy állapították meg, hogy az intézet munkatársai lényegesen kevesebbet kapjanak, mint a külső munkatársak. „Ez az intézkedés az önköltség csökkentését szolgálja".[491] A folyóirat évente négyszer jelent meg, évi 70 ív terjedelemben, kb. 1500 példányban.[492] Próbáltak arra is figyelni, hogy hogyan terítik a folyóiratot, a vállalati előfizetések viszonylag nagy számát „egészségtelennek" tartották, mivel ezek többségében „reprezentatív" előfizetéseket takartak.

Az „Alapító Atyák" a folyóiratról úgy fogalmaztak, hogy „fegyvert akarunk adni olvasóink kezébe a párt múltjának, történelmi harcainak nemzetformáló jelentőségét lebecsülő vagy kétségbevonó, a felszabadulás óta elért eredményeket semmibe vevő vagy becsmérlő nézetek és álláspontok elleni eszmei harchoz."[493] Nézzük meg részleteiben, hogyan és milyen írásokkal „sikerült ezt elérniük", illetőleg milyen arányban találkozunk a folyóirat fennállásának 32 éve alatt azzal a tendenciával, amellyel a párt mindenkori hivatalos álláspontjának védelmére keltek.

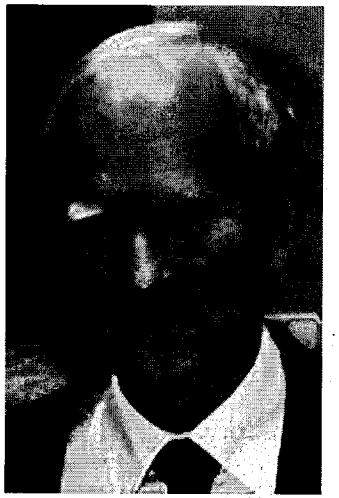

15. kép: Sipos Levente

Kutatási hipotézisünk az volt, hogy a lapban túltengtek a szocialista tábort dicsőítő írások, elsősorban a szocialista országokra fókuszáltak.

A repertórium alapján 1955 és 1987 között megjelenő számoknál a tanulmányokat választottuk ki, mint a legfontosabb tudományos igényű közléseket. Ezekről a hosszabb, argumentációkban gazdag tanulmányokról lehetett feltételezni, hogy tükrözték a szerkesztőség véleményét, a párt irányvonalát.

[491] Erényi Tibor: Tájékoztató a Párttörténeti Közlemények munkájáról, 1961. augusztus 8. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 6. o.

[492] Egy kis szociológiai körképet csináltak 1961-ben, hogy kikből is áll a folyóirat olvasótábora: a magyar párttörténet propagandistái, hivatásos történészek (kutatók, egyetemi és középiskolai oktatók), a munkásmozgalom veteránjai, valamint egyéb (egyetemi hallgatók, érdeklődők stb.). Az alacsony példányszám abból adódott, hogy ritkán jelent meg, nagy terjedelmű és speciális tematikájú, viszonylag drága lapról volt szó.

[493] *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Értesítője*. Budapest, 1955. I. évf. 1. sz. 6. o.

Külön kategóriákban vizsgáltuk a kommunista és a szociáldemokrata párttal foglalkozó tanulmányokat[494], illetve az egyéb /más pártokkal foglalkozó/ írásokat. Az első táblázatunk adataiból egyértelmű, hogy a majd ötszörös „fölényben" lévő kommunista párt /illetve utódpártjai/ uralta a közbeszédet, a kánont. Ugyanakkor a szociáldemokráciával, az MDP-be beolvasztott SZDP-vel csak 34 esetben foglalkoztak a szerzők. Mondhatnánk, hogy a 32 év alatt évente kb. egy tanulmány erejéig...

1. táblázat

Különböző pártokkal foglalkozó tanulmányok – pártok szerinti megoszlása

MKP MDP MSZMP	MSZDP SZDP	FKGP/NPP	egyéb
194	34	5	1

A második táblázatunk országok szerinti bontásban összegzi, hogy a kutatók milyen arányban publikáltak a szocialista országok, illetve a – harmadik táblázatban – a kapitalista országok munkásmozgalmával összefüggő kérdésekről. Nem tűnik meglepőnek, hogy a „Nagy Testvérrel", a Szovjetunióval kapcsolatos témák – a többi szocialista országgal összehasonlítva – négyszer nagyobb arányban kerültek terítékre. A nyugat-európai országokról megközelítően ugyanannyi tanulmány látott napvilágot az 1955–1963 közötti időszakban és utána követően is, mint a szocialista országokról.Egyfelől a francia szocialistákról – Jemnitz János írásai – és a német munkásmozgalomról – Marx és Engels-értelmezések és Tokody Gyula elemzései –, másfelől, a szocialista országok közül a lengyel szocialistákról szóló – főként lengyel történészek tollából származó – munkák vezetnek.

Az országos szerinti bontásnál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy 1963 után a legtöbbet a németekről írtak, mivel számos elemzés készült Marx és Engels munkásságáról.

[494] 1960-ban például „nem tartják időszerűnek az SZDP történetének feldolgozását sem politikai, sem tudományos szempontból, ezért javasolják azt a távlati tervből törölni". Az 1960. július 30-án tartott alosztályvezetői értekezleten hozott határozatok, MOL 280. f. 1948–64/13. ő. e. 3. o.

II. táblázat. A szocialista országokról szóló írások országok szerinti bontásban

	1955–1963	1963–1988
Szovjetunió	15	120
Lengyelország	5	35
NDK	5	14
Csehszlovákia	8	33
Bulgária	3	13
Románia	3	12
Jugoszlávia	2	11
Összesen	4 –15 %	238–85%

III. táblázat. A kapitalista országokról szóló írások országok szerinti bontásban és két időtengelyben

	1955–1963	1963–1988
Nagy-Britannia	3	24
NSZK	30	125
Olaszország	5	11
Franciaország	9	39
Benelux-államok	1	4
Skandinávia	1	3
Spanyolország	6	11
Ausztria	4	14
USA	1	7
arab országok	1	7
Kongó	0	3
Indonézia	1	1
Irán	0	1
Brazília Latin-Amerika	1	2 1
India	0	3
Mexikó	0	2
Kuba	1	3
Kína Japán	1	3 1
Összesen	65–20%	265–80%

Az időhatárok meghúzásánál nem a mechanikus kettévágást alkalmaztuk. Ezt a döntésünket az 1963-as ENSZ határozat indokolja, amely levette a napirendről az ún. „magyar-kérdést".[495] Ezzel párhuzamosan a kádári belpolitikai konszolidáció is kiteljesedni látszott, hiszen pl. az 1956-os forradalommal kapcsolatba hozható utolsó halálos ítéletre, kivégzésre 1961-ben került sor.[496]

1956-ig a *Párttörténeti Közlemények* írásaiban, akárcsak a korabeli történetírásban a marxista történetírás sematikus változatának egyeduralma mutatható ki. A következő, Kádár-korszakban, már az óvatos és fokozatos liberalizálódás

[495] A magyar ügy az ENSZ-ben 1956. október 28-án a Biztonsági Tanács ülésével kezdődött, és 1963. március 21-én ért véget, akkor, amikor a Kádár-rezsim általános amnesztiát hirdetett meg az Országgyűlésben. Az Egyesült Államok kormánya ezt az intézkedést kielégítőnek tekintette, és javasolta, hogy az ENSZ ismerje el a Kádár-rezsim képviselőjének megbízó levelét, ami meg is történt. Ezt megelőzően az ENSZ Közgyűlése 1962. december 20-án határozatilag a főtitkár megítélésére bízta a további teendőket. Ez gyakorlatilag levette ugyan a magyar kérdést az ENSZ napirendjéről, de olyan diplomáciai finomággal fogalmazták a határozatot, hogy ha az általános amnesztia nem történt volna meg, akkor a főtitkár minden további nélkül újra napirendre tűzhettevolna. Ez nem történt meg. U Thant főtitkár Kádár meghívására 1963 júliusában Budapestre látogatott, királyi fogadtatásban részesült, ellenszolgáltatásként az ENSZ genfi rádióállomása megszüntette magyar nyelvű adásait. Ez volt a végszó az ENSZ-en belül a magyar ügyben. Lásd erről: A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerkesztette: Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2006. A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963 mek.oszk.hu/12900/12960/12960.pdf

[496] 1961. augusztus 26-án, szombaton reggel akasztottak utoljára '56-os forradalmárokat: Hámori István (44), Kovács Lajos (34) és Nickelsburg László (37) Baross téri felkelők részben a Köztársaság téri eseményekért, Borbély János tanácsának ítélete alapján, a fellebbezés lehetősége nélkül kerültek bitóra. Lásd erről Eörsi László: „A Baross köztársaság" 1956. L'Harmattan – ÁBTL – 1956-os Intézet, 2011.
A bíróságok 1956. november 4. után az 1963-as amnesztiát követő esztendő végéig 26 621 embert marasztaltak el politikai perekben. A Legfelsőbb Bíróság (LB) 1962. december 31-ig 215, a katonai bírák 152 személyt ítéltek halálra. A 367 halálraítéltből többen kegyelemben részesültek, az ez időszakban a hóhér kezére juttatottak száma mai ismereteink szerint 341 volt, ám köztük akadtak köztörvényes bűnözők is. 225 emberrel egyértelműen a forradalom miatt végeztek. Az LB súlyos, de nem halálbüntetést kiszabó ítéletei miatt háromszor óvott a legfőbb ügyész – mindannyiszor sikerrel, a Lee Tibor vezette tanács ítélete alapján mindhárom elítéltet kivégezték. Az LB az első fokon kihirdetett „enyhébb" ítéleteket 80 alkalommal változtatta halálbüntetésre másodfokon, 71 esetben pedig enyhített az '56-ot követő első évtizedben. Lásd erről: Archívum: *Mártírok és áldozatok*. NOL.hu nol.hu/archivum/20120618-martirok_es_aldozatok-1313688 (Letöltés: 2017. február 2.)

időszakában a történeti írásokban érhetők tetten a marxista szempontú újraértelmezési kísérletek.[497] A 20. századi tematikákban a szocializmus építése időszakának értékelése felülreprezentált volt. A korabeli kánon szerint nem a hegemón helyzetbe került Szovjetunió akarata, hanem a „fejlődés logikája" miatt került sor a szocializmus magyarországi beágyazására. Markánsan elkülöníthető az 1956 előtti és utáni időszak megítélése.[498] Az előbbiről kezdtek megjelenni kritikusabb hangvételű munkák, míg az utóbbi lényegében a rendszerváltásig tabukkal terhes korszaknak számított, amelyről – kevés kivételtől eltekintve – csak üdvtörténetet vehettek kézbe az olvasók. Nem véletlen, hogy azok a volt intézeti munkatársak (Sipos Péter, Hajdu Tibor, Jemnitz János), akiket a történésztársadalom, mint céhbelit befogadott, tudtak letenni komoly kritikai, szaktörténészi munkákat az asztalra. Igaz, már a Történettudományi Intézet égisze alatt.

A *Párttörténeti Közlemények* tanulmányai is nagyjából beleilleszthetők ebbe a sorba: igazán csak a folyóiraton belül egy másik műfajban, a „viták" rovatban jelentek meg elvétve kritikai hangú megnyilatkozások. Példaként hozható fel Berend T. Iván – Szakács Sándor 1964-ben írt hozzászólása a népi demokratikus forradalom jellegéről folyó vitához, illetve Szerényi Sándor reflexiói 1975-ben Lackó Miklósnak a Blum-tézisekről[499] a *Történelmi Szemle*ben megjelent tanulmányáról. Míg az előbbieknél a megközelítés a magyar „mainstream" történettudomány kritikája a párt által képviselt irányvonallal szemben, addig

[497] 1957 és 1961 között a *Párttörténeti Közlemények* 46 tanulmányt, 24 közleményt, 14 dokumentum-publikációt és 17 visszaemlékezést közölt. „A történeti cikkek, tanulmányok forrás-publikációk színvonalát általában megfelelőnek tartjuk. Nagy tényanyagon épültek, mentesek voltak a szubjektivista, dogmatikus nézetektől és revizionista tendenciáktól egyaránt." Erényi Tibor: Tájékoztató a Párttörténeti Közlemények munkájáról, 1961. augusztus 8., MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 3. o.

[498] 1961-ban Mérei Gyula, a szegedi Tudományegyetem dékánja kritikai elemzést írt a Társadalmi Szemlében a *Párttörténeti Közlemények*ről, melynek 1956 után megjelent négy évfolyamáról összefoglalóan megállapította, hogy „elsősorban az erények jellemzik". „..lassan eszmei téren is elkezdődő konszolidáció egyik tüneteként – 1957. szeptemberében újra megjelent a Párttörténeti Intézet folyóirata, a Párttörténeti Közlemények, amely azóta történettudományunk jelentős tényezőjévé vált... a szerkesztőséget a válogatásban egyre határozottabban a kétfrontos harc szükségessége irányította... bár továbbra is kevés elvi vitát tartalmaz... a vitairatként közölt tanulmányokra nem érkezett visszhang." Mérei Gyula. A *Párttörténeti Közlemények* négy évfolyama, *Társadalmi Szemle* 1961/7. sz. 118–123. o.

[499] 1956. június 20-án és 30-án a PTI-ben tartották meg a Blum-tézisekről (szerző: Lukács György) szóló vitát. Jegyzőkönyv, MOL 280. f. 1948–64/84. ő. e. 1-91. o.

Szerényi Sándor, a Gulágot megjárt kommunista politikus saját visszaemlékezéseit szembesítette a róla szóló történetírással.

A Szemle rovatban megjelent írásoknak „részben ismertetés, részben bírálat a feladatuk." „Szerkesztőségi elvünk, – írta Erényi Tibor 1961-ben – hogy helyet kell adni – esetleg úgy, hogy erre a szerkesztőség külön is felhívja a figyelmet – vitatható, kísérleti írásoknak, feltéve, ha általában a marxizmus–leninizmus alapján állnak. A folyóiratban aláírással megjelent írások *nem* képviselnek 'hivatalos' intézeti véleményt."[500]

Nemes Dezső írásai egy harmadik kritikai megközelítésre lehetnek példák, arra, hogy egy szektás vitapartner hogyan próbálta az óvatos, „fontolva haladó" újítókkal szemben megfogalmazni érveit.[501]

3.c. A PTI folyóirata és a rendszerváltás

1989-ben a Párttörténeti Közlemények *Múltunk* néven jelent meg. A névváltozás részben profilbővülést, részben az ideológiai kontroll megszűnését jelzi. A három évtizedes múltra visszatekintő *Közlemények* „folytatása" az 1989-es társadalmi–politikai változásoknak megfelelő, a modern kor, a 20. század politikatörténetét bemutató negyedévi folyóirat. Rendszeresen közzétesz újonnan feltárt értékes, korjelző dokumentumokat, továbbá helyet ad társadalom-, irodalom- és eszmetörténeti jellegű írásoknak is. Megfogalmazott célja, hogy „az új kutatási eredmények gyors közreadásával segítse a történelem oktatását, és hogy a történettudomány szakmai követelményeinek eleget téve, árnyaltan, hitelesen mutassa be Magyarország és Európa történelmét".

A rendszerváltás után a folyóiratot kiadó intézmény– a pártállamhoz kötődő, jogutód nélkül megszűnő Párttörténeti Intézet után – Politikatörténeti Intézet Közhasznú Nonprofit Kft. néven, állami intézményrendszeren kívül működő, kiemelten közhasznú kutatóhellyé vált.

„A progresszív polgári liberális értelmiség és a proletáriátus, a marxista értelmiség útja, sorsa számos esetben kapcsolódott, majd kuszálódott össze a 20. században: a 21. század elejére pedig „szociológiailag" mindkét társadalmi tömb gyökeresen átalakult. Modernizációs forgatókönyveik válságba kerültek. Nem tudni, mit hoz a jövő..."[502]

[500] Erényi Tibor: Tájékoztató a Párttörténeti Közlemények munkájáról, 1961. augusztus 8. MOL 280. f. 1948–64/52. ő. e. 2. o.
[501] Külön fejezetben már írtunk Borsányi György Kun Béla könyvéről, illetve a könyv körül kialakult vitáról, az ún. „Kun Béla-ügyről".
[502] Agárdi Péter: *Fejtő Ferenc testamentuma*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2009, 49. o.

IV. Jelenidőben

„Jelenleg lélegeztetőgépen van az Intézet."[503]

A PTI és a rendszerváltás körüli évek

1989. október 6-án ült össze a Budapesti Kongresszusi Központban a Magyar Szocialista Munkáspárt XIV. kongresszusa, amelynek küldöttei másnap nagy szavazattöbbséggel kimondták a Magyar Szocialista Párt megalakulását. Ezzel négy évtized után megszűnt Magyarországon a bolsevik típusú állampárt és új történet kezdődött...

1989–90-ben lezajlott a színfalak mögött egy vita az Intézet státusa kapcsán: a Politikai Főiskola megszűnt, a Társadalomtudományi Intézetet (Politikatudományi Intézetként)[504] átvette az Akadémia. Glatz Ferenc (1989 májusa és 1990 májusa között a második Németh-kormány művelődési minisztere) azt szerette volna, ha a PTI is az Akadémiához kerül. Balogh Sándor ellenállt ennek a törekvésnek, a tét az volt, hogy maradjon egy szellemi és történelmi műhelye a baloldalnak, miközben megőrzi az infrastruktúráját is. Miután az előző rendszernek a korábbi hivatalos „fellegvár-pozíciója" összeomlott (érezhető volt a rendszerváltás utáni emlékezetpolitikai fordulat), el kellett dönteni, hogy mi legyen az Intézet viszonya ehhez a helyzethez. Ráadásul az MSZP, mely egyedüliként maradt talpon 1990 után, (részben megőrizve személyi és szervezeti folytonosságát) „nos ez volt az a múlt, ami nem vállalható a politikai legitimitást illetően."[505] Ez egy olyan ellentmondás volt, amit kezelni kellett és az lett a döntés, hogy ne szálljon ki az Intézet teljesen a történeti elemzésből, a tudományos életből. Az infrastruktúra mindehhez legalább annyira fontos volt. „Ha a baloldal szociáldemokratizálódik,

[503] Interjú Pók Attilával
[504] „Amikor az államszocializmus megszűntével hirtelen eltűnt a Társadalomtudományi Intézet feje fölül az addig hegemón szerepet betöltő kommunista állampárt, az ott dolgozók és a politikusok választ elé kerültek: megszüntessék-e a pártállami időszak egyik legsikeresebb, ám végső soron a rezsimet kiszolgáló intézményét, vagy átalakítva őrizzék meg, más szervezeti egység alá besorolva. Végül ez utóbbi mellett döntöttek, így az 1990-es évek elején a TTI beolvadt a Magyar Tudományos Akadémia intézményrendszerébe, és Politikatudományi Intézet néven működött tovább, immáron a politológiai kutatásokat helyezve a középpontba." Pál Zoltán: A *Társadalomtudományi Intézet* (kézirat, 2019).
[505] Ebben a fejezetben merítek abból a három hosszú beszélgetésből, (2015. május 6., június 10., július 13.) melyet Földes Györggyel folytattam. Interjú Földes Györggyel...

16. kép: Varga Lajos, Szabó Ágnes, Baráth Magdolna, Hubai László, T. Varga György, B. Kádár Zsuzsanna

akkor meg kellene próbálni átvenni a szociáldemokraták mögötti intézményrendszert, ami mindenütt a világban egy alapítványi rendszer". Ehhez csatlakozhatna az Intézet, a Friedrich Ebert Stiftung szerveződése volt valamifajta „minta" a hazaiak számára. Ezért hozták létre a Politikatörténeti Alapítványt. Az is fontos volt, hogy nem állami alapítványként jegyezték be, mivel egy tollvonással megszüntethető lett volna (ahogy ez 2010-ben más intézetekkel meg is történt).

„A 90-es évek elején az átalakítás azt célozta, hogy egy baloldali karakterű történeti intézetként – névváltoztatás után – megőrződjön."[506] Balogh Sándor a rendszerváltás évében radikális leépítést kényszerült megtenni, a 120 fős létszámot 30-ra csökkentette, hogy az Intézet finanszírozható maradjon.

A PTI élete egyszerre zajlott az MSZP-vel való alkudozásban (a párt a kommunista múltjától akart menekülni, hogy szabaduljon a „karantén" helyzetéből) és együttműködésben, valamint a külső támadások kivédésében. Amiről az MSZP hallgatott, arról az Intézet véleményt formált, bár e szereposztást nem feltétlenül egyeztették. A cél ugyanis az volt, hogy a Kádár-korszak ne aktuálpolitikai

[506] Interjú Feitl Istvánnal, 2015. november 8.

küzdelmek martaléka legyen, hanem komplex vizsgálatnak vessék alá, amit „Kádár-korszak kutatásának" hívnak. „Állandóan mérlegelni kellett azt, hogy mit tegyünk? Mit tudunk tenni a politikának, ami jó? Mert az állandó múltidézésre nincs szükség. A szociáldemokrata vonulatból kellett felhozni azokat a személyiségeket (pl. Kéthly Annát), akik az újbaloldalnak szükségesek, a demokratikus tradíciókat." – emlékezett vissza Földes György. Elindult valamiféle útkeresés.

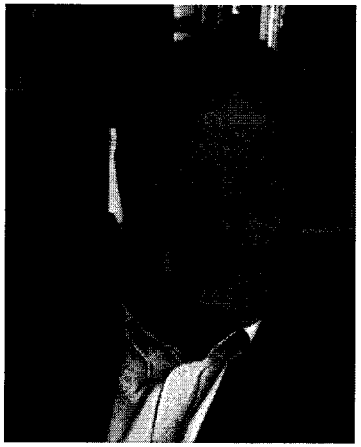

17. kép: Földes György

A párttörténet 1948–1989 között maga volt a magyar köztörténet: ez volt a PTI sajátossága. A pártállamban a párton belül *két tudománypolitikai csoport* volt: egyik a történetírást közvetlenül, a másik áttételesen szolgálatába állító csoport. Ez jelenik meg a PTI és a TTI kettősségében. A rendszer igazi kifejezői: Pach Zsigmond Pál és Ránki György, a PTI azt a „területét" mutatja a rendszernek, amivel Kádárék nem számoltak le teljesen (a baloldali ellenzékét), ami nem az aczéli kultúrpolitika.[507] A tudós csoportok tudományos terét felosztották a PTI és a TTI (valamint az egyetemi szféra) között. (A korai Kádár-korban inkább a témákat osztották fel, később már hagyták versengeni a főbb csoportokat egymással.)

Az MDP, az MSZMP, s általában a magyar kommunista mozgalom története rendelkezik bizonyos viszonylagos autonómiával, de nem szakítható ki a nemzetközi történetből. Az évek során ez a viszony változott: az Intézet első időszakában a nemzeti történelmet próbálták a párttörténet alá rendelni. Ez – mivel a progresszív kutatók a munkásmozgalom történetét és a nemzeti történelmet szervesen összekapcsolták – a 60-as évektől kezdve módosult.

[507] Egy pártállamnak olyan a tudománypolitikája, amelyben nem lehet „egy kalap alatt lerendezni" azt a nagy kérdést, hogy általában a társadalommal milyen történelmi kompromisszumot kötünk meg, mert ez a Történettudományi Intézet (a mainstream történetírás) és azt, hogy a párton belül milyen erőviszonyokat kívánunk „letükröztetni" a párteliten belül, ez meg a Párttörténeti Intézet. Erről szól ez a tudománypolitikai kettősség: „az egyik az Aczél, a másik az Óvári". Köszönöm Nagy Péter Tibornak a beszélgetéseket, s az ezekből meríthető gondolatokat.

A 80-as évek második felében fordulat következett be a hivatalos történetírásban: a „baloldal is része lett a nemzetnek". Ekkortól „megpróbálták a munkásmozgalom történetét kivenni, [mint] efemer, lényegtelen folyamatot kisöpörni a nemzeti történelemből, súlytalanná tenni". Míg korábban „a doktriner, kommunista történelemszemlélettel" álltak szemben, most meg „egy neohorthysta szemlélettel szemben kellett bizonygatni, hogy a progresszió is része a nemzetnek."[508]

***

Az Intézet a rendszerváltás után, fokozatosan igen komoly szakmai reputációt[509] tudott kivívni magának, elég végignézni a megjelent műveket, konferencia-anyagokat, levéltári munkákat és az épületben rendezett kiállításokat. Jelentős professzionalizálódás ment végbe, kialakult egy nagy forrásbázist feltáró, azt szakszerűen elemző és publikáló jelenkortörténeti kutató(mű)hely.

2020 nyarán egy nyolc éve zajló folyamatra kerül(het) pont...[510]

SOMOGYI KÖNYVTÁR
1881
SZEGED

[508] Interjú Agárdi Péterrel...

[509] „A bűnben fogant intézményből szép lassan kialakult egy tudományos műhely." Interjú Csunderlik Péterrel, 2015. december 10.

[510] A Politikatörténeti Intézet főigazgatója szerint azt nem tehetik. magyarnarancs.hu › belpol › politi...

Források[511]

1. MOL 280. f. (a lábjegyzetek egy részénél a Politikatörténeti Intézeti Archívuma (PIL), máshol MOL-os jelzet található. Ennek oka az Alaptörvénybe is bekerült változás: az Intézet anyagainak egy részét államosították.[512] Így történhetett, hogy 2016-ban már a MOL Hess András téri kutatójában láttam ugyanazokat, a korábban az Intézetben kutatott levéltári anyagokat.)

1948–1989. év iratjegyzéke (238 doboz)
/osztályértekezletek, politikai munkatársak, Tudományos Tanács, Archívum alosztály iratai, Múzeumi alosztály iratai, levelezés pártszervekkel, külföldiekkel levelezés, munkaközösségek iratai, intézeti iratanyagok, párttörténeti konferenciák iratai, intézeti munkatársak iratai, épület – Kúria – iratai, pénzügyi költségvetések, lektori vélemények, viták, évfordulós megemlékezések, emlékeztetők, igazgatói értekezletek anyagai, visszaemlékezésgyűjtő-csoport iratai/
A fennmaradt anyagok rendje tökéletesen mutatja a korabeli, PTI ügykezelési gyakorlatát. Eltért a KB apparátusának ügykezelési rendszerétől és módszerétől. Párhuzamos ügykezelés folyt, mivel a titkárságon nyilvántartásba vett iratokat az osztályokon ismét iktatták. „A nyilvántartás e formája ma már elavult, jobbára a memóriára épül." Az 1961.május 23-i KB Titkárság határozata[513] alapján az utánrendezést és selejtezést kellett végrehajtani az Intézet fennállása óta összegyűlt iratokban. Az „élő" iratok minősítését folyamatosan kellett biztosítani.[514]

2. MOL 280. f. 1948–64/66–74. ő. e. a külföldi intézetekkel folytatott PTI-levelezések zömmel (1948-tól)

[511] „A túl sok forrás csak dezorientálja az embert." – szállóige Ránki Györgytől!

[512] „A kormány árukapcsolást csinált: a levéltári törvény jogi és szakmai nonszensz, miközben az épületet is át akarják venni. Azért, hogy a kialakult jogvita után, hogy az Alkotmánybíróság ne ítélhessen a PIL javára, a magyar állam alaptörvényében is betették, miszerint az MKP-SZDP iratok állami tulajdont képeznek, ami egyedülálló a világban!" Interjú Földes Györggyel...

[513] Az 1961-es határozat előzménye a pártapparátusban megkövetelt kartonos iktatási rendszer bevezetése volt. Lásd KB Titkárság 1959. január 16-i határozata az egységes központosított ügykezelési rendszerről.

[514] Kerekes Sándorné: Feljegyzés a Párttörténeti Intézet ügykezelési munkájáról, 1962. szeptember 18. MOL 280. f. 1948–64/53. ő. e.

A kötetben szereplő fontosabb személyek annotált névmutatója

Andics Erzsébet, *Berei Andorné* (1902–1986)
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai.1823–2002. I–III. köt. (Bp., 2003).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20.században – nemzetközi kitekintéssel*. (Bp., 2011).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM40742
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8499
http://www.nevpont.hu/view/264

Bakó Ágnes, *Karóczkai Sándorné Hahn Ágnes* (1919–2009)
Gerhard Péter – Koltai Gábor – V. László Zsófia – Rácz Attila: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. Levéltári Közlemények, 2013. 211–293. o.
https://neb.hu/asset/phpmTx1ti.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM42865
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8512
http://www.nevpont.hu/view/5906

Balogh Sándor (1926–2004)
http://polhist.hu/balogh-sandor-1926-2004/
https://resolver.pim.hu/auth/PIM43692
https://nntp.hu/person/person.php?personid=12886
http://www.nevpont.hu/view/905
polhist.hu › balogh-sandor-1926-2004

Bárd András (1900–1967)
Újpesti életrajzi lexikon. (Bp., 1998).
https://resolver.pim.hu/auth/PIM45388
https://nntp.hu/person/person.php?personid=13205

Berei Andor, *Berger Andor* (1900–1979)
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM46565
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8531

Betlen Oszkár (1909–1969)
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM47075
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8533
http://www.nevpont.hu/view/1409

Borsányi György (1931–1997)
https://resolver.pim.hu/auth/PIM48459
https://nntp.hu/person/person.php?personid=46991
http://www.nevpont.hu/view/2123

Egry Gábor (1975–)

Erényi Tibor (1923–1998)
http://polhist.hu/erenyi-tibor-1923-1998/
https://resolver.pim.hu/auth/PIM52913
https://nntp.hu/person/person.php?personid=47625
http://www.nevpont.hu/view/10348

Fehér László (1908–1981) politikus.
Az illegális KMP (1932-től), majd az MKP tagja (1945-től). Az MKP Káder Osztály munkatársa (1947–1948), az MDP VI. Kerületi Bizottsága titkára (1948–1950), az MDP Budapesti Bizottsága osztályvezetője (1950–1952), a *Magyar Munkásmozgalmi Intézet Levéltára vezetője* (1952–1954), a Külügyminisztérium főelőadója (1954-től nyugdíjazásáig).
Halálhír: *Népszabadság*, 1981. márc. 15. 20. o.
https://nntp.hu/person/person.php?personid=12927

Földes György (1952–)

Hajdu Tibor (1930–)

Horváth Márton, *Schiller Marcell* (1906–1987)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://neb.hu/asset/phpx3E9Ro.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM58610
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8664

Huszár István (1927–2010)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
A Statisztikai Hivatal elnökei. 1867–1989. Összeáll. Íjgyártó Bálint Istvánné és Reisz László. (Bp., 1990).
Bölöny József: Magyarország kormányai. 1848–2004. (5. bőv. és jav. kiad. Bp., 2004).
https://neb.hu/asset/php9DCoeg.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM58820
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8674
http://www.nevpont.hu/view/10309

Kabos Ernő(1914–1984)
Erényi Tibor: Kabos Ernő. Erényi Tibor gyászbeszéde. *Párttörténeti Közlemények* 1984/2. sz. 210–211. o.
https://resolver.pim.hu/auth/PIM59764
https://nntp.hu/person/person.php?personid=48580
http://www.nevpont.hu/view/9568

Kálmán Endre (1909–1989)
Molnár János: Interjú Galicza Péterrel (2006–2008). Veritas Oral History Archívum: http://www.visszaemlekezesek.hu/oha?title=Galicza+P%C3%A9ter&field_interview_reg number_value=&body_value= https://nntp.hu/person/person.php?personid=13878
Kálmán Endre családja tulajdonában: Kálmán Endre elvtárs visszaemlékezése (97 oldal, sajátkezű, tollal-ceruzával javított, gépelt anyag) é. n. (Valamikor 1970-ben, az 1960-as évek végén készülhetett.)

Kiss János(?–? nincs adat róla!) pártmunkás, kezdetektől fogva a Munkásmozgalomtörténeti Intézet munkatársa, szervezett (cipész) munkás, levéltárvezető (1952–1953), 1956-ban nyugdíjba ment és kb. két évre rá elhunyt.[515]

Kubitsch Imre (1911–1963)
H. T.: Kubitsch Imre. *Párttörténeti Közlemények* 1963/4. sz. 209–211. o.
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM103418
https://nntp.hu/person/person.php?personid=23795

Milei György (1929–2008)
Halálhír. (*Népszabadság*, 2008. nov. 25.).
https://resolver.pim.hu/auth/PIM1945268

[515] Hajdu Tibor szíves közlése.

Molnár Erik (1894–1966)
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. 1823–2002. I–III. köt. (Bp., 2003).
Bölöny József: Magyarország kormányai. 1848–2004. (5. bőv. és jav. kiad. Bp., 2004).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM65481
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8786
http://www.nevpont.hu/view/6956

Molnár János (1927–1990)
Gerhard Péter–Koltai Gábor–V. László Zsófia–Rácz Attila: A Magyar Szocialista Munkáspárt fővárosi vezetése 1957–1989 között. Levéltári Közlemények, 2013. 211–293. o.
https://resolver.pim.hu/auth/PIM28623
https://nntp.hu/person/person.php?personid=14289

Nemes Dezső (1908–1985)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. 1823–2002. I–III. köt. (Bp., 2003).
Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. (Bp., 2011).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://neb.hu/asset/php2wv5cx.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM66201
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8806
http://www.nevpont.hu/view/6986

Nógrádi Sándor, *Kellermann Sándor* (1894–1971)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
Főkonzulok, követek és nagykövetek. 1945–1990. Szerk. Baráth Magdolna és Gecsényi Lajos. (Bp., 2015).
https://neb.hu/asset/phpe0urM5.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM66475
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8810
http://www.nevpont.hu/view/12268

Orosz Nándor, *Weisz Nándor* (1886–1966)
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM113762
https://nntp.hu/person/person.php?personid=9094

Óvári Miklós, *Manninger Miksa* (1925–2003)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
https://neb.hu/asset/phpN4Yvbi.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM66832
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8820
http://www.nevpont.hu/view/12271

Práger Miklós(1904–1984)
Varga Istvánné: Práger Miklós. *Párttörténeti Közlemények* 1984/2. sz. 208–209. o.
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM68205
https://nntp.hu/person/person.php?personid=25914

Réti László (1908–1992)
https://mnl.gov.hu/mnl/ol/reti_laszlo
https://resolver.pim.hu/auth/PIM68813
https://nntp.hu/person/person.php?personid=9066

Révész Mihály, *Reisner Mihály* (1884–1977)
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM68860
https://nntp.hu/person/person.php?personid=14554

Ságvári Ágnes, *Tardos Andrásné* (1928–2000)
Szekeres József: Ságvár Ágnes. *Levéltári Szemle* 2000/3. sz. 77–78. o.
https://resolver.pim.hu/auth/PIM87766
https://nntp.hu/person/person.php?personid=9105
http://www.nevpont.hu/view/10471

Siklós András, *Schön András* (1922–1994)
Hajdu Tibor: Siklós András. *Századok* 1994/6. sz. 1292–1293. o.
https://resolver.pim.hu/auth/PIM96621
https://nntp.hu/person/person.php?personid=40111
http://www.nevpont.hu/view/10375

Sipos Levente (1940–2015)
Feitl István: Sipos Levente. *Múltunk* 2015/1. sz. 3–19. o.
http://epa.oszk.hu/00900/00995/00041/pdf/epa00995_multunk_2015_1_003-019.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM866766
https://nntp.hu/person/person.php?personid=58225
polhist.hu › sipos-levente-1940-2015

Sipos Péter (1935–2017)
Simándi Irén: Sipos Péter. *Történelmi Szemle* 2017/4. sz. 699–701. o.
http://epa.oszk.hu/00600/00617/00008/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_2017_04_699-701.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM122035
https://nntp.hu/person/person.php?personid=46379
TörténelmiSzemle 59. évf. 4. sz. (2017.) MEGEMLÉKEZÉS Sipos Péter (1935–2017) (Simándi Irén) 699–701. o.

Svéd László (1927–2017)
http://polhist.hu/a-tudomanyos-osztaly-nyugalmazott-tagja-sved-laszlo/
https://resolver.pim.hu/auth/PIM97754
https://nntp.hu/person/person.php?personid=55921
polhist.hu › a-tudomanyos-osztaly-nyugalmazott-tagja...

Szabó Ágnes, *Szabó Endréné Pollák Ágnes* (1922–2001)
http://polhist.hu/szabo-agnes-1922-2001/
https://resolver.pim.hu/auth/PIM655214
https://nntp.hu/person/person.php?personid=58781
http://www.nevpont.hu/view/10378

Szabó Bálint (1931–1990)
Újpesti életrajzi lexikon. (Bp., 1998).
https://resolver.pim.hu/auth/PIM70670
https://nntp.hu/person/person.php?personid=23461
http://www.nevpont.hu/view/10381

Szerémi Borbála, *T. Tóth Györgyné* (1896–1984)
Erényi Tibor: T. Szerémi Borbála. Erényi Tibor gyászbeszéde. *Párttörténeti Közlemények* 1984/2. sz. 207–208. o.
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM78345
https://nntp.hu/person/person.php?personid=26776

Székely Gábor (1942–)

Szirmai István (1906–1969)
Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyírő András. (Bp., 1989).
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. dec. 21.–1945. nov. 29. Főszerk. Vida István. (Bp., 1994).
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://neb.hu/asset/phpwHTks6.pdf
https://resolver.pim.hu/auth/PIM71921
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8925
http://www.nevpont.hu/view/12284

Vass Henrik, *Steiner Henrik* (1915–2004)
https://resolver.pim.hu/auth/PIM1944914
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8969
http://www.nevpont.hu/view/12136

Vágvölgyi Tibor, *Wiener Tibor* (1911–1983)
Az 1945. nov. 29-re összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Vida István. (Bp., 1998).
Az 1947. év szept. 16-ára összehívott Országgyűlés almanachja. Főszerk. Marelyn Kiss József és Vida István. (Bp., 2005).
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM73934
https://nntp.hu/person/person.php?personid=8953

Vértes Róbert (1929–1998)
http://polhist.hu/intezet/leveltar-konyvtar/vertes-alapitvany/
https://resolver.pim.hu/auth/PIM196035
https://nntp.hu/person/person.php?personid=51852

Zsigmond László, *Weisz László* (1907–1992)
A Magyar Tudományos Akadémia tagjai.1823–2002. I–III. köt. (Bp., 2003).
https://resolver.pim.hu/auth/PIM75455
https://nntp.hu/person/person.php?personid=11099
http://www.nevpont.hu/view/7565

Zsilák András (1921–1981)
Erényi Tibor: Zsilák András. Tibor gyászbeszéde. *Párttörténeti Közlemények* 1981/3. sz. 223–225. o.
https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html
https://resolver.pim.hu/auth/PIM75463
https://nntp.hu/person/person.php?personid=27533

Interjúk jegyzéke

A – Agárdi Péter
Ács Irénke
Ágh Attila

B – Bene Zsuzsanna
Bugyi Istvánné
Berényi György
Baráth Magdolna
Borsányi Katalin
Berecz János
Botos János
Bocskay Péter
Baczoni Gábor
Balogh András
Bozsics Mária

C – Csunderlik Péter

D – Deme Péter
Darvasi Piroska

E – Egry Gábor

F – Feitl István
Földes György

G – Gecsényi Lajos
Gurmai Zita

H – Hubai László
Hajdu Tibor
Harsányi Iván
Huszár Tibor
Horváth Júlia
Herbai István

I – Ignácz Károly
Izsák Lajos

J – Jemnitz János

K – Kende János
Kende Tamás
Kende Dóri
Kuk Zsóka
Knausz Imre
Kaba Eszter
Konok Péter
Kozáry Andrea
Kiss Anna
Kenedi János
Katona Márta
Krausz Tamás

L – Lázárné Gelléri Márta

M- Máté István
Mitrovits Miklós
Mucsi Ferenc

N – Némethné Vágyi Karola

O – Orosz István
Ólmosi Zoltán
Olajos Helga
Ormos Mária

P – Petrák Katalin
Pók Attila
Petri Edit
Pintér István
Prosinger Lívia
Pető Andrea
Patisz Márta
Palasik Mária

R – Réti Pál
Ripp Zoltán
Révész T. Mihály
Rainer M. János

S – Strassenreiter Erzsébet
Sipos Péter
SzabóÉva
Svéd László
Szokolay Katalin
Somogyi István
Székely Gábor
Standeisky Éva
Schneider Márta
Szűcs László
Sipos Balázs
Szabó Annamária
Szerényi Imre
Sztanek Anna

T – T.Varga György
Takács Róbert
Tóth Éva

Ú – Újlaki Péter

V – Varga Lajos
Vörös Éva
Varsányi Erika
Varga László

Z – Zalai Katalin

Igazgatók

1948–1957 Réti László
1957–1959 Kálmán Endre
1959–1961 Orosz Nándor
1961–1980 Vass Henrik
1965–1966 (1965. jún. 25.–1966. dec. 5.) és 1980–1983 (1980. márc. 27.–1983. júl. 6.) Nemes Dezső
1980–1985 Molnár János igazgatóhelyettes, mb. igazgató
1985–1988 Huszár István
1988–1991 Balogh Sándor, aki a Politikatörténeti Alapítvány első elnöke volt 1990–2004
1991–2017 Földes György
2017-től Egry Gábor

Igazgatóhelyettesek (fontosabbak)

1963–1982 Bakó Ágnes
https://nevpont.hu/palyakep/bako-agnes-b4288

1966–1981 Zsilák András
https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zsilak-andras-788EC/

1981–1990 Erényi Tibor
http://polhist.hu/erenyi-tibor-1923-1998/
https://www.nevpont.hu/palyakep/erenyi-tibor-490f0

Fotók jegyzéke

1. Alkotmány utca 2. épületkép (Fortepan)
2. Réti László és Révai József a kiállítás megnyitóján (in *Rákosi Mátyás harcos élete* című fotóalbumból (MMI, 1952)
3. Rákosi Mátyás – kiállításképek – sorban állás a kiállításra (uo.)
4. Rákosi Mátyás – kiállításképek (uo.)
5. Rákosi Mátyás – kiállításképek – megnyitó (uo.)
6. Rákosi Mátyás – kiállításképek (uo.)
7. Szabó Ágnes, Kende János,Tóth István (magángyűjtemény)
8. Orosz Nándor (PIL)
9. Vass Henrik (Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon)
10. Nemes Dezső (NEB)
11. Huszár István (MTVA Archívum)
12. Balogh Sándor (PIL)
13. Kende János, Erényi Tibor, Hajdu Tibor (magángyűjtemény)
14. Kálmán Endre, 1954 (Kálmán-család tulajdonában)
15. Sipos Levente (PIL)
16. Varga Lajos, Szabó Ágnes, Baráth Magdolna, Hubai László, T. Varga György, B. Kádár Zsuzsanna (saját fotógyűjteményemből)
17. Földes György (PTI)

fotó: Artner Igor

B. KÁDÁR ZSUZSANNA történész.
1986 és 1989 között a Párttörténeti Intézet tudományos gyakornoka, 1990 és 2000 között Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa. 2010 óta a Wesley János Lelkészképző Főiskola tudományos munkatársa.

Eddig megjelent kötetei:

Elrabolt remények. A magyar szociáldemokrácia a párt felszámolását követően. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

Szertefoszlott remények. Potoczky Mária és Magyarország, 1956. Kronosz Kiadó – ÁBTL, Pécs–Budapest, 2016.

2900 Ft
ISBN 978-963-556-054-7

9 789635 560547